

nuar via enllà cap a Narbona i les terres de l'entorn. Els textos, certament abundants, ens semblen concloents dels objectius fixats per a aquesta expedició: castigar amb força *Gerunda* i el seu territori; fer com més mal millor a les seves defenses, i prendre Girona, si era factible, en un temps determinat, continuar nord enllà, fer-se presents a l'altra banda dels Pirineus, un objectiu simbòlic d'enorme força propagandística, i retornar amb el botí més gran possible pel coll de la Perxa, la Cerdanya i la vall del Segre fins a Balaguer, la gran plaça forta emiral en aquelles terres. Que ningú no dubti de la força que comandava Al-Malik, capaç d'acomplir els seus objectius i de derrotar sense contemplacions l'exèrcit d'ajuda enviat des de Tolosa. Aquest fet va determinar un canvi d'actitud o, potser millor, el va accelerar. La voluntat era crear una marca territorial més extensa al sud dels Pirineus, des d'Osca fins al mar Mediterrani, que arribés fins a l'Ebre, i ocupar Tortosa. Ja sabem que, malgrat els esforços, l'objectiu només es va aconseguir a mitges. Pel que fa a Girona, aquests nous objectius van significar la refortificació contundent de la plaça i un primer eixample urbà, conseqüència d'aquelles reformes i de la voluntat d'ampliar l'espai *intra muros* en poc més d'un 10 % de la superfície total (fig. 171). Devien pensar que aquell pla no seria realitzable eficaçment i amb seguretat si el punt de partida, *Gerunda*, no tornava a ser, amb escreix, una plaça forta inatacable i que exigia, per ser capturada, un setge de llarg abast no sempre possible ni desitjable. Recordem que, malgrat diversos intents i cops de mà, al llarg dels segles IX i X, entre

Fig. 171. Reconstrucció del castell de Gironella a època inicial (dibuix J. Sagrera).

els quals hi va haver una aproximació inquietant del gran Al-Mansur, especialista en la captura de ciutats fortament protegides, la ciutat mai no va ser presa per assalt. Es tracta d'una obra contundent, ben coneguda i que cal datar entorn del 800 (Canal *et al.*, 2003 a, 145-148; *supra*). Estem convençuts que era plenament operativa quan els homes de Lluís, fill de Carles, van iniciar el setge de Barcelona. Aquesta decisió, eixamplar i fortificar novament la ciutat, convertia Carlemany, en la distància, si voleu, en l'autèntic refundador de la ciutat. Afegim-hi l'esforç per reconstruir i dotar convenientment l'Església gironina i la decisió de fer entrar, almenys parcialment, l'església-catedral dins dels murs urbans, en un espai privilegiat i segur als cops de mà de l'enemic sarraí, que la llegenda i el mite fan emanar directament de l'emperador, que no hauria fet altra cosa que seguir les indicacions divines. L'antiga Església gironina i els habitants del lloc en van enaltir la figura i en van afavorir el record, fins al punt de "santificar-lo" i dedicar-li una missa en què es llegien els fets, llegendaris però harmònics i absolutament lògics, que van significar la incorporació de *Gerunda* a l'imperi cristià de Carlemany a la darreria del segle VIII (Burch *et al.*, 2006, 133-141).

La conversió de Santa Maria en cocatedral devia estar determinada per la situació política i militar, que feia aconsellable l'establiment d'almenys una part del poder episcopal a l'interior de la ciutat, protegida per les muralles. Sant Feliu ho era per tradició i Santa Maria, per la situació. I a la llarga va ser Santa Maria la que va perdurar com a centre de poder episcopal. Del que no tenim proves és de la construcció d'una església de nova planta anterior a la seu del segle XI, i tot sembla indicar que anteriorment s'havia aprofitat i modificat el temple romà ja existent, fet que, d'altra banda, no és gens inusual ja que són nombroses les catedrals i esglésies arreu d'Europa que reconverteixen antics temples pagans i que van començar aprofitant totalment o parcialment les estructures existents.

L'aparició de l'església de Santa Maria, cocatedral, devia significar la modificació puntual dels espais immediats, amb l'aparició de residències de clergues i dependències més complexes, com l'espai d'emmagatzematge de la futura Palestrina (*supra*), i l'aparició d'un cementiri, el primer que va ser localitzat *intra muros*, que ocupava preferentment l'espai de llevant de l'àrea de la seu, un sector incorporat a l'eixample urbà de finals del segle VIII i que va perdurar fins a l'època moderna (Nolla i Sureda, 1999, 52-54).

A tall de resum

L'ampliació de la ciutat per part dels carolingis és un fet que va molt més enllà de la voluntat de refer la força militar de *Gerunda*, de reconstruir i de millorar les velles muralles baiximperials. Efectivament, a part de recrear, en molts sectors, des dels fonaments els antics murs, i de dotar el conjunt d'un seguit de potents torres, circulars i quadrangulars, disposades molt pròximes les unes de les altres, es va decidir ampliar considerablement l'àrea urbana cap a llevant i cap a tramuntana, al sector que anava des de l'espai cultural de l'antic fòrum fins a la Gironella. En total, una mica més de mitja hectàrea que representa una mica més del 10 % de la superfície total de la ciutat antiga. Quan va començar l'obra de la refortificació i eixample carolingi, immediatament després del 793, ningú no podia suposar que la frontera es mouria 100 km cap al sud vuit anys després. Altrament, aquesta distància no era tampoc gran cosa ja que no s'havien de témer cops de mà i atacs importants dels exèrcits emiral i califal, molt mòbils, amb la qual cosa la ciutat esdevenia una segona línia definitiva que havia d'impedir les progressions a través de l'antiga Via Augusta cap al nord dels Pirineus, una tasca que es va acomplir a la perfecció.

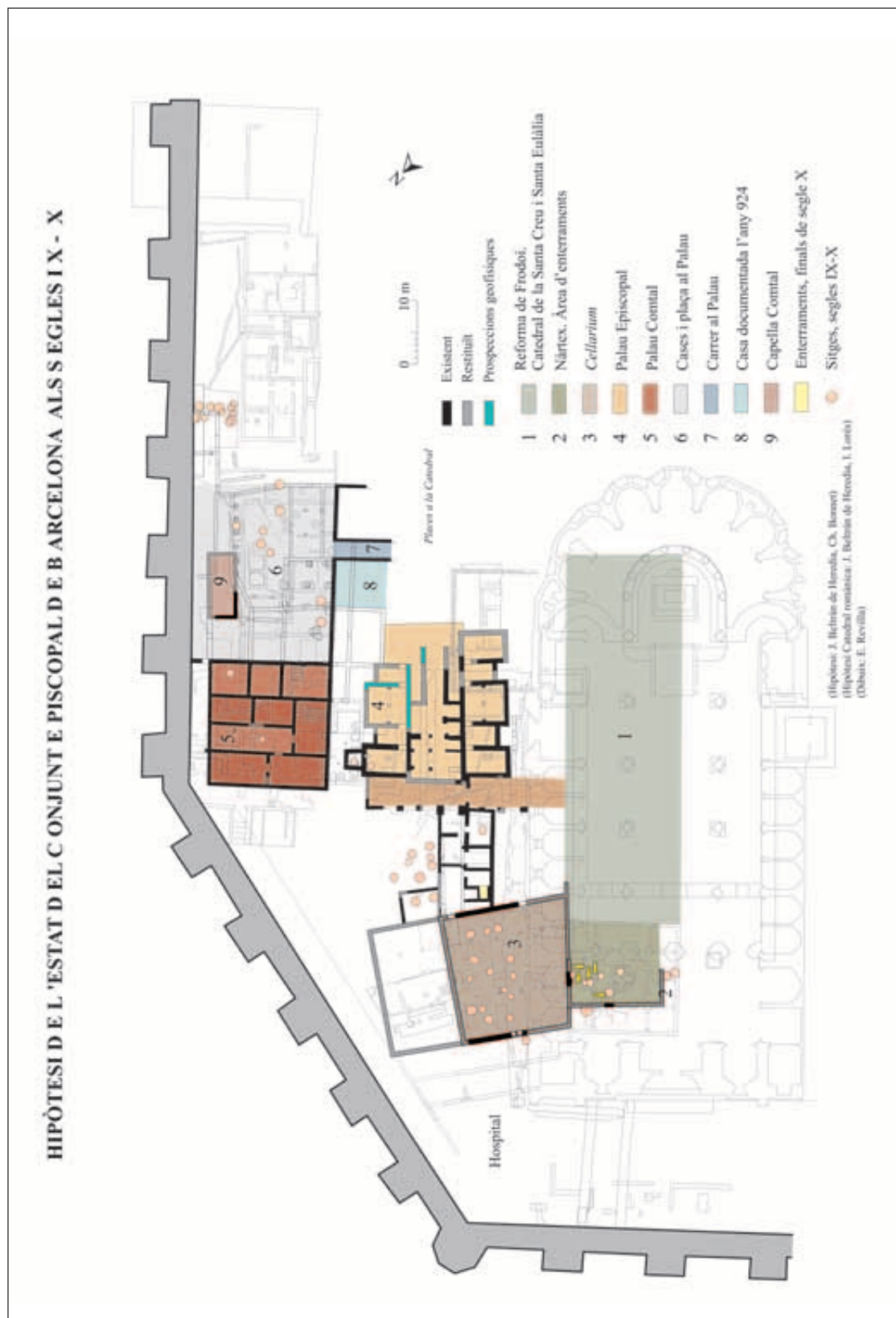

Fig. 172. Planta del sector nord-occidental de la ciutat de Barcelona a època carolíngia, amb el conjunt episcopal i el palau comtal (Hipòtesi de J. Beltrán de Heredia i Ch. Bonnet. Dibuix E. Revilla. MHCB).

Fig. 173. Restitució del palau comtal (dreta) i del palau episcopal (esquerra) de Barcelona als segles IX-X (Hípòtesi de J. Beltrán de Heredia i Ch. Bonnet. Dibuix F. Riart-MHCB).

A la zona oriental, aparentment el punt més feble de la defensa urbana, es va bastir un poderós castell integrat a la ciutat i alhora completament autònom, a la manera d'un *arx*, d'una acrópolis o d'una alcassaba. Era de planta pseudotriangular i reproduïa a escala la forma de la ciutat (fig. 171). Ben aviat va rebre, potser per aquesta causa, el nom popular de *Gerundella* (primera menció el 993), la Gironella, la petita Girona, que va constituir, fins a la seva destrucció des de dins, el 1814, el punt central i més potent de tota la Força Vella. Bernat Desclot deia, en la seva *Crònica* (cap. CLIII) "que és molt bella, forta i alta... i és la major força de la ciutat".

Aquesta fortalesa integrada s'explica per necessitats militars: millorava considerablement la defensa d'aquell sector i, en general, de tota la ciutat i servia de punt de control i domini visual de tot el territori de l'entorn.

No sembla, en canvi, que les obres, imponents, que van significar la gran ampliació de la ciutat cap al nord entre l'actual portal de Sant Cristòfol i l'àrea ocupada pel claustre de la seu i les dependències annexes, puguin explicar-se per la mateixa causa. Calia

avançar el mur defensiu uns quants metres cap a cerç, tasca complexa tècnicament i costosa econòmicament, per protegir un espai que ja era gairebé inatacable. Certament, l'obra nova, amb nombroses torres i més pròxima als estimbals dels Galligants, feia impossible la utilització de màquines de guerra o l'aproximació de grups nombrosos, però només millorava un sector molt difícil d'atacar. Era, doncs, una construcció poc necessària des d'una perspectiva militar però d'un alt cost. Haurem de cercar altres raons que expliquin el fet. Una de les causes, probablement la principal, devia ser l'exigència de més espai. La superfície *infra muros* havia estat suficient fins que *Gerunda* va esdevenir frontera entre dues de les grans potències militars de l'època. Pensem que aquesta necessitat d'espai s'ha de posar en relació amb dos fets com a mínim, un de secundari i un altre de principal. Si en van existir d'altres, que és ben possible, de moment se'ns escapen. La segona causa seria la presència d'un contingent de guerrers professionals que n'assegurava la defensa i el control del territori, que tenim ben documentat i que de ben segur van salvar la ciutat del saqueig i la destrucció el 793 (Bramon, 2001, 95-102). Aquesta tropa, que no cal imaginar-se que era gaire nombrosa, però sí suficient, devia necessitar espai suficient per instal·lar-se adequadament, amb bagatges, servei i queviures necessaris. La raó principal, tanmateix, havia de ser la consagració dins dels murs de l'església de Santa Maria a l'àrea sagrada del fòrum que va ser pensada com a catedral per solucionar, amb la duplicitat, els problemes que, en una etapa d'incertesa i de posició fronterera, plantejava la presència del conjunt episcopal en posició suburbana, immediatament a tramuntana de la porta septentrional. No sabem qui ho va decidir, qui en va tenir la idea, però si haguéssim de fer cas del que pensaven el bisbe i els canonges dels primers anys del segle XIV, queda clar que tot havia estat decisió de l'emperador. És ben cert que aquest convenciment només té un valor relatiu ja que es pretenia lligar l'entrada dins dels murs de la ciutat en un punt privilegiat i enormement simbòlic de la Catedral, un fet que significava un trencament amb la tradició, amb Carlemany, per l'enorme prestigi assolit pel monarca que feia plenament acceptable la decisió.

Tot fa suposar –ja ho veurem– que la decisió d'ampliar la ciutat justament en aquell punt va ser presa pel poder polític, potser pressionat o de bracet de l'eclesiàstic, malgrat els costos i les dificultats, per fer possible la situació d'espais perifèrics al conjunt episcopal, noves zones d'habitació i, sobretot, un *cellarium* immens, accessible i ben guardat, on es desaven per consumir i repartir els pagaments en espècies de la part corresponent de les collites d'aquelles terres del bisbe. Aquest fet, sobretot, d'una enorme importància social, cultural i simbòlica, explicaria suficientment aquella ampliació en aquell lloc i no en altres, on aparentment l'obra hauria estat menys problemàtica.

3.5. La ceràmica dels nivells precarolingis i carolingis. Caracterització i consideracions

Les dues grans excavacions fetes aquests darrers anys al sector septentrional de la Força Vella, als soterranis de la zona occidental del claustre i a la plaça de la Catedral (*supra*), han permès, amb més o menys extensió, identificar una clara seqüència estratigràfica amb potents nivells d'època carolíngia molt ben conservats en què hem documentat, en quantitats importants, ceràmiques comunes de cuina, reduïdes, oxidades i mixtes, amb unes característiques morfològiques i tipològiques ben determinades. Paral·lelament, en molts altres estrats, menys segurs cronològicament o una mica més moderns, sovinteja la presència d'aquesta mateixa terrissa, que cal considerar, en aquest context, residual.

Per l'interès d'haver identificat unes produccions fins ara desconegudes en aquesta ciutat i que trobem tan ben estratificades, si s'haguessin pogut estudiar a partir de conjunts notables i numèricament significatius, pensem que és convenient estudiar-les *in extenso*. L'esquema central d'aquest treball, com no podia ser de cap altra manera, es basarà en les peces localitzades en unitats estratigràfiques fiables i ben fixades dins de la seqüència temporal independentment a la plaça de la Catedral i als soterranis del claustre. Immediatament després posarem en contacte unes dades amb les altres i hi afegirem les evidències aplegades en altres nivells arqueològics menys segurs o més moderns. Caldrà, a continuació, observar els contextos ben coneguts i ben datats immediatament anteriors i posteriors. El resultat haurà de ser una mostra morfotipològica de la ceràmica present a Girona entre l'antiguitat tardana i el primer terç del segle XI, el límit cronològic ferm, ben conegut documentalment, que defineix la nostra fase VI, quan es va bastir la gran volta de sosteniment del refector del claustre de la seu (*supra*).

La fase III a

Correspon al moment inicial de l'eixample carolingi. Hem considerat tres úniques unitats estratigràfiques, molt potents, 10160, 10275 i 10815, unes i altres, elevacions/preparacions del primer sòl obrat en aquell sector. En alguns punts aquelles unitats estratigràfiques es disposaven directament damunt la roca i en altres colgaven estructures i nivells anteriors (*supra*).

És un fet característic, absolutament raonable, la presència en aquests conjunts de molta ceràmica romana d'ençà de l'època fundacional (primers decennis del segle I aC) fins al final de l'antiguitat tardana. Paral·lelament, hem recuperat un conjunt notable de ceràmica de cuina reduïda, oxidada i mixta, més o menys grollera, que defineix uns grups i unes formes molt determinades que intentarem presentar.

Grup 1

Un primer conjunt està format per recipients obrats amb argiles rugoses, de tonalitats grises més aviat fosques, amb presència de desgreixant i acabats exteriors poc acurats, i a vegades mostren llepadetes del foc. Són atuells de cuina que anaven directament sobre les brases. Les peces identificades són:

- *Olles* i potser *urnes*, amb el benentès que la presència o absència de les dues nanses contraposades és l'únic tret distintiu, i si algunes olles estiguessin documentades amb seguretat podríem imaginar-nos la inexistència, en aquests contextos, d'autèntiques urnes. Recipients de perfil en essa i les bases bé planes o bé lleument bombades, sense peu. En general, no són peces gaire grans. En 10 individus és possible tenir mides fermes del diàmetre de la boca amb un atuell petit d'11,5 cm i el més gran de 18,5 cm amb una mitjana de 15,7 cm (fig. 44,1 a 3 i 7; fig. 45,26; fig. 46,4, 9, 11 i 13). És una forma ben coneguda en contextos tardoantics en aquestes contrades. Només cal observar la terrissa del *castellum* de Sant Julià de Ramis o al Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses), on sovintegen peces molt semblant a les que s'han descrit amb datacions del final de segon decenni del segle VIII (Burch *et al.*, 2006, 87-89, amb nombrosos paral·lels; Nolla i Casas, 1997, 9-10) i que segueixen models coetanis molt similars.
- *Tupins* o *olles de mides petites*. Els dos exemplars amb diàmetre conegut de boca (7 cm i 6,5 cm) situen la mitjana en 6,75 cm (Burch *et al.*, 2006, 89, amb paral·lels en nombrosos jaciments) (fig. 44,4; fig. 46,8, 12 i 21; fig. 47,13).

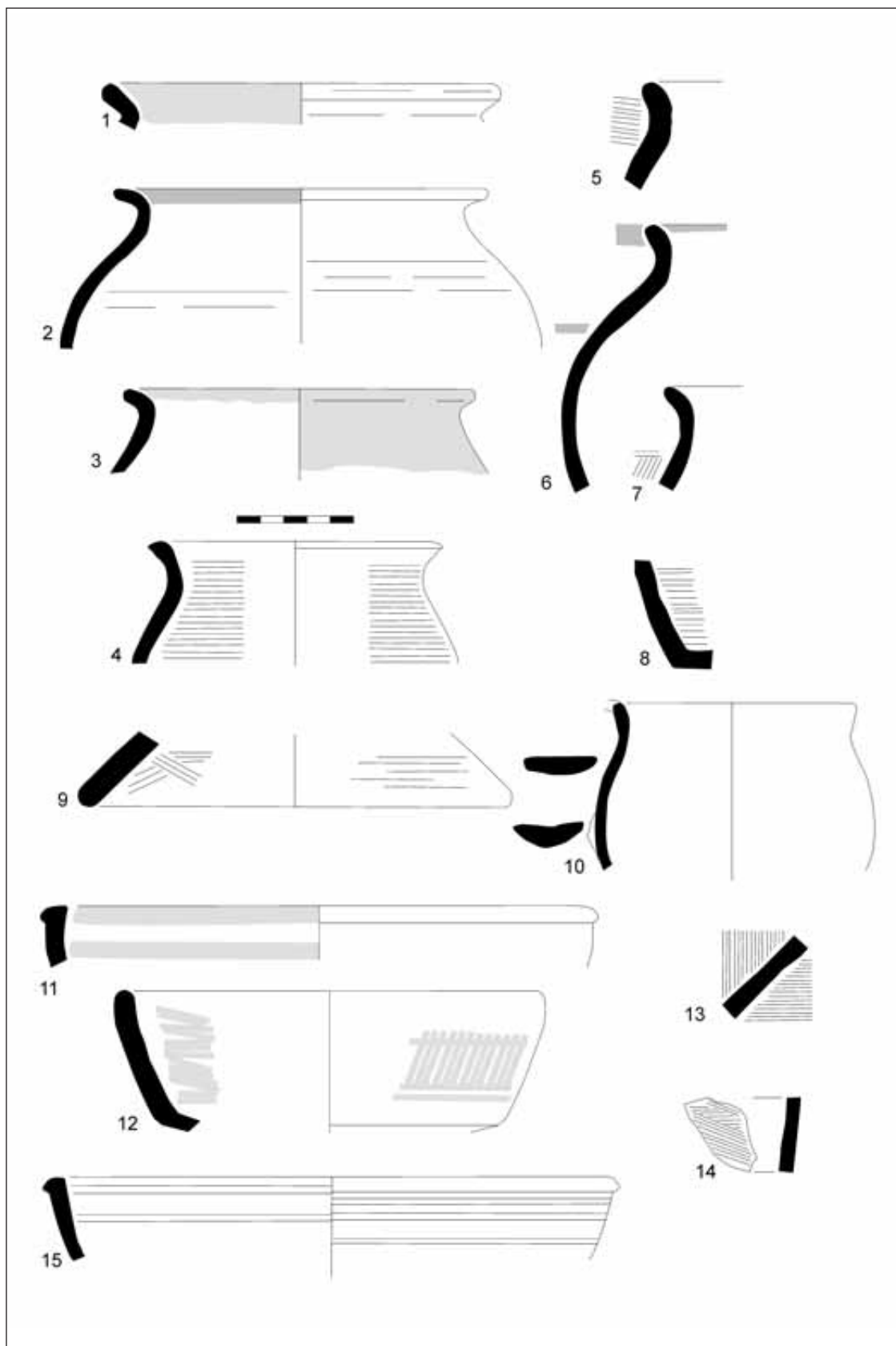

Fig. 174. Material ceràmic precarolingi i carolingi de diversos estrats.

- *Tapadores*. Només hem recuperat un exemplar de perfil característic (fig. 44,8). Acompanyen, en contextos tardoromans, les olles, tal com pot veure's a Sant Julià de Ramis o Puig Rom (Burch *et al.*, 2006, 93, amb paral·lels).
- *Plat*. De llavi engruixit, parets obertes i carena marcada. Una peça coneguda té un diàmetre d'uns 20,5 cm (fig. 46,14).
- *Plat o plata de vora robusta i engruixida*. Les que es conserven tenen un diàmetre d'uns 40 cm (fig. 45,6 i 7).
- *Cassoles*. Són de base plana i parets rectes i obertes. Una forma, com les altres, de llarga difusió (fig. 45,2 i 5; fig. 46, 15 a 17, 19 i 20; fig. 47,10). Present, a Girona, des de la baixa república i molt ben representada en nivells tar-doantics (Burch *et al.*, 2006, 91-93, amb paral·lels). Coneixem el diàmetre de boca de quatre exemplars; 11,5 cm el menor i 18 cm el major, amb una mitjana de 14,12 cm. El diàmetre de base se situa entre 14 cm i 10,5 cm i l'alçada mitjana del recipient se situa a 3,4 cm i 5 cm.
- *Morter*, de parets robustes i engruixides, una forma omnipresent en contextos tardans (Burch *et al.*, 2006, 93, amb paral·lels).
- *Gibrell*, de parets robustes i llavi recte i evident, de gran diàmetre (fig. 45,8).

Grup 2

Ceràmica preferentment reduïda decorada amb un pentinat.

Conjunt d'una notable personalitat que esdevé, inevitablement, un autèntic “fòssil director”, ja que és fàcil d'identificar i se'n troba abundantment. Es tracta d'una ceràmica de cuina més o menys grollera, amb argiles dures i rugoses i desgreixant ben visible de grans de quars, de petits nòduls de calç i de mica, de colors diversos, preferentment gris clar o quasi negre i a cops amb zones de tonalitats vermelloses o castany fosc. Les parets interna i externa solen ser prou polides. A vegades, una engalba molt uniforme crea una mena de pel·lícula de fina textura. Altres cops, són peces executades a torn lent, molt més grolleres, amb evidències clares de la pressió dels dits sobre la peça en el procés d'execució. Les bases d'aquests recipients són planes, sense peu. Sempre són decorades, per dins, per fora o a les dues superfícies simultàniament, amb un pentinat fi o profund que pot arribar a crear decoracions aparentment banals, de tipus geomètric, d'una enorme complexitat formal i, aparentment, molt complicades i lentes d'executar. Les formes identificades són:

- *Olla o urna*, idèntiques formalment a les descrites en el grup anterior. Els diàmetres de boca coneguts (13 cm i 17,5 cm) són, també, similars (fig. 44,5; fig. 46,3, 5 i 10).
- *Tupí*, atuell amb una única nansa i de base plana. Mostra un pentinat molt subtil paral·lel a la nansa i un complex pentinat que cobreix la paret interna (fig. 44,9).
- *Plat o plata de vora robusta i engruixida* de gran diàmetre amb pentinat decoratiu per dins i per fora (fig. 47,12).
- *Cassola*, ben present i amb petites variacions (llavi més marcat i evident, etc.). Decoracions diverses sobre la base d'un pentinat o de solcs paral·lels, a la paret externa o a la interna. L'amplada màxima se situa entre 15 cm i 22 cm, el diàmetre de la base, a 12,5 cm i l'altura total, a 3,3 cm (fig. 45,1, 3 i 4; fig. 47,14).
- *Gibrell*, peça de mides considerables, de llavi recte i ben definit amb decoració pentinada que cobreix la paret externa (fig. 45,9).

Grup 3

Ceràmica grollera de cuina, preferentment oxidada, amb acabats a cops d'espàtula tant a la paret externa com a la interna. Argila rugosa, amb desgreixant visible de punts brillants i/o de nòduls de calç, beix-marronosa o grisosa més o menys clara.

- *Olla* o *urna*. Un sol fragment, un fons, amb peu exteriorment marcat i de base plana (fig. 44,6).
- *Tupí* amb nansa evident enganxada al cos (fig. 46,6).
- *Escudella* o plat fondo, de llavi gran i recte. El diàmetre màxim se situa entre 13 cm i 17 cm (Burch *et al.*, 2006, 93, amb paral·lels) (fig. 46,22).
- *Cassola*, idèntica amb llavi lleugerament engruixit (fig. 46,18).
- *Gibrell* de llavi recte, molt evident, amb un diàmetre de boca conegut d'uns 26 cm (fig. 45,8 i 11).

Aquests importants conjunts s'han de datar en el moment inicial de l'eixample carolingi de *Gerunda*, que va significar, altrament, la refortificació a consciència de la vella muralla baiximperial. S'ha de datar en un moment inicial de la presència franca en aquestes terres i, amb més precisió, entre la dura escomesa del general emiral Al-Malik, el 793. Tot fa pensar que quan es va iniciar, uns anys després, el definitiu assalt a Barcelona (800), que va culminar l'any següent amb la capitulació de la ciutat, les noves fortificacions ja eren operatives. Cal datar-les, doncs, entorn del canvi de segle.

Aquestes circumstàncies posen de manifest que el material recuperat ha de ser, com a màxim, modern, contemporani d'aquests fets o anterior. S'ha dit i s'ha vist que una part significativa és d'època romana i tardoantiga i sovint l'hem pogut individualitzar sense dificultats. N'hi ha, però, una altra, la que hem aplegat en aquests tres grups acabats de definir, sobretot en el segon i el tercer, que no té paral·lels directes, que ens eren desconeguts i que cal considerar com la terrissa en ús a Girona durant el segle VIII.

El primer grup definiria la ceràmica de transició. Seria la continuïtat natural, sense trencaments, entre la terrissa de finals del segle VII i inicis del VIII, que comencem a conèixer força bé en jaciments immediats (Sant Julià de Ramis (Burch *et al.*, 2006, 85-93), Roses (Puig, 1998, 171-192) i Puig de les Muralles (Nolla i Casas, 1997, 7-20) i que perllongaria la seva producció durant una bona part (tota?) de la vuitena centúria. Més endavant, en un moment imprecís, s'hi afegirien les altres produccions. No podem saber quan hauria succeït. Tanmateix, la importància d'aquesta terrissa en les fases immediates (III b, IV, V i VI), ens fa pensar que podrien ser de creació avançada, dins de la segona meitat del segle VIII.

Fase III b

Amb molt poc temps l'excavació va detectar uns moments estructurals significatius que van deixar evidències estratigràfiques contundents. Aquesta subfase significaria l'acabament del mur doble de la muralla i una reordenació de l'espai anterior. No pot anar-se'n, cronològicament, gaire més enllà, també entorn del 800. Analitzem les característiques d'aquests tres grups ceràmics apareguts dins de les unitats estratigràfiques següents: 10281, 10279, 10505, 10542, 10549, 10808 i 10809.

Grup 1

- *Olles* o *urnes*, amb llavis més o menys oberts, més o menys alts i rectes i més o menys motllurats. Els diàmetres màxims de boca se situen entre 11,8 cm i 18 cm, amb una mitjana d'uns 15,42 cm (sis individus en total) (fig. 55,1 a 4, 7 i 9).

- *Tupins* o *olles petites*. En alguns casos, la presència de la nansa assegura tipològicament; altres vegades, potser majoritàriament, caldria parlar d'olles de mida petita entorn i per sota dels 10 cm de diàmetre màxim de boca. En total hem recuperat sis individus amb un diàmetre mínim de 8 cm i un de màxim de 10,4 cm (9,64 cm de mitjana). A un d'aquests dos apartats cal col·locar-hi una base, plana, de 6,5 cm de diàmetre (fig. 55,8 a 10).
- *Gerra* (fig. 56,4).
- *Gerra de boca trilobulada* (fig. 56,2).
- *Gerra de perfil en essa i panxa globular amb broc abocador*. Una peça interessant de 12 cm de diàmetre de boca, ben documentada en contextos tardans (Burch *et al.*, 2006, 89-91, amb nombrosos paral·lels) (fig. 56,5).
- *Tapadora* (fig. 72,25).
- *Cassola*. Amb dos individus, un del quals amb un diàmetre de 12 cm de boca (fig. 58,8).
- *Plat* o *tapadora de llavi triangular*. Diàmetre de boca de 16 cm (fig. 55,5).
- *Morter*. Robust i de mides reduïdes, amb un diàmetre màxim de boca de 8,5 cm (fig. 58,4; fig. 64,5). Són formes ben presents en contextos tardans (Burch *et al.*, 2006, 93, amb nombrosos paral·lels).

Grup 2

- *Olla* o *urna* (fig. 55,6; fig. 60,3).
 - *Olla* o *urna de coll recte* (fig. 57).
- Sempre amb base plana o suaument bombada, sense peu.
- *Gerra amb boca trilobulada*. Dos individus identificats (fig. 56,1). És una altra forma emergent a partir de contextos tardoantics avançats (Burch *et al.*, 2006, 89, amb paral·lels).
 - *Cassola amb broc abocador*. Es tracta d'una peça quasi sencera de 28 cm de diàmetre de boca, carena baixa molt marcada a la qual amb els dits es va donar forma a un petit broc, decorada internament i externament per un pentinat finíssim (fig. 54).

En conjunt, els pentinats ornamentals, interiors i/o exteriors, sempre presents decoren aquestes peces i nombrosos fragments informes, alguns dels quals han de formar part d'atuell d'emmagatzematge de mides notables. Caldrà que en tornem a parlar més endavant.

Grup 3

- *Cassola*, un exemplar gran (34 cm de diàmetre màxim) decorat a cops d'espàtula (fig. 72,26).

Fase IV

Correspon a un seguit de reformes urbanístiques de certa entitat que cal suposar avançades en el temps, una o dues generacions, en relació amb les fases precedents, III a i III b, quasi simultànies (*supra*). De totes les unitats estratigràfiques associades a aquesta fase han proporcionat el material que estudiem 10118, 10119, 10178, 10188, 10195, 10196, 10198, 10210, 10234 i 10510.

Grup 1

- *Olles* o *urnes*. Quatre individus amb un diàmetre de boca de 14 cm. Una base lleument bombada (fig. 68,3; fig. 71,1; fig. 72,1; fig. 73,2).
- *Olla de coll marcat* (fig. 73,1).
- *Tupí* o *olleta* (fig. 77,3).
- *Gerra*. Gran recipient amb arrencament de nansa (fig. 74,5; fig. 77,2).
- *Cassoles*. Quatre individus molt semblants (fig. 74,3 i 4).

Grup 2

- *Olla*. Una peça de 20 cm de vora i pentinat decoratiu a la paret interna i externa (fig. 68,1).
- *Gerra amb broc abocador* (fig. 77,1).
- *Cassola*. Amb pentinat a la paret interna (fig. 68,5; fig. 74,1).
- *Gibrell*. De vora robusta i recta i pentinat simultàniament per dins i per fora (fig. 68,6).
- Sis fragments informes, tres dels quals amb decoració pentinada a la paret interna (en un cas, complexa), dos amb decoració a l'externa i, en un cas, per dins i per fora (fig. 71,2 i 3).

Grup 3

- *Olles* o *urnes*. De 22 cm de diàmetre de boca amb espatulat interior i exterior. Una altra mostra una pel·lícula fina que recobreix la paret interna (fig. 68,2).
- *Escudella carenada* (fig. 74,6).
- *Cassola*. 16 cm de diàmetre de boca, amb una pel·lícula fina (engalba) que recobreix les parets interna i externa i un pentinat que decora la part de dins (fig. 74,2).

Fase V

Ben fixada estructuralment, no ha permès associar-hi unitats estratigràfiques amb material ceràmic suficient.

Fase VI

Marca un tall històric important i ben datat; la construcció de la volta de sosteniment per construir el refector i l'ala occidental del claustre canonical. D'aquest moment és important el farciment de la gran rasa de fonamentació, (UE 10191) on continua sent quasi exclusiu el material anterior.

Grup 1

- *Olla* o *urna*. Quatre individus, tres dels quals reconstrueixen el diàmetre de la boca entre 16,4 cm i 22 cm (mitjana 19,3 cm) (fig. 84,6 i 7).
- *Olla* o *urna de coll marcat* (fig. 84,13).
- *Cassoles*. Dos atuells (fig. 84,15 o 17).

Grup 2

- *Olla o urna*. Quatre individus amb un únic diàmetre de boca identificat de 26 cm. En tres casos el pentinat ornamental ocupa la paret interna i en un altre, també l'externa (fig. 84,8).
- Dos fragments informes amb pentinat interior i exterior molt complex (fig. 84,18 i 19).

Grup 3

- *Olla o urna* (fig. 84,9 i 10).
- *Cassola*. Amb una pel·lícula fina que cobreix la paret interior i exterior, decorades amb un pentinat (fig. 84,14 i 18).

En quasi tots els altres estrats de l'excavació s'han recuperat nombrosos fragments de ceràmiques d'aquests tres grups que convé analitzar, tenint ben present que caldrà valorar-los globalment, dins del conjunt. Tanmateix, per la personalitat dels grups 2 i 3, deixarem de banda l'1, que repeteix repertori, i ens centrarem en aquells altres que no existien al principi del segle VIII i que omplen els segles posteriors fins al segle XI. Ens ajudarà a fer-nos una idea més acurada del catàleg de formes, de les característiques de les decoracions i d'altres aspectes insuficientment desenvolupats en l'anàlisi estratigràfica.

Grup 2

Hem identificat les formes següents:

- *Olles*. Vuit vegades. En dues ocasions coneixem el diàmetre de la boca (12,4 cm i 15 cm). Una base plana de 9 cm de diàmetre (fig. 175,4, 5, 7 i 8 i fig. 175,1 i 2).
- *Tupins* (o olles petites). Tres exemplars, un dels quals amb una boca de 14 cm.
- *Gerra*. Amb nansa de plana i gran de secció concavoconvexa (fig. 175,10 i fig. 175,4 a 7).
- *Gerra amb broc abocador*. Un exemplar d'argila oxidada (fig. 175,15).
- *Cassoles*. Tres exemplars. En un cas 12 cm de diàmetre màxim (fig. 175,9, 11 i 12).
- Conjunt notable de fragments informes, uns quants de peces grans d'emmagatzematge. Tots amb decoració pentinada (fig. 175,13 i 14 i fig. 175,16).

Grup 3

- Autèntic calaix de sastre (decoració espatulada, brunyits, engalbes molt fines (pel·lícules), amb troballes significatives).
- *Olla o urna*. Nou en total, de les quals dues, de 15 cm i 20 cm de diàmetre, són recobertes internament i externament d'una pel·lícula finíssima; tres més, una d'11 cm de diàmetre, amb acabat a cops d'espàtula; una altra, amb una pel·lícula fina de cobriment i banda patinada, interior i exterior. Finalment, una altra amb banda patinada a la paret interna (fig. 175,1 a 3).
- *Olla de coll recte* (fig. 177,1)
- *Olla de coll marcat* (fig. 177,2)
- *Tupins* (o olles petites). D'uns 9 cm de diàmetre. Vora interna amb decoració espatulada (fig. 175,3)

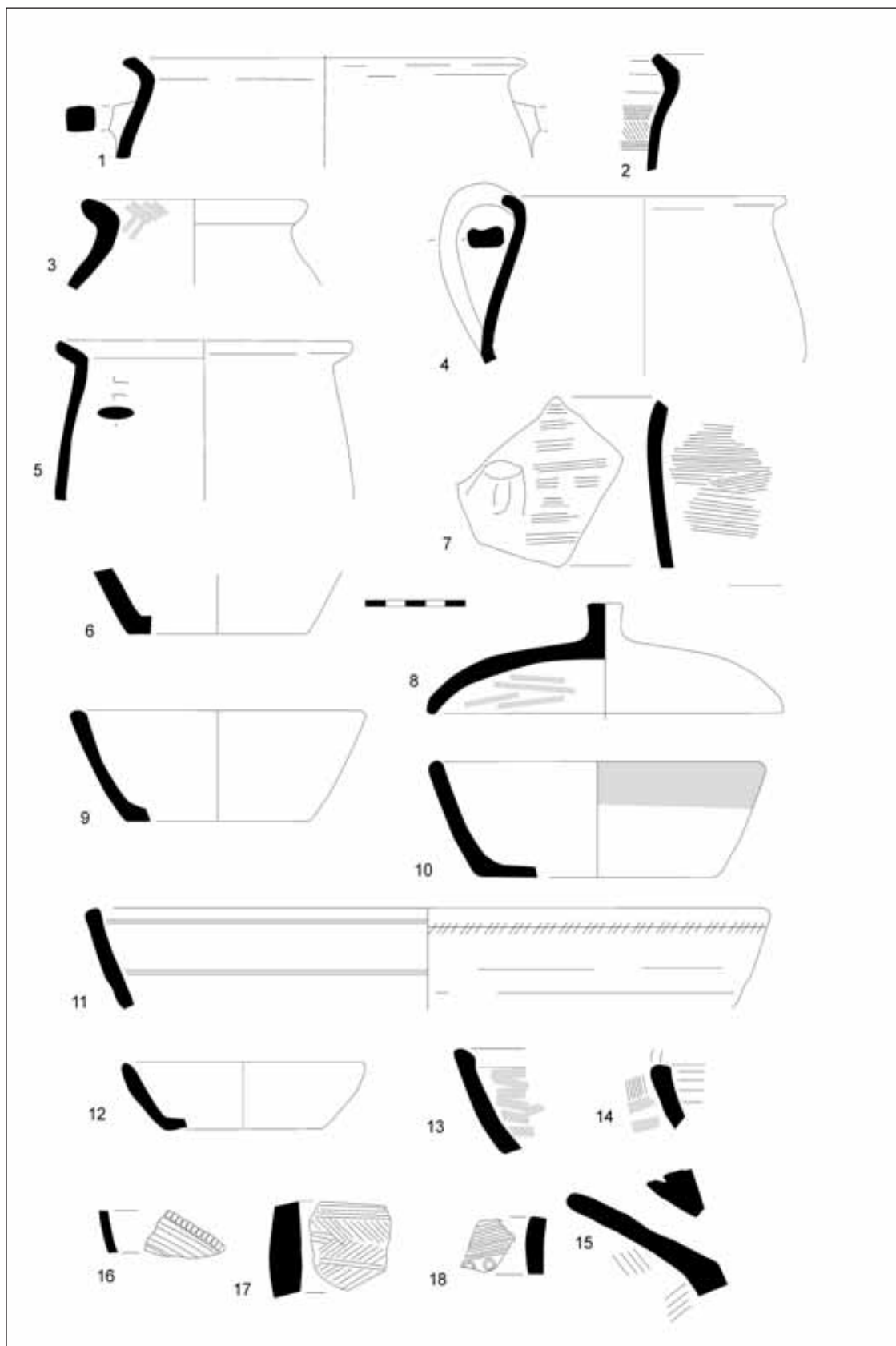

Fig. 175. Material ceràmic precarolingi i carolingi de diversos estrats.

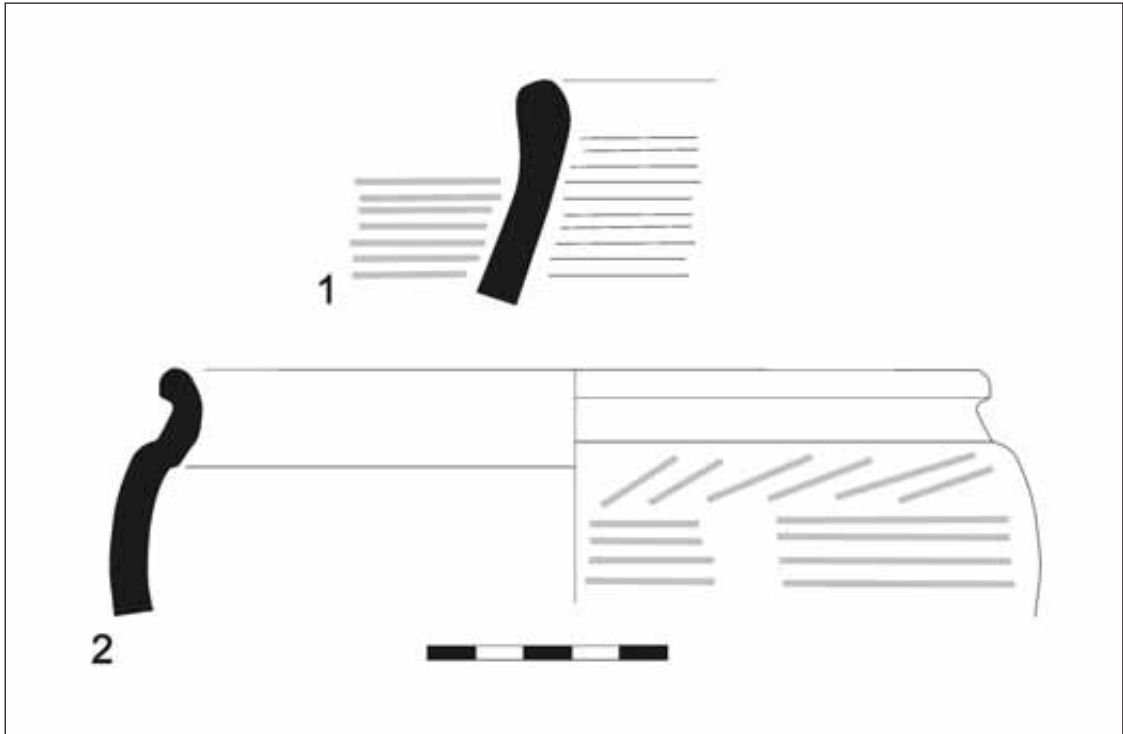

Fig. 176. Material ceràmic precarolingi i carolingi de diversos estrats.

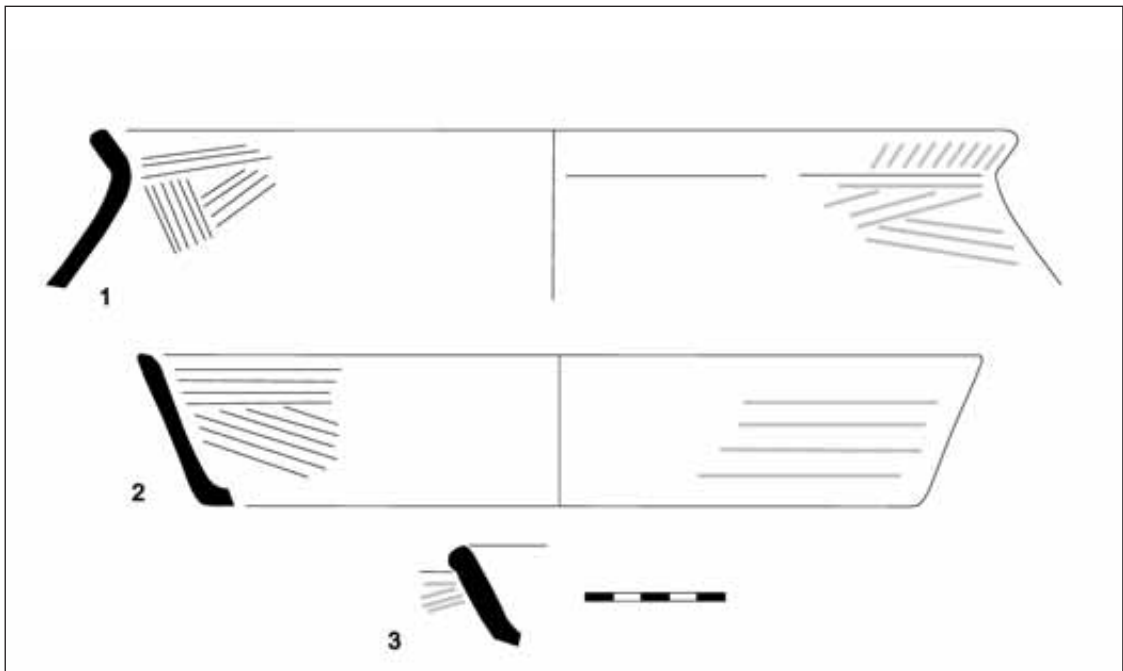

Fig. 177. Material ceràmic precarolingi i carolingi de diversos estrats.

- *Tapadores*. Dues, espatulades, de 18,4 cm i 17,2 cm de diàmetre, respectivament (fig. 175,9 i fig. 175,8).
 - *Cassoles*. Set, quatre de les quals espatulades (una de 18 cm de diàmetre), dues de brunyides i una de recoberta per una engalba finíssima (fig. 175,11, 12 i 15 i fig. 175,13 i 14).
 - *Escudelles*. Dues, una de 22 cm de diàmetre, brunyida, i l'altra de 24 cm, amb una pel·lícula que recobreix la peça i solcs fins paral·lels que la decoren per dins i per fora.
 - *Plat*. Espatulat.
 - *Plat/cassola*. Espatulat.
- Uns quants fragments valuosos, amb espatulats o amb pentinat decoratiu sobre una engalba finíssima.

Les formes i els pentinats permeten relacionar aquests dos grups.

La plaça de la Catedral

En aquesta important excavació es va identificar una seqüència estratigràfica complexa, en què s'assenyalava una fase carolíngia que afectava el gran edifici vers el 500. Se'n distingien dos moments, un de més antic (i més potent) amb les unitats estratigràfiques 1033, 1123, 1124 i 1161, i un altre, més avançat en el temps, amb la UE 1040. Donem-hi un cop d'ull.

Fase carolíngia 1

Grup 1

- *Olla o urna*. Quatre, dues de 12 cm de diàmetre de boca, una altra vora de mides desconegudes i amb la paret externa decorada amb solcs, i una base plana (fig. 116,2 a 5).
- *Tupí*. De 10 cm de diàmetre (fig.117,1).
- *Gerra de boca trilobulada*. 10 cm de diàmetre (fig. 116,1).

Grup 2

- *Olla o urna*. De 18 cm de boca i pentinat ornamental interior i exterior (fig.119,1).
- *Escudella*. De 16 cm de diàmetre. Decoració pentinada complexa interior i exterior (fig.115,4).

Grup 3

- *Olla o urna*. Patinada (fig. 115,2).
Informe. Brunyida.

Fase carolíngia 2

Grup 1

- *Olla*. Dues peces, una amb decoració *ante cocturam* a la cara externa i l'altra de 10 cm de diàmetre de vora (un tupí?) (fig. 121,1 i 2).

Més enllà dels nivells ben estratificats o clarament més tardans, sovinteja la localització de ceràmiques d'aquests tres grups.

Grup 1

- *Olla* o *urna*. Cinc individus, amb diàmetres de vora entre 14 cm i 18 cm (16,28 cm de mitjana). Una de les peces conserva les dues nanses contraposades (fig. 121,3 i 5; fig. 122,2 a 4; fig. 123, 1, 2 i 4).
- *Plat*. De 25 cm de diàmetre (fig. 122,1; fig. 123,6).
- *Gerra amb broc abocador*.

Grup 2

- *Olles*. Sis peces amb mides de vora entre 12 cm i 18 cm (14,2 cm de mitjana), amb una base plana amb solcs paral·lels i ben traçats que decoren la paret interna. Altres vegades el pentinat decora les parets del recipient.
- *Tupí*.
- *Gerra de boca trilobulada*.
- *Gibrell*. De llavi robust i recte i decoració pentinada (fig. 123,5).

Grup 3

- *Olla* o *urna*. Un recipient de 18 cm de diàmetre amb decoració patinada i un altre amb banda patinada i pentinat. Una base plana amb pel·lícula molt fina que recobreix la paret externa (fig. 123,3; fig. 124,1).

Evidències i consideracions

En l'excavació del soterrani de la seu gironina, s'han localitzat un seguit de nivells arqueològics molt ben estratificats que se situen amb precisió entre els darrers anys del segle VIII, molt a prop del 800, i l'inici del segon quart o primer terç del segle XI, uns dos-cents anys aproximadament, amb un total de quatre grans moments (fases III a, III b, IV i VI) que s'esglaonen en el temps entre el moment inicial (fase III a) i el final (fase VI). Entre la fase III a i la III b, estructurals i molt clares (*supra*), el temps transcorregut devia ser molt curt, uns pocs anys, mai, en tot cas, més de deu. No sabem si entre aquest darrer moment i el següent van passar molts anys o pocs anys. Tot fa pensar que com a mínim una generació o potser una i mitja, si fa o no fa el temps que s'hauria escolat entre aquesta fase i la construcció de la gran volta de sosteniment de l'ala de ponent del claustre de la seu (fase VI). Valorarem, seguidament, els resultats obtinguts en l'anàlisi ceramològica diacrònicament i intentarem veure indicis de canvi i evolució. Tot seguit veurem globalment les característiques d'aquests conjunts ceràmics i intentarem presentar-ne l'interès i la importància de cara a identificar un "fòssil director" que ens permeti començar a moure'ns amb una certa seguretat en un món encara poc il·luminat, massa fosc. Pel que fa a les excavacions de la plaça de la Catedral, es van posar de manifest dos moments estructurals, el primer dels quals representava les primeres reformes puntuals del gran edifici, considerat hipotèticament el palau del *comes ciuitatis*, que va significar l'aparició d'unes primeres sitges i que, pel material aplegat, posem en relació amb la fase III a dels soterranis de la seu. Més important és el segon moment documentat,

que caldria datar en ple domini carolingi, dins dels primers anys del segle IX, i que assimilem a la fase IV del sector de la seu.

En els nivells més antics (fase III a) (*supra*), és el conjunt que hem anomenat “grup 1” el més nombrós quantitativament, amb una gran diversitat d’argiles i d’acabats, però majoritàriament d’una notable qualitat i uns acabats dignes. Moltes peces eren preparades per anar directament al foc. Entre les formes cal situar, en primer lloc, perquè són les més abundants, les olles amb dues nanses contraposades i les urnes, de mides mitjanes, mai massa grans, amb un diàmetre màxim de boca a l’entorn dels 16 cm, sense peu (només es marca excepcionalment), amb bases planes o suaument bombades. En segon lloc, assenyalem la presència de tupins o olletes petites, de menys de 10 cm de diàmetre de boca, més rares, i gerres trilobulades. Hem identificat algun fragment de tapadores, plats, alguns de diàmetre considerable (uns 40 cm) i llavi engruixit i molt evident, alguna escudella i alguna gibrella i, en nombre significatiu, només per sota de les olles-urna, les cassoles, de base plana, amb el llavi marcat, més rarament, o sense (fig. 178).

El panorama de les unitats estratigràfiques que conformen l’anomenada “fase III b” (*supra*) no varia gaire: olles i/o urnes, gerres –una de les quals amb un broc abocador troncocònic i altres de boca trilobulada–, escudelles, cassoles i morters de dimensions reduïdes. No pensem que presències i absències tinguin cap mena de valor, tanmateix, caldrà confirmar-ho més endavant en noves excavacions (fig. 178).

Pel que fa a la fase IV, amb menys material, el panorama és similar, amb olles/urna, alguna de les quals definia clarament un coll, gerres i cassoles. No hi ha canvis significatius entre el material recuperat en els nivells de la fase VI, en què, però, numèricament el nombre de fragments atribuïbles a aquest grup 1 és molt menor (fig. 178).

És interessant ressenyar un broc troncocònic d’una peça de mida considerable en forma d’olla, en ceràmica oxidada de color marronós que mostra una interessant decoració feta a rodeta. Es tracta d’un seguit de línies rectes i curtes, d’uns 2 o 3 cm, efectuades amb un punxó giratori que deixa a la línia una successió de punts ben marcats equidistants. Les diverses línies, paral·leles i disposades en ordre, decoren la paret externa del broc i de l’atuell (fig. 175,18 i fig. 182,4 i 5). És l’únic fragment d’aquesta mena que recorda, sense ser el mateix, decoracions similars a la terrissa carolíngia de Barcelona (Beltrán de Heredia, 2006, 116).

Tal com s’ha dit (*supra*), considerem que majoritàriament la terrissa que hem posat dins del que anomenem “grup 1” no és res més que la ceràmica comuna, reduïda i oxidada, preferentment de cuina, pròpia dels contextos tardoantics d’aquest territori. Amb molt poques variacions, tant les formes com els acabats són iguals o molt semblants als que trobem en nivells de cronologia avançada. Només cal donar un cop d’ull a la terrissa recuperada en les excavacions del *castellum* de Sant Julià de Ramis (Burch *et al.*, 2006, 85-93) per constatar-ho. I tal com observàvem quan vam estudiar aquell conjunt, era un panorama general en la major part de jaciments amb cronologies de segle VII avançat i el principi del segle VIII.

Caldria, doncs, considerar tot aquest material de les unitats estratigràfiques estudiades com a residuals? No ho creiem pas. Certament, sí que una part ho deu ser, però cal suposar que aquelles formes i aquella terrissa es van continuar produint al llarg de tot (o bona part) del segle VIII, un moment cronològic que ens defuig i que fins ara no ha estat possible individualitzar. Aquest fet explicaria la presència quantitativament significativa d’aquesta terrissa en aquests nivells, el moment de formació dels quals s’ha de situar entorn del 800. És interessant i potser significatiu constatar que la ceràmica assimilable a aquest grup minva a partir de la fase IV i especialment durant la fase VI. Proposaríem, doncs,

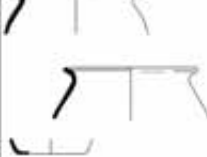

Grup 1	Fase IIIa	fase IIIb	Fase IV	Fase VI
Olla/urna				
Olla/urna coll marcat				
Tupi/olleta				
Gerra				
Trilobulada				
Broc abocador				
Tapadora				
Plat				
Plat vora engruixida				
Escudella				
Cassola				
Gibrell				
Morter				

Fig. 178. Ceràmiques del grup 1. Taula de formes.

Grup 2	Fase IIIa	fase IIIb	Fase IV	Fase VI	Fora Context
Olla/urna					
Olla de coll recte					
Tupi/olleta					
Gerra					
Trilobulada					
Broc abocador					
Plat de vora engruixida					
Escudella					
Cassola					
Plata					
Gibrell					

Fig. 179. Ceràmiques del grup 2. Taula de formes.

una continuïtat productiva al llarg de tot el segle VIII que davallaria dins la centúria següent. El moment final de producció se'ns escapa, però no sembla pas que atenyés els dos darrers quarts del segle X.

En les unitats estratigràfiques de la fase III a, trobem un conjunt significatiu de formes i fragments de la terrissa que hem aplegat en l'anomenat "grup 2" (*supra*). És, en molts aspectes, semblant a la del grup 1, especialment pel que fa al repertori de formes, però té una personalitat molt marcada que fa simple classificar-la sense gaires dubtes, sobretot la fina decoració pentinada que podem trobar tant sobre la paret externa o interna del recipient com al damunt de totes dues. Entre les formes identificades en els contextos més antics trobem les olles-urna, les gerres, les escudelles, les cassoles i els gibrells; de fet, pràcticament tot el repertori de formes que ens és conegut. En la fase III b s'hi afegiria la gerra de boca trilobulada i, fora de context, hi afegiríem els tupins o olles petites, les gerres amb broc abocador troncocònic i, potser, la sitra. Interessa fer constar que les decoracions pentinades complexes són presents en els contextos més antics (fig. 179, 181,3, 5 i 9 i 182,1, 2, 3, 6, 8 i 9).

Cal, doncs, convenir que aquesta terrissa ja s'usava amb una certa normalitat abans de la formació dels estrats que defineixen la nostra fase III a. Queda clar, també, que aquesta terrissa era inexistent *grosso modo* en les dues primeres dècades del segle VIII, tal com ens prova el material de Sant Julià.

No podem ser, de moment, més precisos. Més enllà, aquest material se'ns fa ben present entre la terrissa aplegada dins dels nivells que conformen la fase III b, IV i VI, en nombre i quantitat superior. Juntament amb la terrissa del grup III (*infra*), acaba esdevenint majoritària i omple el buit deixat per la ceràmica del grup 1. Proposaríem, doncs, un inici de la producció en un moment imprecís dins de la segona meitat del segle VIII i una continuïtat com a màxim a finals del segle X o principis del segle XI, sense canvis aparents en acabats i repertori de formes (fig. 179, 181,3, 5 i 9 i 182,1, 2, 3, 6, 8 i 9).

El grup 3 és, certament, el menys uniforme. És, de moment, un calaix de sastre en què caldrà identificar diversos tallers. Tant pels acabats morfològics com pel repertori de formes són enormes les semblances amb el grup 2, del qual incorpora tot sovint l'ús complementari de la decoració pentinada. Tanmateix, són els brunyits, les fines engalbes, autèntiques pel·lícules que cobreixen els recipients, per dins, per fora o completament, l'aplicació puntual de pàtines i, sobretot, l'ús ornamental de l'espàtula, els elements que millor serveixen per identificar aquesta producció. És, sempre, minoritària en relació amb els grups 1 i 2, i la trobem des del moment inicial (fase III a) amb olles-urna i cassoles i la incorporació, en la fase següent, de les escudelles carenades. Més endavant identifiquem plats, tupins o olletes i tapadores (fig. 180, 181,1, 2, 4, 6, 7 i 8 i 182,6, 7 i 9).

Caldrà repetir les consideracions cronològiques acabades d'exposar (grup 2). Potser aquests tallers haurien donat lloc a les espatulades característiques del segle XI i més enllà.

És interessant constatar que de moment les ceràmiques del grup 2, sobretot, i del grup 3 ens són desconegudes fora de Girona, llevat d'un fragment informe, amb una finíssima decoració pentinada de certa complexitat procedent de la ciutadella de Roses i al qual donaríem un origen gironí i uns quants fragments amb forma, olles o unes de perfil en essa o de coll alt i recte, amb decoració de vegades pentinada, preferentment a la paret interna, procedents del castell carolingi de Uellosos (Puig de Sant Andreu, Ullastret) (Canal *et al.*, 2005, 34-37, fig. 20). Pel que fa al grup 3, sovintegen a Barcelona i en molts altres jaciments de la Catalunya Vella ceràmiques acabades semblantment i amb formes idèntiques o molt pròximes (Beltrán de Heredia, 2006, 114-115 i 117-130). En tenim bons exemples entre l'escàs material ceràmic del *castellum Uellosos* (Puig de Sant Andreu), en olles de perfil en essa o de coll alt i recte (Canal *et al.*, 2005, 34-37, fig. 20).

Grup 3	Fase IIIa	fase IIIb	Fase IV	Fase VI	Fora Context
Olla/urna					
Olla coll recte					
Olla coll marcat					
Tupi/olleta					
Tapadora					
Escudella					
Cassola					
Gibrell					

Fig. 180. Ceràmiques del grup 3. Taula de formes.

S'hauria d'explicar, mitjançant la regionalització de la terrissa a partir de l'inici del segle VII, un procés ben definit que s'hauria intensificat durant el segle VIII i en anys posteriors, fins al punt que la producció seria cada cop més d'abast local i menys regional o comarcal. El que trobem a Girona, entre el VIII i el X, és propi i exclusiu d'aquesta ciutat. Només puntualment és possible trobar ceràmiques de fora. Recordem el fragment de Roses o d'Ullastret del nostre grup 2 i 3, o un altre trobat al subsòl de la seu, amb decoració impresa (fig. 175,18), que cal posar en relació amb una producció ben coneguda a Barcelona en contextos carolingis (Beltrán de Heredia, 2006, 116). Cal, però, tenir ben present que, malgrat les diferències morfològiques o decoratives, el repertori de formes és sempre igual o molt similar i ens permet aproximar-nos a la cuina de l'època, en què els bullits devien tenir un paper protagonista.

Si contextualitzem les troballes i les posem en relació amb les que s'han trobat en altres indrets del país en contextos propis dels segles VII-X i XI, observem moltes similituds pel que fa a acabats, tècniques i formes, i també algunes diferències, que sobretot es concentren, en el nostre cas, en les decoracions pintada, sovint molt complexes, del nostre grup 2, i de vegades presents també en peces del grup 3.

Si confrontem en jaciments pròxims a la ciutat de Girona veiem que a Besalú, a la zona de la Devesa, de l'interior d'unes sitges que foren colgades durant els segles X o XI sovintejaven les peces de terrissa de mida petita i mitjana, entre les quals destaca-

ven les olles de base plana, les gerres, les cassoles, preferentment reduïdes, algunes de les quals presentaven cops d'espàtula i acabats propis del nostre grup 3 (Busquets i Fàbregas, 1998, 149-167; Folch, 2005, 239, fig. 1, amb la bibliografia anterior). Del castell carolingi de Uellosos (Ullastret) ja hem vist la presència de terrisses molt semblants a les que es localitzaven a Girona, entre les quals una sitra oxidada i espatulada sencera (Canal *et al.*, 2005, 34-37, fig. 20). A Sant Martí d'Empúries, la fase que cal datar en l'alta edat mitjana, entre els segles VIII IX o XI, mostra la presència de ceràmiques majoritàriament reduïdes, amb unes poques formes presents (olles, sobretot, cassoles, totes de base plana, morters, gerres, tapadores i sitres, una de les quals sense presència de l'espatulat característic). És interessant la recuperació d'algunes peces decorades a rodeta o a còpia d'impressions quadrangulars que dibuixen filades més o menys rectes i paral·leles (Aquilué i Burés, 1999, 423-427, fig. 362 a 367,1 a 9). A la torre de la Mora (Sant Feliu de Buixalleu), en un jaciment la destrucció del qual s'ha datat dins del segle IX, potser dins de la primera meitat, s'hi van trobar unes poques olles de base plana, alguna de les quals era decorada amb acanalat exterior, cuites a foc oxidant i reductor, amb desgreixant abundant i visible de quars i mica (Font *et al.*, 1996, 138-147; Font *et al.*, 2000, 195-198; Folch, 2005, 239-240, fig. 2, amb bibliografia). En el camp de sitges Can Pelet Ferrer (Llagostera), amb datació dels segles VIII i

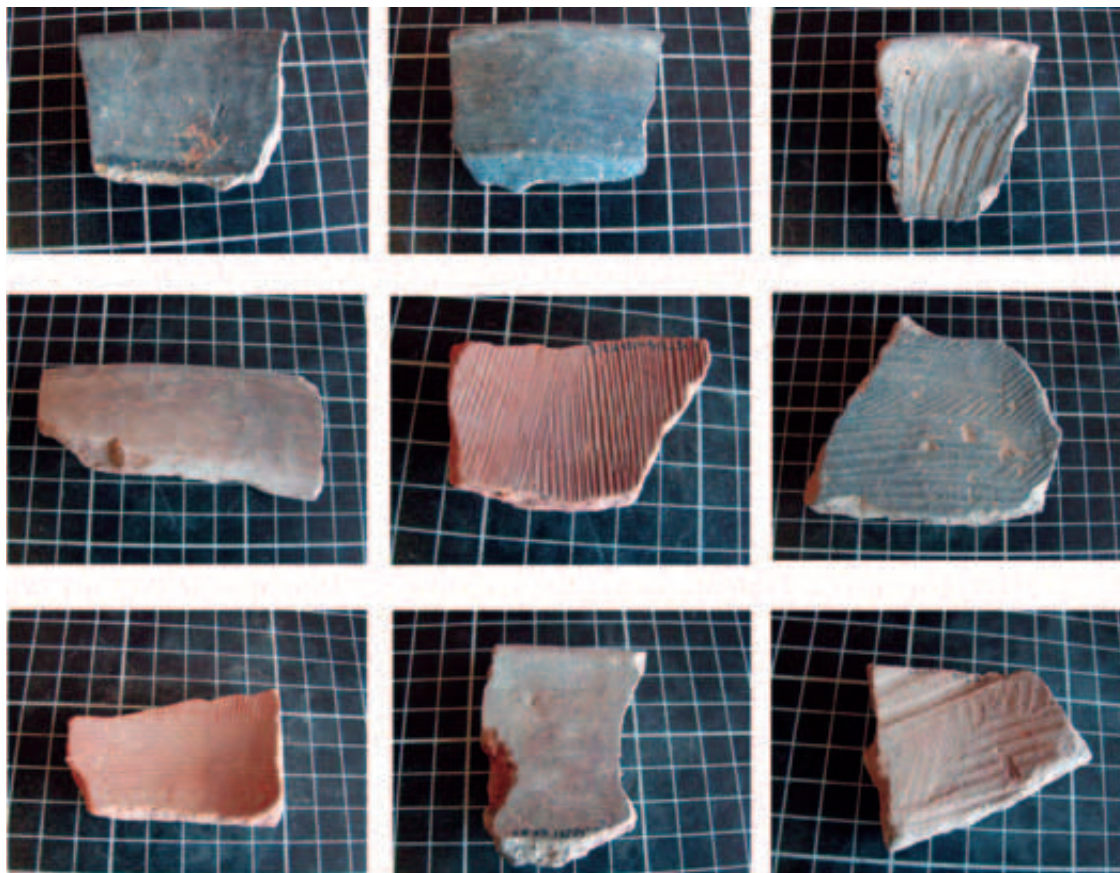

Fig. 181. Material precarolingi i carolingi. 1 i 2.- UE 10270, interior i exterior d'una cassola espatulada (grup 3). 3.- UE 10275, paret interna amb decoració pentinada (grup 2). 4.- UE 1025, peça espatulada (grup 3). 5.- UE 10275, decoració pentinada (grup 2). 6.- UE 10275, peça espatulada (grup 3). 7.- UE 10275, peça espatulada (grup 3). 8.- UE 10275, peça espatulada (grup 3). 9.- UE 10275, decoració pentinada (grup 2).

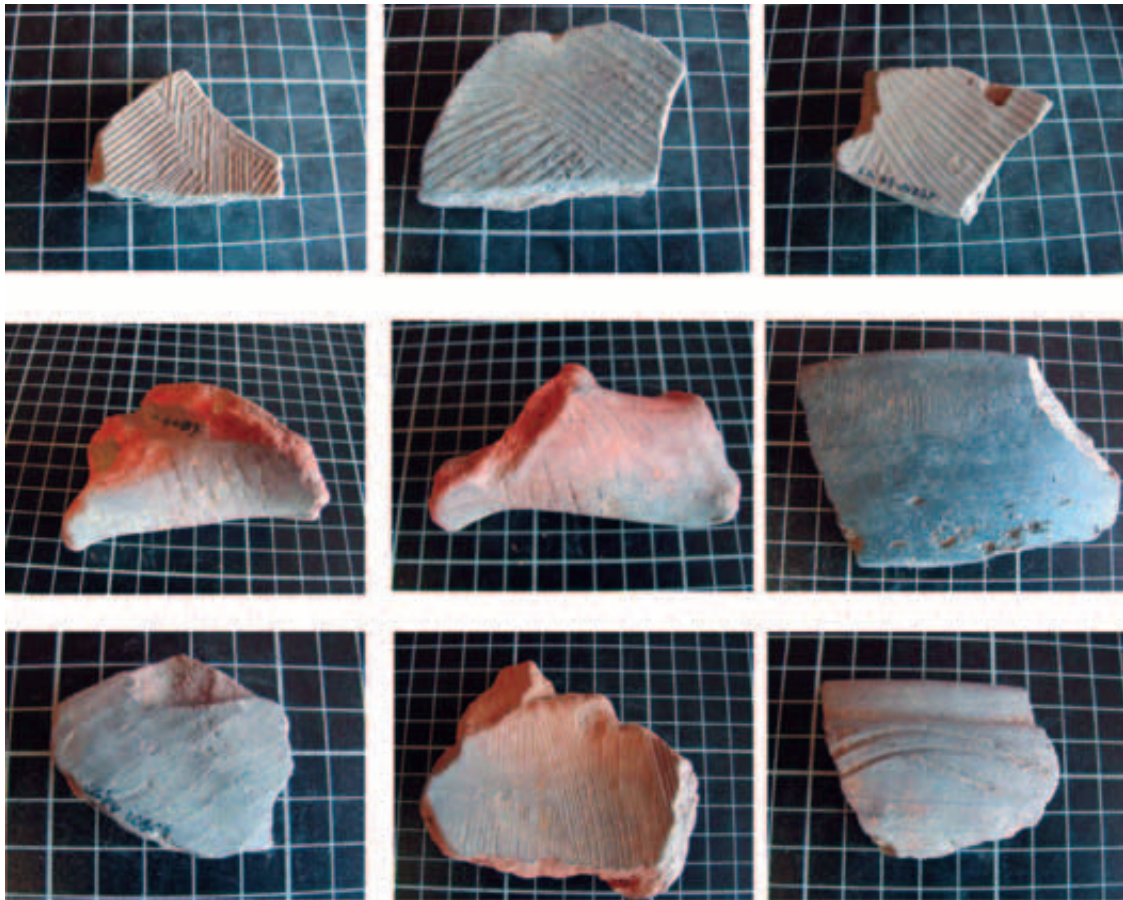

Fig. 182. Material precarolingi i carolingi. 1.- UE 10275, decoració pentinada (grup 2). 2.- UE 10275, decoració pentinada (grup 2). 3.- UE 10275, decoració pentinada (grup 2). 4 i 5.- UE 10278, broc oxidat amb decoració a rodeta (grup 1). 6.- UE 10806, peça espatulada i amb decoració pentinada (grup 2 i 3). 7.- UE 10806, peça espatulada (grup 3). 8.- UE 10824, decoració pentinada (grup 2). 9.- UE 10824, peça espatulada i amb decoració pentinada (grup 2 i 3).

IX, es van recuperar olles, una amb nansa aplicada de ferradura, i cassoles, de bases planes, i algun morter, peces d'argila tova, poc depurada i amb desgreixant de quars (Palomo *et al.*, 2000, 277-280; Folch, 2005, 242, fig. 8). De Peralada, en nivells dels segles VIII i IX, procedeixen olles, cassoles i gerres, reduïdes o de cuita mixta, amb algunes boques trilobulades, fons còncaus, algunes d'obrades a torn lent (Llinàs *et al.*, 1999, 97-98; Folch, 2005, 241-242, fig. 9).

El panorama no varia gaire si analitzem jaciments més allunyats, tots, però, dins d'un mateix món. A Barcelona, tant a les excavacions de la plaça del Rei (Beltrán de Heredia, 2006, 108-139; López *et al.*, 2003, 52-63) com a l'Arxiu Administratiu (Folch, 2005, 241, fig. 6) constatem la presència de ceràmiques preferentment reduïdes, també oxidades o de cuita mixta, amb ús del torn ràpid, però també lent, la presència de desgreixants visibles de mica, diversos acabats exteriors i l'ús de decoracions impreses i incises molt simples però efectives. Destaquen la presència d'olles, cassoles, escudelles, gerres, sitres morters, tapadores, gibrelles, un repertori més ric, almenys aparentment, que a Girona, però on hi ha els mateixos atuells.

Al Vallès (López *et al.*, 2003, 44-48), al Garraf (López *et al.*, 2003, 48-52) i a l'Anoia i al Bages (López *et al.*, 2003, 52-56) globalment es repeteixen formes i acabats.

El material ceràmic de la ciutat de Girona no fa altra cosa que confirmar plenament allò que s'havia observat arreu de la Catalunya Vella: la continuïtat d'unes tradicions terrissaires que cal cercar en el segle VIII i abans, l'arribada d'influències noves, des del nord franc i, sobretot, l'atomització dels tallers d'abast local que seguien tradicions i maneres de fer similars i que cobrien les necessitats de l'entorn immediat. Molt rarament la terrissa viatjava, però arreu hi havia les mateixes formes i es decorava semblantment.

Les excavacions dels soterranis de la seu permeten confirmar allò que apuntava com una possibilitat Beltrán Heredia quan escrivia: "El uso de la espátula como acabado de la pieza parece que ya se daba con anterioridad a la llegada de los francos" (Beltrán de Heredia, 2006, 131). La localització d'aquests acabats en els estrats de la fase III a (*supra*) ho confirma plenament.

3.6. Època comtal

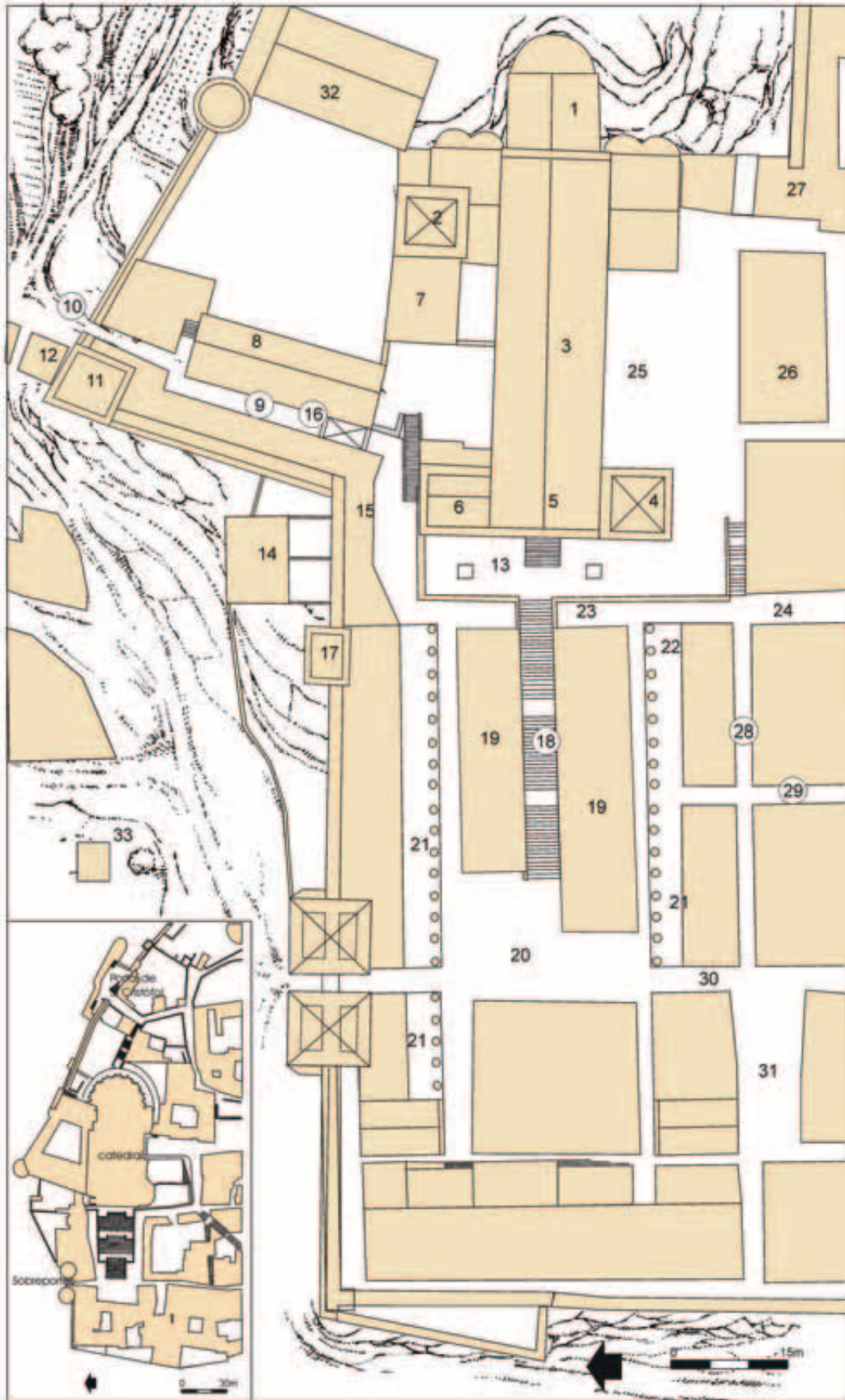
El 985 Al-Mansur, l'autèntic senyor del califat, va saquejar i destruir la ciutat de Barcelona. Tot i l'espectacularitat del fet, aquesta acció seria el cant del cigne del poder cordovès, que va entrar, ben aviat, en un ràpid procés de descomposició. Ràpidament els regnes cristians es van beneficiar de la nova situació, amb conquestes territorials i/o la imposició de paries als regnes taifes, o la participació com a mercenaris molt ben pagats en les seves lluites internes, fets, tots, que van suposar l'arribada de rius d'or. Aquest canvi en la situació política va allunyar, durant un temps, la ciutat de Girona dels fronts bèl·lics, cosa que va afavorir un important creixement econòmic que es va traduir en un primer creixement suburbial fora murs i en la seva monumentalització amb ambiciosos projectes, del quals, sens dubte, el més important i espectacular va ser la construcció d'una nova catedral, que va ser impulsada pel bisbe Pere Roger i pel comte Ramon Borrell i, sobretot, la seva muller, Ermessenda, germana de l'esmentat bisbe (fig. 183). Gràcies a les excavacions realitzades durant els darrers anys a l'interior de la nau de la seu gòtica, s'ha pogut reconstruir amb precisió la planta de la catedral del segle XI, una edificació que es va bastir al damunt de la plataforma de l'antic temple romà i que s'adaptava i aprofitava les velles estructures existents. Així, els murs de tramuntana, migdia i ponent es recolzaven directament, en alguns trams de forma parcial, en els antics murs de fonamentació del temple romà. Per la banda de llevant, on la roca aflojava a una alçada més gran i resultava més simple edificar i fonamentar, la capçalera del nou edifici s'estenia més enllà dels antics límits i aprofitava gairebé tota la superfície de l'antiga terrassa. Cap a ponent, la Catedral era precedida per una galilea, el nivell de circulació de la qual es trobava uns dos metres per sota de la cota del llindar de la porta d'accés al temple, ja que aprofitava l'antic nivell de circulació de la terrassa. A la façana de la galilea hi havia tres obertures, dos grans finestrals i una portalada que donava accés a un espai quadrangular, amb arcosolis als murs de l'entorn i en el qual s'obrien, al nord, la porta del baptisteri i, al sud, la del campanar o cloquer vell. L'espai era emprat com a àrea funerària privilegiada de personatges importants que ocupaven no solament els diversos arcosolis dels murs, sinó també el subsòl de la mateixa galilea. Una escala conduïa a la portalada d'accés a l'església (fig. 184). D'aquesta portalada solament es conservaven *in situ* alguns blocs de la part baixa dels brancals i potser també alguns dels carreus recuperats vers el 1960 i que formaven part del material de carregament de les voltes de la seu gòtica. A diversos espais de la portalada i en alguns dels blocs del farciment del lloc, es va poder observar que almenys parcialment una de les fornícules funeràries era pintada amb uns colors blau i vermell vistosos.

L'església era de nau única, amb uns 13 m d'amplada, i el seu nivell de circulació es trobava a una cota de pràcticament 1,5 m per sota del nivell del llindar. En el mur de tramuntana s'obria una altra porta, just davant de l'actual de Sant Miquel i de la qual era el precedent, i que permetia la comunicació amb les dependències annexes del sector nord, especialment l'espai canonical (fig. 185 i 186). Una altra de simètrica s'obria a la façana de migdia, tal com posen de manifest les dades documentals. L'església disposava de transsepte, a l'extrem septentrional del qual es localitzava un campanar, l'anomenada "torre de Carlemany" (o "cloquer nou"), que es conserva encara avui dia integrat a l'obra gòtica (fig. 187). Al nord de la nau es va aprofitar l'espai existent entre aquesta nau i el claustre per construir tot un seguit de dependències annexes adossades.

La capçalera es va descobrir fa uns anys sota l'actual presbiteri. Podem observar, només, l'última filada dels fonaments, obrats directament sobre la roca del subsòl. Dibuixava una forma semicircular. Més enllà del gran absis, a migdia i tramuntana, és probable l'existència d'absidioles connectades al creuer. D'aquesta manera, l'edifici romànic aprofitava no solament l'espai ocupat pel temple anterior, que conformava el nucli principal de la nau de l'església, sinó la totalitat de la terrassa romana, amb l'extensió cap a llevant per bastir-hi la capçalera i aprofitant l'entorn de la nau per obrar-hi la galilea, el transsepte i la canònica (fig. 188).

A partir d'aquell moment, el conjunt episcopal gironí, amb tots els seus edificis annexos, va ocupar l'espai simbòlicament i topogràficament principal de la ciutat. Recordem que feia pocs anys, molt al final del segle X, el bisbe va iniciar l'adquisició d'un edifici per disposar-hi el palau episcopal, que va començar a expandir-se ràpidament (Canal *et al.*, 2003 a, 206-208).

Aquests fets van significar no solament la reforma de la plataforma superior de l'antic fòrum, sinó una transformació radical dels sectors de l'entorn. Així, la construcció del claustre, amb una peculiar forma trapezoïdal motivada per la necessitat d'adaptar-se a l'espai existent entre les muralles i el podi de la terrassa de la Catedral, va comportar el colgament i la desaparició de tot el que hi havia anteriorment i la realització de grans aportacions de terres per poder elevar i regularitzar el terreny. Per tancar i contenir aquest nou espai, es va construir, a l'oest, una gran volta que actuava de mur de contenció i sostenia simultàniament el refector, que tancava per ponent el pati del claustre (fig. 189, 190 i 191). Aquesta volta ocupava tres quarts parts de l'espai existent entre el massís del podi catedralici i les muralles, mentre que l'altra part era closa amb una construcció no identificada i que va quedar estructuralment integrada a l'obra de sosteniment del claustre. Tot això va suposar canvis importants en l'urbanisme del sector. Les antigues cases van ser destruïdes ja que la seva façana oriental se situava a l'alçada del nou mur de tanca de la gran volta. Tanmateix, van ser ràpidament substituïdes per altres, aparentment molt més estretes, ja que entre el nou cos edificat i les cases es va haver de deixar espai per al carrer que, de la porta, menava a l'interior de la ciutat i que es va haver de desviar per permetre l'edificació de la gran volta. A la llarga, aquestes cases es van desenvolupar en alçada, i cobrien totalment o parcialment amb voladissos l'espai del carrer i es menjaven de mica en mica el pany interior de la muralla doble, i també el pany exterior, especialment a partir dels segles XVI i XVII, quan les noves defenses van deixar sense funció militar la vella acrópolis urbana, la Força Vella. A l'extrem de migdia es va construir una nova casa la façana de la qual se situava a uns dos metres del mur de tanca de la volta de sosteniment de les dependències canòniques de la seu, i ens indica l'amplada que devia presentar el carrer en aquest indret. Aquelles cases tindrien, doncs, una profunditat màxima d'uns 4 m sempre que es desmuntés el pany interior de la muralla (inexistent a l'indret de la casa que acabem de descriure i ràpidament obliterat a la resta de l'espai) (fig. 183).

← Fig. 183. Planta del sector de la ciutat a mitjan segle XI. La construcció de la gran seu romànica consagrada el 1038 i de la canònica adjunta modificà substancialment tota aquesta àrea. Fora murs, el burg de Sant Feliu començà a créixer més enllà, cap a l'est, del vell camí. A redós de la via romana, al nord de Sobreportes, es documenta l'altar de Sant Just que, potser, aprofità l'estructura d'un monument funerari romà. La petita plaça que quedava entre l'antic palau comtal, l'escalinata de Santa Maria i les cases que s'hi adossaven era conegut com el Mercadell o el Forell.

Explicació dels números:

- 1) Capçalera de la catedral consagrada el 1038. Sota el presbiteri actual, es conserven traces dels fonaments de l'absis major romànic.
- 2) L'actual torre Carlemany era un dels dos campanars de la catedral romànica.
- 3) Nau de la seu romànica.
- 4) Campanar que els documents de l'època anomenaven "el cloquer vell". Es va enderrocar a mitjan segle XIV.
- 5) Cos occidental de la seu romànica. Sobre la Galilea o porxada d'accés hom hi situa, entre altres, l'altar del Sant Sepulcre.
- 6) El baptisteri de la catedral romànica.
- 7) Sala capitular de la Seu romànica. A la paret interior de la galeria de migdia del claustre encara són apreciables restes notables de la façana.
- 8) Edifici de dues plantes de la canònica que albergava al seu interior el celler i el refetor.
- 9) Carrer que anava al portal de la muralla vora l'actual torre Cornèlia (núm. 19).
- 10) Portal de la muralla. En algun document s'esmenta com el portal de la canònica.
- 11) Torre carolíngia de la muralla. En el segle XIV va ser substituïda per una de planta circular que ha perdurat fins avui amb el nom de Cornèlia (núm. 19).
- 12) Cases fora el portal de la muralla. Una era la casa del rector de l'altar de Sant Miquel.
- 13) Replà superior de les escales de Santa Maria. En aquest indret hi havia el Pedró, segurament restes d'un antic altar o pedestal romà on es realitzaven juraments solemnes.
- 14) Cases fora murs. Els primers esments es remunten al segle XI.
- 15) Casa propietat de la família Ameli entre la segona meitat del segle XI i la primera del XII.
- 16) Volta construïda sobre el carrer entre la casa dels Ameli (núm. 15) i el refetor de la canònica.
- 17) Torre carolíngia de la muralla (núm. 17).
- 18) Escales de Santa Maria. S'esmenten des de l'any 1035.
- 19) Cases construïdes a ambdues bandes de les escales de Santa Maria.
- 20) El Mercadell o Forell era l'espai que havia romàs sense edificar de la gran plaça foral romana.
- 21) Alguns dels porticats romans del fòrum encara es feien evidents en el segle XI.
- 22) Forn de pa de la Seu de Girona conegut com la Ruca.
- 23) Carreró que passava per sota de les escales de Santa Maria mitjançant una volta. En el segle XIII el bisbe de Girona manà de tancar-lo perquè a les nits s'hi aplegaven homes i dones de baixa condició moral.
- 24) A l'època era conegut com el carrer de la Ruca.
- 25) Cementiri de la Seu, el primer *intra muros* de la ciutat.
- 26) Cases i carrers que es van enderrocar a començaments del segle XVI per bastir l'actual plaça dels Apòstols.
- 27) Palau Episcopal.
- 28) Fins al segle XIII era el carrer que passava per davant del forn de la Ruca.
- 29) Carrer que va desaparèixer a finals del segle XIV.
- 30) Actual carrer de la Força.
- 31) Carrer anomenat Ample en els textos del moment.
- 32) Edifici de la comtessa Ermessenda que es va convertir en el dormitori de la canonja de Girona.
- 33) A principis del segle XI, en aquest punt hi havia un altar dedicat a Sant Just on es feien juraments. Possiblement es tractava d'una antiga tomba romana reutilitzada com a capella.

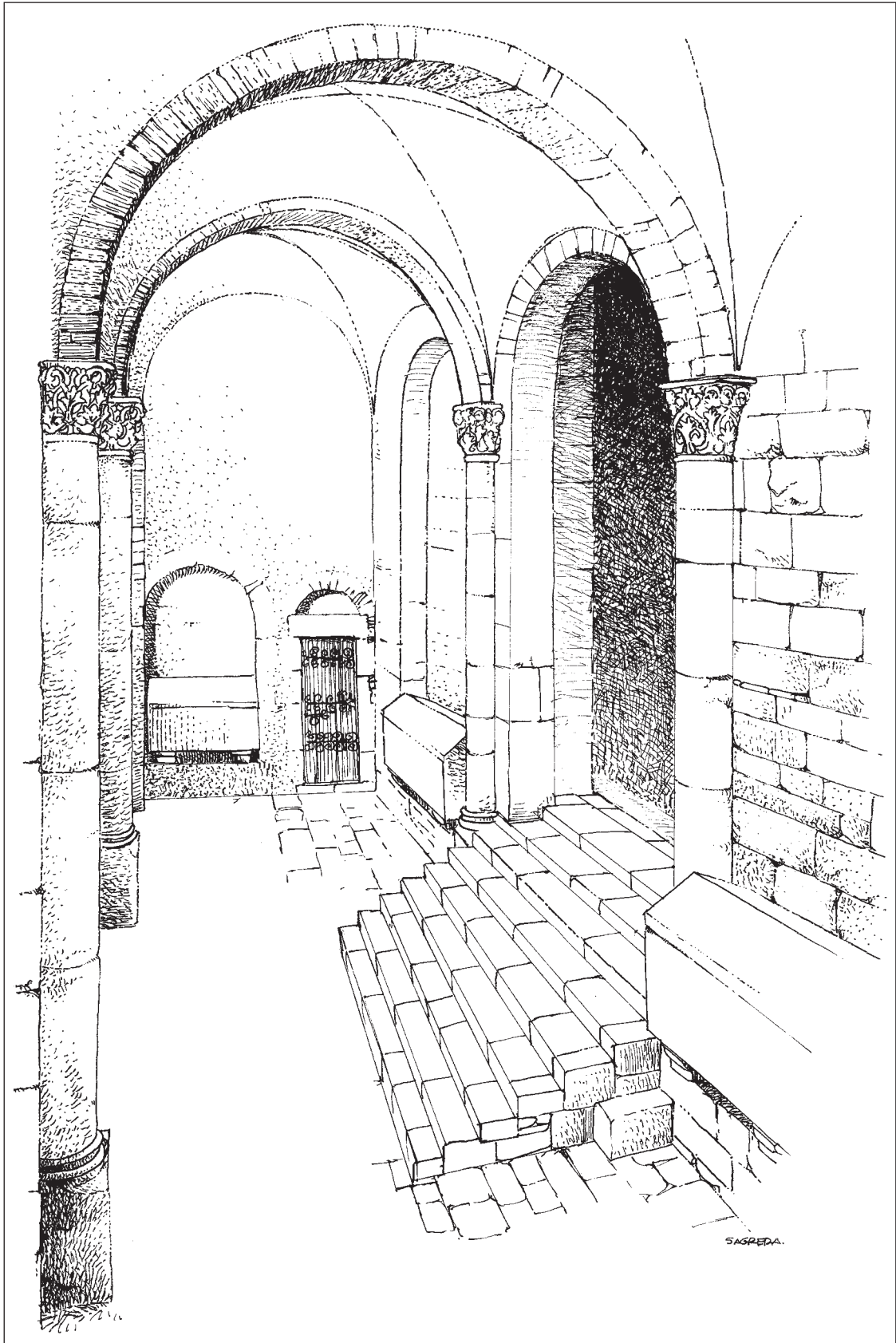

Fig. 184. Reconstrucció de la sala inferior de la Galilea (dibuix J. Sagrera).

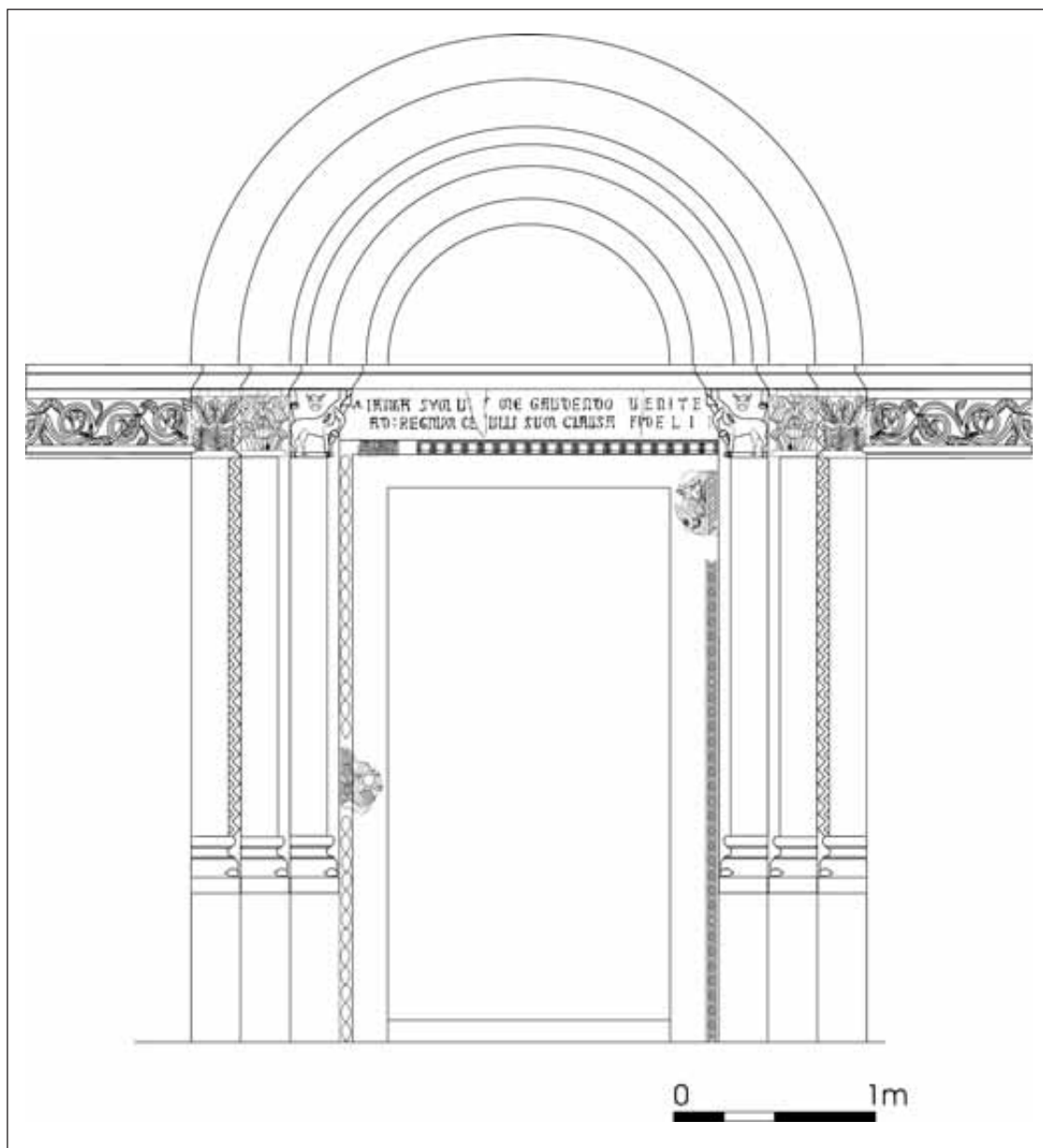

Fig. 185. Reconstrucció de l'antiga porta de Sant Miquel (nord) de la seu gironina (dibuix J. Sagraera).

La zona entre la volta i la porta es va mantenir com un petit espai obert amb cases a ponent, l'estança de funció indeterminada a llevant i la volta al front, entesa com un espai privat que disposava d'una porta i que es tancava, sobretot a la nit (fig. 183). Del sistema de tancament de la volta per llevant se'n conserven alguns senyals en els paraments; en el mur nord s'observa, encara, l'arrencament de dues arcades, col·locades de costat i que presenten un radi diferent. Així, mentre una permetia recórrer tota la longitud de la volta, l'altra era visiblement més curta. Res d'això s'observa al mur de migdia. L'explicació cal cercar-la en l'accés a la suposada capella, que, com s'ha dit, es feia per una petita graonada per salvar el desnivell existent. La construcció del claustre i el cobriment de la zona devien obligar a modificar aquestes escales que havien de girar, ara,

Fig. 186. Peces originals de l'antiga porta romànica de Sant Miquel de la seu gironina.

cap a tramuntana, ja que la porta es trobava al lloc original. Així, els dos arrencaments d'arc diferents podrien correspondre a l'existència d'aquesta escala, de tal manera que el superior emmarcaria i tancaria la volta i el més petit finalitzaria contra la graonada, el massís de la qual acabaria de completar el tancament fins al mur de migdia. L'accés es devia fer amb un doble gir des de ponent, des de l'interior de la volta, i així una sola porta permetria tancar a la vegada volta i capella, que devien formar part integral de les dependències canòniques. Al segle XVIII, amb la construcció de la resta de les voltes que actualment defineixen els soterranis de la Catedral, es va cobrir l'espai que quedava entre la volta i la porta i es va bastir un nou mur cap a migdia, per recolzar la nova volta. Aquest mur va condemnar l'antic accés a la suposada capella. Això va significar, també, l'eliminació de l'escala per accedir-hi i l'eliminació de les restes de les antigues arcades, de les quals només resten unes mènsules al parament de migdia (fig. 183).

La construcció de la primera volta al segle XI va suposar també uns importants treballs de regularització del terreny al seu extrem occidental; però no hi aportaven terres, tot el contrari, retallaven la roca que en aquest sector ascendia en direcció oest i sud per poder-la adequar i aprofitar. Aquesta llarga nau, espai privat que formava part de la canònica de la seu, s'obria a tramuntana per tres petites finestres d'arc de mig punt i dues portes, una de situada al centre i l'altra, a l'extrem meridional (fig. 191). La torre tardoantiga que havia permès una comunicació interna entre la nau inferior i l'esplanada de la Catedral, hauria desaparegut en aquests moments com a conseqüència de la construcció del refector de la canònica (fig. 183).

Cap a llevant, els canvis devien ser menors. La zona a l'entorn de la capçalera de la nova església va servir, en època altmedieval, de cementiri, ús que probablement ja tenia abans de l'any 1000, i a prop de la torre Júlia tenim documentada l'existència d'un casal, propietat dels comtes, fet que ens mostra que a l'entorn del nou claustre l'espai es repartia entre àrea funerària i d'habitació (Canal *et al.*, 2003 a, 183-199) (fig. 183).

Hem de recordar no solament els canvis que van afectar la part alta de l'antiga plaça foral, sinó la pèrdua, en aquesta època, i definitivament, de gran part del seu aspecte original, amb la urbanització de molts dels espais oberts que la configuraven anteriorment. Així, en un document del 1035 s'esmenta, ja, l'existència d'una filera de cases a migdia de l'escalinata d'accés a Santa Maria. Tot i que no apareguin en la documentació fins algun temps més tard¹¹, és probable que una fila similar d'habitatges existís també a l'altre costat de les escales. Tot i que no hi ha proves del moment de construcció d'aquests edificis, no sembla que siguin gaire anteriors al moment de redacció del document i, com veurem per altres espais de la zona, caldria emmarcar-los dins el procés feudalitzador d'ocupació dels antics espais públics i la seva privatització (fig. 183). La construcció d'aquests edificis es va menjar bona part de *l'àrea* que definia els costats nord i sud del sector civico-polític de l'antiga plaça foral (fig. 192). A aquest fet cal afegir-hi, com veurem, l'ocupació i la incorporació dels porticats que tancaven aquesta plaça. El resultat va ser la transformació d'un sector fins llavors ampli i obert en un altre d'ocupat per illes de cases amb tres carrers est-oest, dels quals el central el constituïen les escales de la seu (fig. 183).

Fig. 187. La torre de Carlemany, el Cloquer Nou d'època romànica, és un dels pocs elements de la seu de Pere Roger i Ermessenda que es conserva en alçat de l'antic edifici.

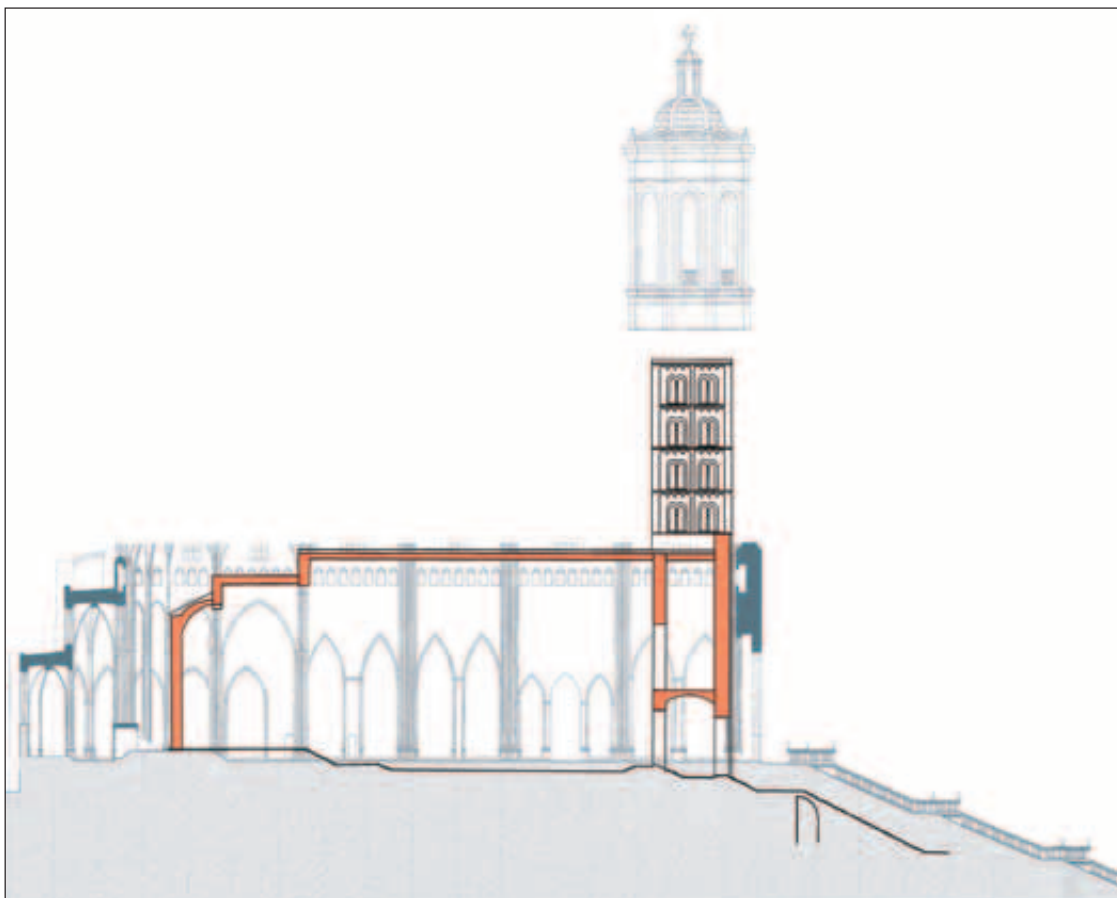

Fig. 188. Secció de la seu romànica dins de la gòtica.

Són diversos els documents dels segles XI i XII que fan referència de forma directa o indirecta a aquests antics porticats, generalment en afrontacions on s'observa com s'han paredat i s'han convertit en part integral dels diversos habitatges, molts dels quals van acabar passant a mans de l'Església (fig. 194).

També la zona situada a migdia de la seu es va remodelar. Aquest sector, l'únic que es trobava al mateix nivell que la terrassa superior del fòrum, estava edificat des de l'època romana. La creació del nou edifici de culte i la consolidació definitiva com a catedral única comportaven la necessitat d'establir al seu entorn tot un seguit d'edificis i dependències lligades al bon servei i funcionament de l'administració episcopal, entre les quals la residència del bisbe. A aquest problema concret hi va posar solució la venda que l'any 988 va fer a l'Església el comte Borrell del casal que posseïa a migdia de la seu. Aquest edifici va constituir el germen del palau episcopal i va ser la residència del bisbe fins que l'any 1979 es va convertir en museu d'art (fig. 183).

Tot i tractar-se d'un edifici que encara es conserva i s'utilitza, resulta difícil reconstruir-ne l'estructura original precisament perquè és una obra viva, que ha existit al llarg de deu segles. Les reformes sovintejades i les ampliacions han estat molt importants, i n'han transformat i emmascarat l'estructura original. No queda res de l'antiga casa del comte, ja que en el segle XII es va construir el nou palau episcopal, impulsat pel bisbe Guillem de Peratallada (1160-1167), que era d'estil plenament romànic i va tenir una primera modificació significativa a principis del segle XIV, quan es va envoltar d'una

muralla, i entre els segles XVI i XVIII s'hi van fer noves ampliacions que van configurar el seu aspecte actual (Soler, 2004, 589-665).

Aparentment, algunes de les estructures més antigues es conserven a llevant de l'actual jardí. Es tracta de les restes d'un edifici aïllat, de planta quadrangular, cobert amb volta de canó i amb els murs bastits amb petits carreus quadrangulars, lligats amb morter que cal datar al segle XI i que han de correspondre a un casal senyorial (fig. 183).

La modesta intervenció del 2006 als jardins orientals del palau episcopal (*supra*) va posar al descobert una interessant evolució arquitectònica preferentment de la baixa edat mitjana i d'època moderna, quan el sector formava part del palau del bisbe i, sobretot, una fase molt més reculada, la primera de deixar senyals evidents de l'ocupació del lloc, molt potent i notablement conservada. Calia interpretar-la com a part d'un casal senyorial edificat al segle XI, similar a alguns altres de ben coneguts del conjunt de la ciutat (Sagrera i Sureda, 2001, 243-260), amb una volta de mig punt sostinguda per parets robustes recolzades directament sobre el subsòl rocós, amb un paviment d'*opus signinum* associat i unes finestres abotzinades que il·luminaven i ventilaven l'estança damunt de la qual caldria restituir-hi la sala noble de l'edifici. És difícil, mancats de dades textuals, atribuir el casal a persones determinades. Poc més tard, al segle XII, els entorns de la Catedral van ser ocupats per clergues amb responsabilitats en l'administració de la

Fig. 189. Volta de sosteniment del refetor de la Canònica.

Fig. 190. La construcció de la sala de sosteniment del sector occidental del claustre va fer necessaris importants retalls de la roca al costat meridional.

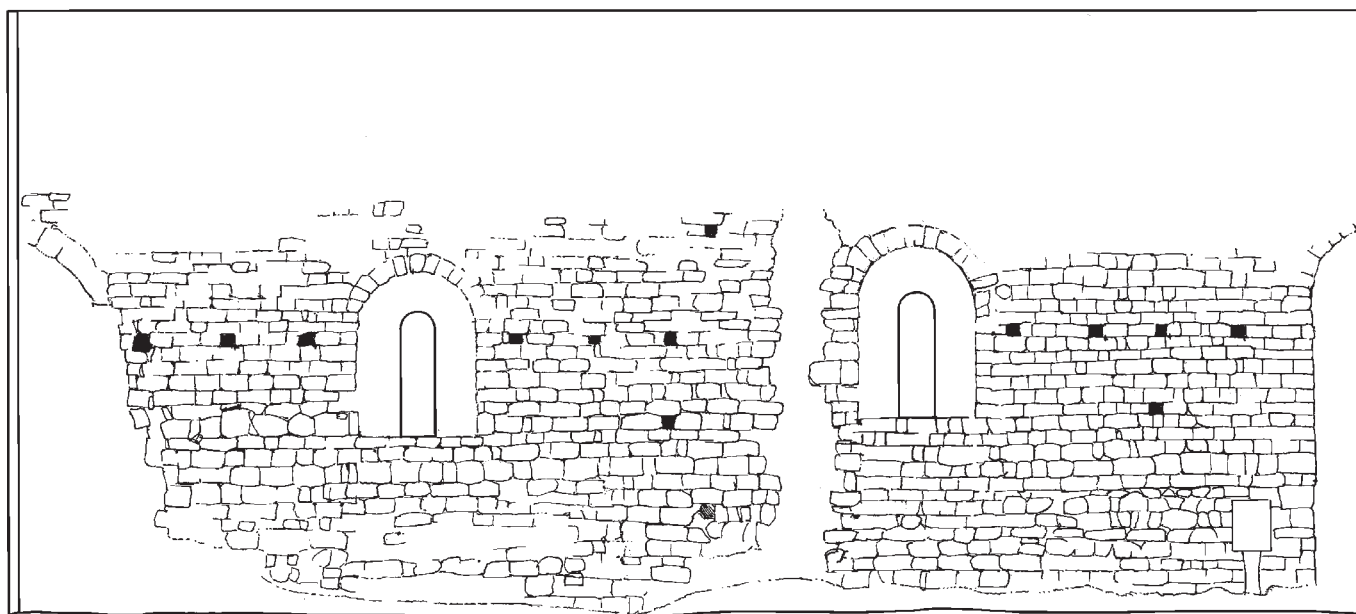
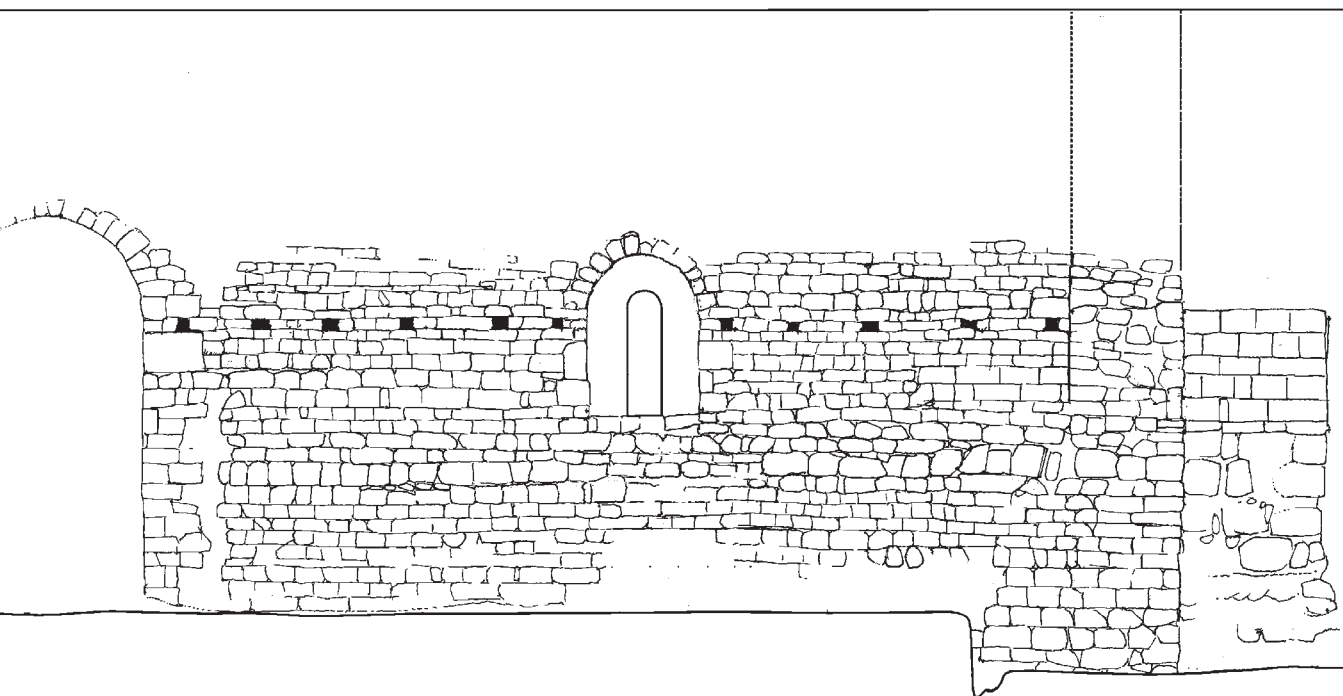

Fig.191. Alçat del mur occidental de la volta de sosteniment del claustre amb portes i finestres que palesen que originalment la

diòcesi. No sabem si aquesta era la característica del constructor de la casa, si no fou fins més endavant que va passar, per compra, permuta o donació, a mans eclesials. Tanmateix, aquesta intervenció ens posa de manifest la creació de grans casals a la part més alta de la ciutat, dels quals el que s'ha explorat no devia ser l'únic.

Pel que fa a la part baixa del recinte, un petit sector de la plaça es va continuar urbanitzant seguint un procés ja iniciat en època tardoantiga. A diferència dels primers estadis d'ocupació, però, sembla que desapareixen els edificis oficials i de representació, substituïts per habitatges privats que van compartimentar els edificis ja existents. En efecte, si en època tardoantiga i carolíngia aquest espai podia haver estat ocupat per les autoritats de la ciutat, més tard el palau del comte es localitzaria en un altre indret i canviaria algunes vegades de situació. Així, el 988, el comte Borrell II va vendre al bisbe Gotmar el seu palau, que es trobava emplaçat immediatament a migdia de la Catedral, a tocar pràcticament del *xenodochium* i de la primera sinagoga coneguda de la ciutat. Aquell edifici adquirit pel bisbe es va convertir en el palau episcopal, que, amb el pas dels anys, i a partir de l'adquisició de noves propietats, però sempre limitat pels edificis i les estructures preexistents, va acabar per presentar la peculiar forma en L que es pot, encara, observar actualment. El 1020 els comtes disposaven d'un casal proper a la torre Júlia, habitatge que poc després van vendre per pagar les elevades despeses que suposava la construcció de la nova seu. Segurament d'aquí la residència comtal es va traslladar al castell de Gironella, que va esdevenir el lloc d'estada dels comtes en les seves visites a la ciutat, on hi feien *statica* o estada, tal com recorda un jurament de fidelitat vers el 1051 (Feliu i Salrach, 1999, 537).

La zona baixa de l'antic fòrum era presidida per la plaça del Mercadell, espai obert emprat com a mercat diari de la ciutat, i pel castell de Sobreportes, que se situava a l'entorn i per damunt de les torres tetragonals que flanquejaven la porta nord de la ciutat (fig. 193), i s'estenia per ponent tot resseguint la cara interior de les muralles. Les dimensions

sala donava a l'exterior (dibuix J. Sagrera)

Fig. 192. L'esplanada actual de la plaça de la Catedral, entre l'escalinata monumental i Casa Pastors, ocupa l'espai de l'antic palau comtal que acabà passant a mans de la seu.

del castell devien ser importants, ja que els documents esmenten que disposava de patis i jardins, que potser ocupaven espais de l'antic edifici oficial. El castell era infeudat a la família Sobreportes, que va prendre el nom de la peculiar localització del casal i que senyorejaren el districte nord de la ciutat. La feudalització va ser un dels processos més importants que va viure la ciutat en aquella època i va comportar la privatització dels espais, en mans de grans senyors i, sobretot, de l'Església i el bisbat, que era qui posseïa l'alou més important. Aquesta privatització va comportar la urbanització d'antics espais públics i va començar a transformar de manera definitiva la zona de l'antic fòrum, que va perdre el seu aspecte de plaça i va esdevenir una xarxa de carrers densament ocupada, presidida per la massa, imponent, de la Catedral (fig. 192 i 195). Durant els dos segles següents la seu va anar adquirint, per compra o donació, la majoria dels espais i immobles de l'entorn i el sector es va acabar convertint en un barri eminentment eclesiàstic.

L'edifici de la plaça de la Catedral, el suposat palau del *comes*, va tenir, en aquella època, diverses transformacions, de les quals disposem d'informació estratigràfica per datar-les (*supra*). A principis del segle XI, l'antiga façana de migdia va desaparèixer, substituïda per un nou mur que va eliminar l'antiga porta i es va canviar per una de nova a la qual s'accedia per una escala. L'interior es va remodelar i es va elevar el nivell de circulació. Es va eliminar l'antiga cambra rebedor i es van reforçar els angles dels murs que calia preservar. Caldria relacionar tant l'ascens del nivell de circulació com aquests reforços amb l'eliminació de les antigues sitges i la inestabilitat en què podia quedar el terreny després del colgament de tots aquells grans forats oberts al subsòl de l'edifici. També es van col-

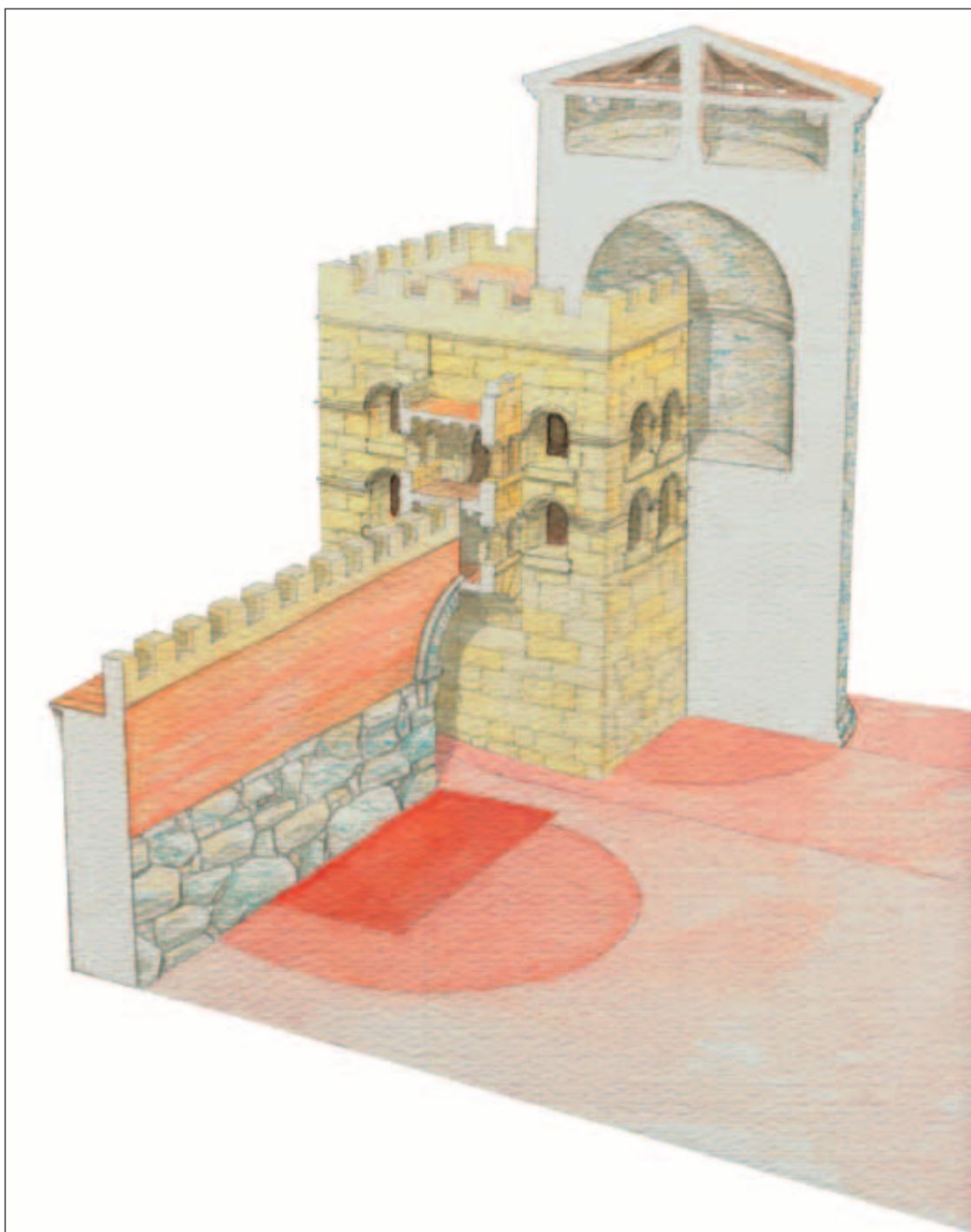

Fig. 193. Reconstrucció del sector de Sobreportes entre l'època fundacional i la segona meitat del segle XIV (torre núm. 16) (dibuix D. Vivó).

gar les sitges de l'atri, que va ser pavimentat novament, tot i que es va conservar la cota original, raó per la qual es van haver de construir uns graons per accedir a l'edifici.

Una dada interessant sobre la funcionalitat de l'edifici i els seus ocupants la trobem en un document de traspàs de propietat de l'any 1082 i que fa referència a una casa propera a Sobreportes i a l'església de Santa Maria de les Puelles, on es recorda els oficis

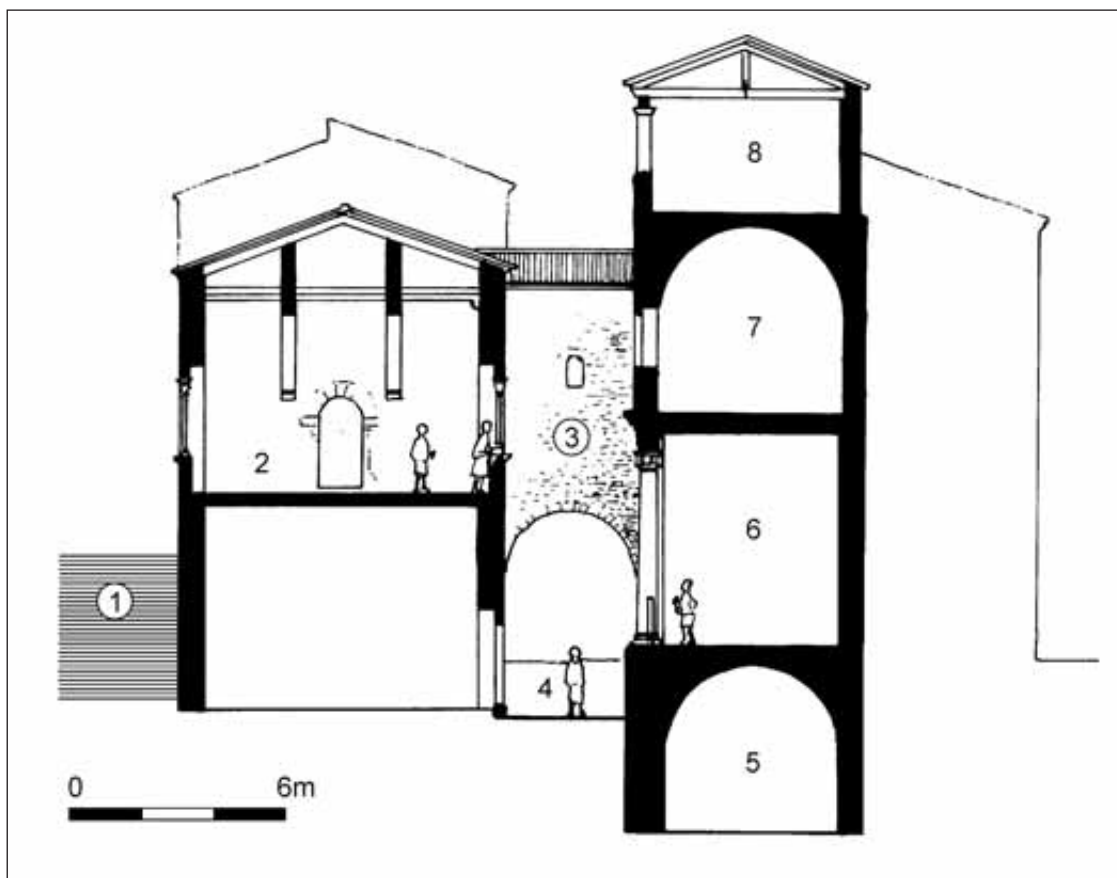

Fig. 194. L'any 1275 Bernat d'Escala, cavaller, venia a Guillem Gausfred la casa familiar situada al costat meridional de l'antiga plaça foral. El 1276, la Seu aprovava la compra feta un any abans (Canal *et al.*, 2003 a, 166-170). En els documents es fa una descripció tan detallada de l'edifici que permet esbossar-ne la distribució interna. 1) Escalles de Santa Maria, 2) aula o sala principal de la casa, 3) cos d'edifici que connectava les estances situades a ambdues bandes del carrer, 4) carrer dit de la Ruca, avui Pujada de la Catedral, 5) volta inferior, segurament una reminiscència del criptopòrtic romà, 6) tram porticat del vell forum romà anomenat "lo portico" en el document, 7 i 8) respectivament la volta superior i el *testibulo* o badiu que s'aferien damunt el porticat.

d'alguns dels propietaris de cases que afrontaven amb la propietat en venda. D'aquests, tres eren *selleri*, és a dir, rebosters o magatzemistes, persones independents o *ministeriales*, servidors públics especialitzats que gestionaven els excedents agrícoles del castell de Sobreportes. A més, en la venda de la finca, l'antic propietari esmentava que es reservava la propietat d'una sitja on guardava el seu blat. Sembla que totes aquestes dades ens mostren una pervivència de la funció pública d'aquest espai, que, situat a l'entrada de la ciutat, esdevenia el centre d'emmagatzematge i distribució dels productes agrícoles, paper similar al de la Palestrina en època carolíngia. El fet que un propietari es venguí la casa i el celler però conservi una sitja d'emmagatzematge mostra que aquests espais propers a la porta de la ciutat –i, per tant, de més fàcil accés– i, no ho oblidem, a tocar mateix de la plaça del mercat, el Mercadell, eren els més adients per guardar aquesta mena de productes.

El que quedava de la part baixa de la plaça foral, ara reduïda per les successives edificacions que n'anaven ocupant l'espai, era, en aquella època, i potser ja ho era des de molt abans, el mercat diari de la ciutat. El 1035, al mateix document on apareixen esmen-

tades les cases de la galta meridional de les escales de la seu, hi trobem assenyalat, per primera vegada, el Mercadell, la plaça del mercat (petit) de la ciutat, on potser s'havia celebrat des d'època immemorial. La seva situació, al costat de l'entrada i, per tant, de fàcil accés, i la disponibilitat d'un espai obert el convertien en l'indret idoni per a aquesta funció. De fet, al seu entorn es localitzaven diversos negocis directament relacionats amb l'intercanvi, com els *sellerii* ara esmentats, que no eren, però, els únics. Caldria destacar els dos forns de pa existents al sector: un, el de la Ruca, a la cantonada de la plaça de la Catedral i pujada de la Pera, i l'altre, a Sobreportes, no gaire lluny de l'esglésiola de Sant Genís (fig. 196). No són, però, els únics negocis documentats.

En aquesta zona de ponent de l'antiga plaça foral se situaven dues petites esglésies dedicades a Santa Maria (de les Puelles) i a Sant Genís (fig. 183 i 196). Tot i que no apareixen a la documentació fins ben entrat el segle X, tot sembla indicar que es tractaria d'edificis preexistents i, de fet, la seva advocació fa pensar en un origen carolingi. Ja hem comentat, en apartats anteriors, la possibilitat que aquests dos edificis, que, atenent els documents, sembla que es disposaven de forma simètrica a un costat i l'altre de la plaça, a l'alçada dels porticats que la tancaven, corresponguessin a la cristianització de dos temples o petits edificis forals d'època romana. Una altra dada afavoreix aquesta interpretació, ja que fins almenys el segle XV van constituir, juntament amb la Catedral, els únics temples existents dins les muralles de la ciutat i totes tres podrien tenir un origen en la pervivència i cristianització d'espais sacres d'origen pagà.

La que apareix en un document més antic és la de Sant Genís, situada a migdia de la plaça i esmentada en unes afrontacions de l'any 950. La identificació de la seva localitza-

Fig. 195. Excavació de la plaça de la Catedral (2003).

ció, a migdia, aproximadament a l'espai que actualment ocupa l'edifici existent entre la plaça de la Catedral i la placeta de l'Institut Vell, on hi ha el bar L'Arc, no presenta grans dificultats, ja que va seguir en funcionament fins a l'any 1604 (fig. 183). Una mica més tardana és la primera referència coneguda de Santa Maria de les Puelles, que surt esmentada al testament de l'any 993 del comte Borrell II i que per documents posteriors sabem que es localitzava a la banda contrària de la plaça, a prop de Sobreportes, integrada parcialment en una illa de cases que havia anat ocupant aquest espai. Disposem d'algunes dades de l'aspecte que presentava aquesta església, si bé no són suficients per fer-nos en una imatge clara i diàfana. Tenia l'absis a llevant; no en coneixem la forma, però sí que quedava molt a prop de les noves cases i deixava un petit pas entre les cases i el carrer est-oest que la limita per migdia, on hi havia, també, la porta. Aquest carrer ha de ser el que va aparèixer a l'excavació de la plaça de la Catedral i que suposava el límit septentrional de l'edifici públic tardoantic, creat precisament arran de la construcció d'aquell edifici, ja que abans formava part de l'esplanada foral (*supra*). Tant l'església com l'illa de cases annexa es devien situar sota l'actual Palau de Justícia, antiga Casa Pastors (fig. 183).

El Forell

Ens havia passat per alt, fins ara, un espai o lloc amb marcada personalitat que se situava, almenys al llarg de tot el segle XII, on s'iniciava l'escala de Santa Maria, davant del Mercadell.

Tot aquest sector el coneixem bé d'ençà del 1035 i n'havíem dibuixat la planta a partir d'un conjunt notable de documents amb un procés fàcil de resseguir fins a la construcció de la nova escalinata que va modificar contundentment la zona, al segle XVII (Canal *et al.*, 2003 a, 164-176, fig. 55 a i b). Tanmateix, cal recuperar una dada molt interessant que va publicar, fa uns anys, Marquès Casanovas (1978, 19). Tot estudiant la família dels Escala, es referia a un empenyorament que van fer una tal Arnaleta i la seva filla Berenguera, el 25 d'agost de 1179, d'una casa situada al costat del Forell que tenia a orient el casal de Pere d'Escala, a migdia el carrer que menava a Can Calvet, a ponent la via pública i a cerç el Forell. Quedava del tot clar que la casa empenyorada era la darrera, en direcció a ponent, de les que configuraven l'illa de cases adossada a la cara de migdia de l'escalinata de la seu. Aquesta, però –les afrontacions són contundents–, quedava lleugerament més enllà, fins a abastar, com a màxim, la línia que dibuixava el carrer que sortia de Sobreportes i, ben recte, es perllongava al carrer (actual) de la Força, aleshores sense nom, el tram urbà de la Via Augusta i eix de partida de la forma urbana fundacional, i que més endavant es va anomenar Major del Call, de Sant Llorenç i de la Força. No sabem si al costat nord, en aquests anys, es reproduïa el model, cosa que no seria estranya, ja que l'espai *intra muros* era, abans de la gran expansió de la segona meitat del segle XII, un bé escàs. Però això no és gaire rellevant per al que aquí ens ocupa: el cas és que al final de les escales es configurava una àrea no gaire gran, però ben definida, a la qual podríem afegir-hi el carrer que era limitat, per l'altra banda (oest), d'ençà del 500, per la imponent façana d'un enorme edifici que s'arreglerava amb la via i que ocupava quasi del tot la part més occidental de l'antiga *area* foral. Aquest espai rebia el nom, al segle XI, de Mercadell, on cal situar el mercat diari de parades i de queviures d'origen molt antic, possiblement d'època fundacional. El Mercadell, en definitiva, un diminutiu, fa necessari un gran mercat estacional que sabem que se celebrava als arenys del riu, entre l'actual carrer de Ciutadans i l'Onyar (fig. 183).

Marquès, davant de l'aparició d'aquell topònim, Forell, que li era absolutament desconegut tot i ser un coneixedor molt erudit de la toponímia medieval gironina, va inten-

tar explicar adequadament aquell nom i va proposar una hipòtesi plausible d'interpretació. Tot forçant la lectura del mot en *forrell*, en feia un sinònim de *forrellat*, ben documentat a Catalunya a l'època medieval: “*Se nos ocurre que la escalinata, siendo perpendicular a la corta calle que iba de la Pía Almoína a Sobreportes, daba al paraje un aspecto semejante al mencionado instrumento (forrell, forrellat, en castellano, cerrojo). Es posible que estuviera cerrado por una verja de hierro y que diera nombre al Forrell. La calle que daba a la Puerta de los Apóstoles es seguro que se cerraba con una verja de hierro y es lógico que también se cerrara el paso por las escaleras.*” (Marquès, 1978, 19). No queda clar si, a més de proposar l'existència d'una reixa al peu de les escales, Marquès es refereix també a la forma de la plaça en planta. Aquesta era l'única explicació proposada fins ara per a aquest topònim.

Però avui coneixem un altre ús del mateix mot, més antic i que, com veurem, es refereix al mateix lloc. Vegem-lo. En el sacramental del testament d'una tal Adelaidis, del 17 de juny de 1117 (ACSG, perg. 171), els testimonis juraven davant de l'altar de Santa Anastàsia de la seu haver-la sentit dictar el document “*...jacens in domo sua que est secus scalam Sancte Marie apud Forellum*”. Sembla, doncs, que la casa on va testar Adelaidis era la mateixa que seixanta-dos anys després van empenyorar Arnaleta i Berenguera i que afrontava (sabem que a nord) amb un espai tan gran, com a mínim, a la façana septentrional de la casa que s'anomenava Forell. En un document i en l'altre, tots dos del segle XII, es parla del Forell amb tota naturalitat, sense, però, donar-nos indicis precisos per saber què era. Això és important perquè potser no calia si el topònim batejava només un espai convencional i no una altra cosa.

Fig. 196. Al costat de migdia l'actual esplanada de la plaça de la Catedral s'hi localitzava l'esglésiola de Sant Genís.

Quan s'arriba a aquest punt, cal presentar la nostra opinió per intentar resoldre el significat d'aquest topònim que sembla exclusiu del segle XII. Intentarem, a partir de totes les dades que controlem i, sobretot, de l'aspecte físic d'aquell sector en els segles inicials del segon mil·lenni de l'era, presentar alguna solució acceptable i que encaixi sense grinyolar amb el que sabem del cert.

Com a mínim a partir del 1035 tenim ben definit aquest sector de l'antic fòrum i actual plaça de la Catedral: les escales de la seu, romanes, amb sengles illes de cases adossades al mur nord i al sud que s'havien cruspit una part significativa de l'antiga *area* foral. Recordem que l'escalinata era més curta i més estreta que l'actual i que, per tant, començava més cap a llevant i deixava una esplanada considerable entre la perllongació de l'actual carrer de la Força i la porta nord de la ciutat (Sobreportes). La façana occidental d'aquest carrer coincidia des del 500 amb el mur perimetral d'un enorme edifici que hem interpretat com la residència del *comes ciuitatis*, que va continuar existint compartimentat i interiorment modificat al llarg de tota l'edat mitjana. Ja des dels primers moments (*supra*) queda clar que, almenys al sector meridional, la casa més occidental del bloc no es recolzava a l'escala. És més que probable, ja ho hem dit, que al nord passés exactament el mateix. Així doncs, es creava entre el carrer, les cases i l'escalinata una placeta molt ben definida que s'anomena Mercadell, un topònim que, de vegades, pot referir-se també a tot el que hi ha a la vora. És el mateix lloc que al segle XII s'anomena Forell, sense cap mena de dubte. Ens trobaríem, doncs, en un espai anomenat de dues maneres, abans, durant i després, com a Mercadell i, puntualment, al llarg del segle XII, Forell. Cal suposar que el primer seria popular, arrelat, i que l'altre, usat puntualment, més erudit, no va acabar d'arrelar i va acabar per desaparèixer; o bé hem perdut tota altra traça del seu ús (fig. 183).

Fins aquí sembla que el procés deductiu no planteja dubtes. Caldria, però, intentar explicar el nou topònim, que, malgrat tot, no es va consolidar. Ja hem vist (*supra*) com Marquès ho va intentar. La seva proposta, intel·ligent i, aparentment, ben fonamentada en l'etimologia del mot, té, tanmateix, el sostre de vidre i, com veurem, no la podem acceptar de cap manera. En primer lloc, cal recordar que es basa en una lectura forçada d'un document de 1179; també el de 1117 empra el mot Forell i no Forrell, per acabar-ho de reblar. Segonament, l'afrontació deixa prou clar que Forell és un espai d'una certa magnitud. Hi afronta sencera la façana nord d'una casa. Els termes del document desaconsellen pensar, doncs, en un forrellat o, per extensió, en una reixa de ferro. Sí que podria ser el clos definit per una tanca, si es vol, però això ja ens sembla que és suposar massa coses. I és que, en tercer lloc, en contra de la proposta de l'il·lustre canonge, no creiem que s'hagi de situar una tanca en aquest espai que és ben diferent del que anava a la porta dels Apòstols i al cementiri de la seu, lloc privat i protegit, que podia ser tancat sense problemes. Cloure l'escalinata de Santa Maria era tancar un via de comunicació pública que posava en contacte la part baixa de la ciutat amb l'alta i amb les cases que s'adossaven a l'escala, algunes de les quals hi obrien, també, la porta. Per acabar, i no és pas menys important, no disposem de cap referència física ni textual a una tanca o a una reixa en aquest lloc, en cap dels documents que parlen d'aquest sector, alguns dels quals són d'una precisió i d'un detall notables. A tall d'exemple: el *Rituale* gironí (segle XIV) conservat a la Universitat de Barcelona, en la seva processó funerària oposa les *reixas subtus palacium* (a la plaça dels Apòstols) al *primum planiol quod est in scala ecclesie*, tot simplement (Sureda 2001); igualment, les processons descrites a la consuetudina catedralícia del 1360 prenen com a referència el pas del portal de Sobreportes o la visió del campanar de Santa Maria, mai la presència d'una reixa.

Ens toca, doncs, proposar una alternativa. Potser el mot Forell (no Forrell) s'hauria de posar en relació amb el fòrum. En aquest cas seria un diminutiu de *fòrum*, tal com

Fig. 197. En època comtal s'inicià la urbanització al nord de les muralles de la ciutat. Estructures localitzades a l'excavació del Pati de l'Obra de la Seu.

Mercadell ho era de *mercat*. Fóra, doncs, un sinònim volgudament erudit, fet que s'adiuria amb la circumstància cronològica del segle XII, durant el qual apareixen de cop un seguit de topònims interessants mai documentats abans (*Palestrina*, per exemple), de fort regust antiquitzant i que van desaparèixer sense deixar rastre. Durant un temps més aviat curt, el Mercadell també s'hauria conegut, entre els lletraferits, com a Forell. Com és natural, es va acabar imposant el nom de sempre, sorgit del poble¹².

* * * * *

Fora murs, la ciutat començava a créixer perquè es van consolidar i es van crear els primers burgs, el de Sant Feliu i el de Sant Pere de Galligants, a redós d'aquells centres de culte i de les vies de penetració a la ciutat. Hauria estat en aquest context de pau i certa prosperitat que les zones suburbials més properes es van començar a urbanitzar paral·lelament al procés de privatització d'espais que arribaria a comportar l'ocupació de la muralla per habitatges.

El sector situat a ponent de l'exemple carolingi, fins llavors un desnivell ferotge i difícilment accessible, es va regularitzar amb grans aportacions de terra per crear una superfície planera, sobretot a l'angle sud-est, que es va pavimentar amb un sòl de morter. L'existència d'aquell paviment fa imprescindible també l'existència d'un mur de contenció en algun indret proper¹³. La datació d'aquesta obra no ens resulta gaire clara, ja que els materials localitzats per sota del terra assenyalarien una cronologia carolíngia de l'o-

bra que no tindria gaire sentit, perquè crearia una plataforma que debilitaria la defensa d'aquest sector i facilitaria l'accés de l'enemic a la muralla. Creiem, més aviat, que cal pensar en una situació similar a la que es va produir a l'interior de les defenses, on la majoria de materials localitzats sota el paviment carolingi eren d'època romana, ja que es tractava de terres d'aportació recollides en altres indrets propers. Sembla molt més assenyat pensar que aquest terraplenament es va produir com a pas previ a la urbanització d'aquest sector, en un moment de pau i de relaxació de les mesures defensives de la ciutat.

D'aquell moment devien ser les restes d'edificacions localitzades a la terrassa inferior del pati de l'obra i potser també, encara que no disposem de dades estratigràfiques fiables, les primeres cases que ocupen la terrassa artificial, a redós de la nova muralla i que oferien una superfície planera apta per edificar allà on uns segles enrere hi havia uns desnivells pronunciats on devia ser difícil no ja construir-hi res, sinó tan sols circular-hi. Aquesta ocupació de l'entorn de les defenses de la ciutat i, fins i tot, de les mateixes muralles va tenir les seves conseqüències quan la història va fer un nou tomb i l'enemic ja no van ser els llunyans regnes musulmans, sinó la monarquia francesa, tan propera, i la ciutat de Girona va esdevenir, novament, clau i porta del regne o el que és el mateix, la primera plaça forta que els invasors havien de conquerir per ocupar el territori. El 1285 la ciutat va viure la primera atzagaiada amb el setge per part de les tropes franceses. Va caldre enderrocar les cases construïdes a l'entorn de les muralles i que feien nosa i reforçar-les a corre-cuita.

3.7. L'època baixmedieval

Els fets de l'any 1285 van suposar la plasmació d'un canvi de paper de la ciutat i un canvi, també, en la seva dinàmica històrica. **De ser una ciutat allunyada del centre de poder** va tornar a ser, com en època romana i carolíngia, una ciutat amb un gran valor estratègic i aquesta funció va marcar, en gran manera, la seva història i el seu urbanisme al llarg dels segles següents.

El creixement fora murs no es va aturar, al contrari, es va desenvolupar amb gran força no només pel costat oriental del riu Onyar sinó també per l'occidental i les planes del Mercadal i de Cuguçacs. Tot aquest procés de creixement va finalitzar a mitjan o durant la segona meitat del segle XIV, quan la ciutat va assolir la màxima extensió i es va bastir un nou recinte murat que va definir el perímetre urbà fins a principis del segle XX. Dins d'aquest context, la zona de la Força Vella va esdevenir na autèntica acrópolis, un segon recinte dins les defenses urbanes.

Originalment centre de poder de la ciutat des del punt de vista religiós, polític i comercial, la Força va anar perdent dues d'aquestes funcions, desplaçades cap als nou eixamples, especialment cap a la zona baixa de la ciutat, i es va anar convertint en el barri eclesiàstic i solar de la comunitat jueva, ocupat per clergues, algunes famílies benestants i pel call jueu, un gueto dins un altre gueto.

Els segles XIII i XIV van ser moments de creixement i de gran dinamisme que es fan evidents en l'urbanisme, amb reformes abundants i noves construccions. Una bona prova d'això la tenim a la zona de l'antic fòrum.

La reforma més important de tot l'entorn, però no l'única, és l'inici de la construcció de la nova seu catedralícia. Aquesta obra, iniciada a principis del segle XIV, va tenir una llarga durada i, de fet, la façana principal no es va bastir fins al segle XVIII. La nova obra es va construir embolcallant l'antiga i obsoleta seu romànica, enderrocant l'antic edifici a mesura que es construïa el nou i aprofitant-lo com a bastida de l'obra nova. Aquest sistema constructiu devia crear, durant segles, un efecte visual molt colpidor d'aquest

sector de la ciutat, en el qual un edifici anava creixent lentament i engolint l'altre. Si l'obra romànica aprofitava el perímetre de l'antic temple romà com a límits de la seva nau, la seu gòtica, molt més gran, va emprar com a límits exteriors els de la plataforma de l'antiga terrassa superior del fòrum, per tres dels costats, i per llevant es va estendre fins i tot més enllà de la plataforma original (fig. 198).

Però les reformes van anar més enllà de la construcció d'aquest nou edifici i de les dependències annexes (fig. 199).

Començant per la zona exterior de la ciutat, es van urbanitzar molts espais fins llavors desocupats o es van reformar completament. Així ho constatem a la zona del pati de l'obra, on les antigues cases van ser colgades, potser destruïdes arran de les necessitats defensives del setge de 1285, i ràpidament substituïdes per noves construccions que van arribar fins a la terrassa superior, a tocar de l'angle de la muralla carolíngia, un espai del qual fins aquest moment no disposem de proves de la seva ocupació.

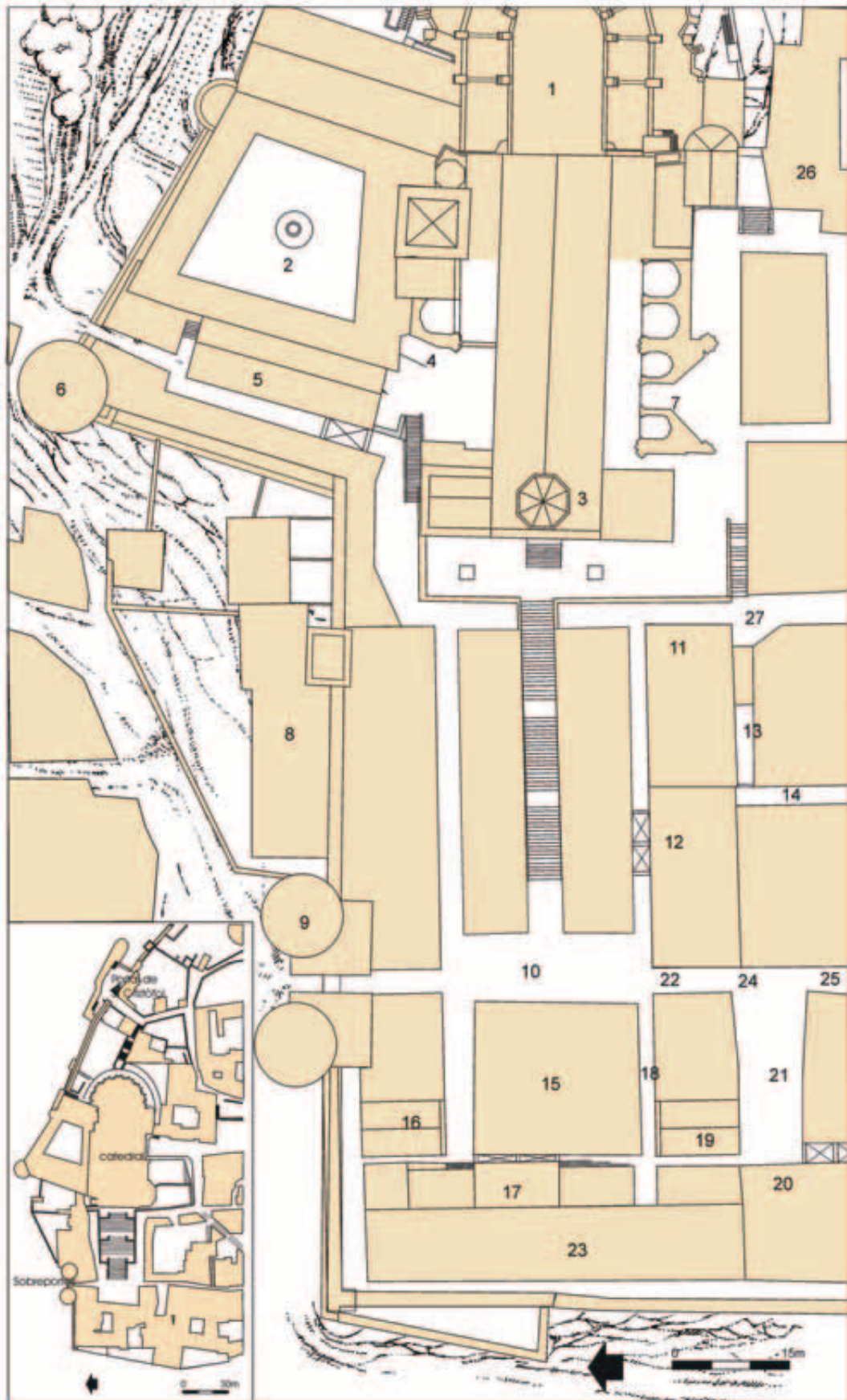
A l'interior de la ciutat trobem reformes tant a la zona de migdia, al sector de la Pia Almoina, on en els sondeigs es van detectar reformes d'aquest moment, sense que en puguem conèixer l'abast per les reduïdes dimensions dels treballs, com també a la zona occidental, a causa del progressiu desplaçament del centre vital de la ciutat cap a la zona de la plana, especialment a l'Areny, i la conversió d'aquest sector en un barri eminentment religiós. El Mercadell va anar perdent progressivament importància com a mercat, substituït pel que s'anava desenvolupant a la llera de l'Onyar, a l'entorn de l'actual plaça del Vi i, sobretot, de la Rambla (fig. 198 i 200).

L'espai anteriorment ocupat pel gran edifici públic va ser definitivament privatitzat i dividit en diverses propietats, de les quals les excavacions arqueològiques van permetre identificar-ne almenys dues. Una de les cases encara aprofitava l'antiga façana, mentre que se'n van bastir dues de noves al centre i a llevant, de cara al carrer principal i a la Catedral. Aquests nous murs són d'una amplada considerable, ja que l'oriental supera el metre i mig de gruix, fet que indicaria l'existència de diversos pisos d'alçada, fet habitual en un espai com el de la Força Vella, en el qual la manca de solars urbanitzables obligava a l'ocupació d'antigues zones obertes i, sobretot, al creixement en alçada dels edificis (fig. 198 i 200).

De l'espai urbà que avui ocupa la seu de la demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i que en època romana configurava el pòrtic meridional del fòrum i algunes illes adjacents, fora ja del recinte foral, en podríem remarcar dues fases molt clares. De l'ocupació d'aquest espai fins al segle XV disposem de tot un seguit de dades arqueològiques disperses i que no ofereixen una clara visió de conjunt, ja que provenen de sondejors i excavacions d'escasses dimensions. Afortunadament, el creuament d'aquestes dades amb la documentació arxivística permet reconstruir com era aquest espai, almenys en els segles immediatament anteriors al segle XV (fig. 200 i 201). A partir d'aquell moment, el volum de dades augmenta considerablement ja que s'hi va construir la nova seu de la Pia Almoina, edifici que amb diverses reformes existeix encara a l'actualitat, usat com a seu del Col·legi d'Arquitectes.

Aquest espai es trobaria al límit meridional de l'antiga plaça foral i correspondria, en època antiga, a les primeres illes de cases al sud d'aquesta plaça. La seva funció d'espai de transició va continuar fins a l'època medieval, en què va ser el límit nord del call jueu.

Segons les dades, sobretot documentals, aquest espai va conformar, fins al segle XV, un conjunt de quatre illes de cases delimitades per uns carrerons ben coneguts arqueològicament i documentalment (Burch *et al.*, 2000, 67). Les notícies són prou abundants per a les dues que es trobaven cap a tramuntana. El forn de pa de la seu, més conegut com la Ruca, se situava al nord-est. Ja s'esmenta en el segle XII (ACSG. Sagristia sego-

← Fig. 198. Planta de l'antic sector foral a finals segle XIV.

- 1) Capçalera gòtica de la catedral que es va consagrar el 1347.
- 2) El claustre actual de la catedral va adquirir el seu aspecte definitiu en el segle XII.
- 3) Campanar que va construir Pere Sacoma sobre el cos occidental de la fàbrica romànica.
- 4) La porta de Bellull es va obrir per donar accés directe al claustre.
- 5) Refetor de la canònica.
- 6) Torre Cornèlia (núm. 19). Va ser construïda en el tercer quart del segle XIV.
- 7) Capelles laterals i porta dels apòstols de la catedral. En anys anteriors s'hi havia treballat intensament.
- 8) Cases construïdes fora la muralla. L'abat de Sant Feliu hi tenia la residència.
- 9) Portal de Sobreportes (tores núm. 16 i 17). Aleshores, feia pocs anys que s'havien aixecat les dues torres cilíndriques que avui encara flanquegen el portal.
- 10) El Mercadell (o Forell).
- 11) Forn de pa de la Ruca. El 1372 la Seu en donava drets a l'Almoina del pa de la Seu, institució benèfica lligada a la Catedral.
- 12) A finals del segle XIII hi havia el casal dels Escala, fundadors de l'Almoina de Girona. En el segle XIV passà a integrar-se al call jueu.
- 13) Antic carreró que aleshores s'havia privatitzat i convertit en un hort que depenia de l'Almoina de Girona.
- 14) Carrer d'origen romà que anava al forn de la Ruca. Per aquells anys s'havia convertit en un carreró sense sortida.
- 15 i 17) Illes de cases veïnes al castell de Sobreportes.
- 16) Santa Maria de les Puelles.
- 18) Carrer avui desaparegut que anava a Sant Genís i al forn de Sobreportes.
- 19) Sant Genís.
- 20) Forn de pa del castell de Sobreportes.
- 21) Carrer Ample.
- 22) Placeta que es formava entre el portal sobirà del call i el Mercadell.
- 23) Castell de Sobreportes.
- 24) Portal sobirà del call. Era una de les portes de carrer que permetien tancar el call jueu.
- 25) Carrer major del call. Avui és el carrer de la Força.
- 26) Palau episcopal.
- 27) Placeta que s'obria vora el forn de la Ruca. Surt esmentat ja a principis del segle XIV.

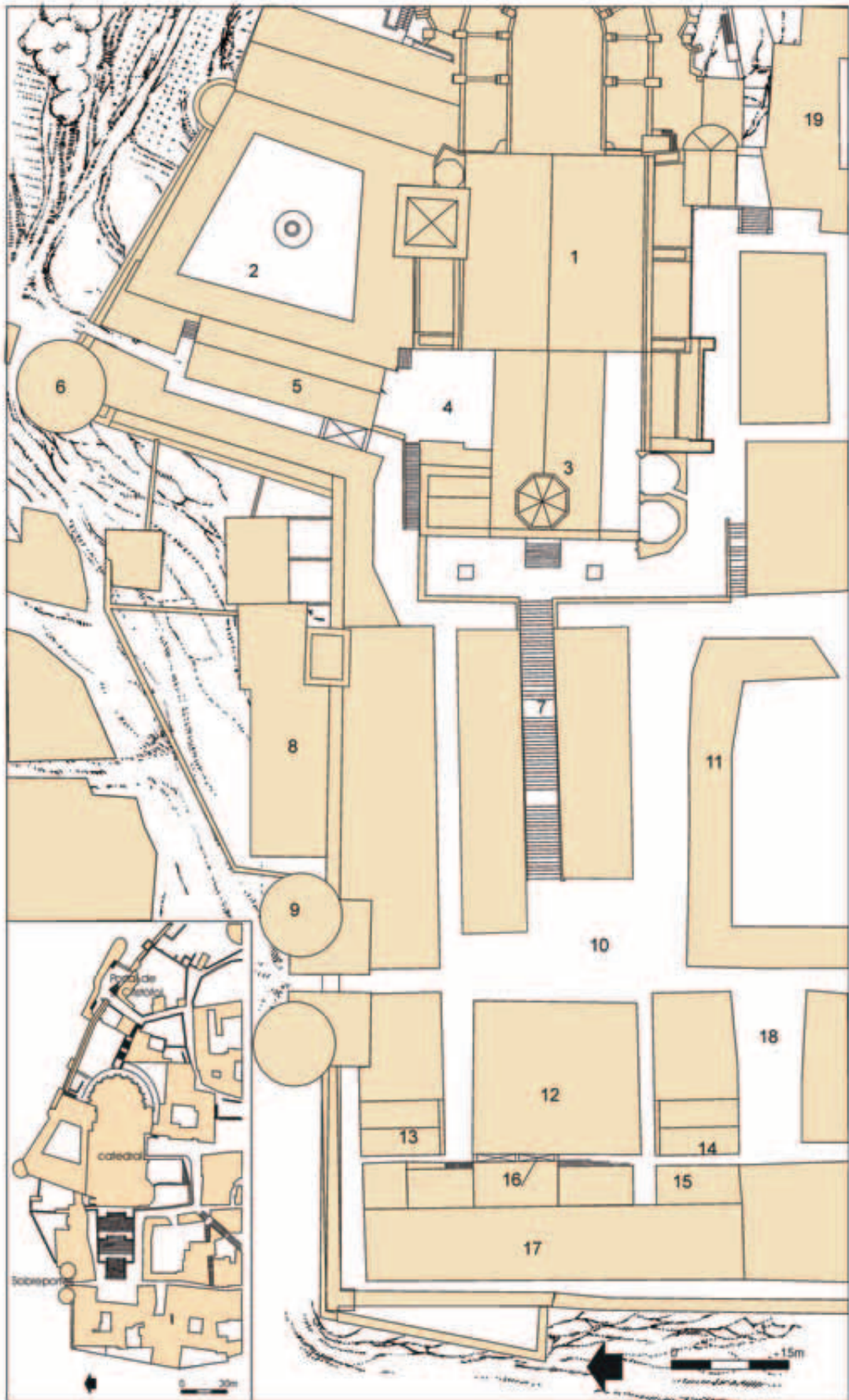
na, Llibre d'Arxivacions núm. 5, doc. 123). A migdia s'obria el carrer que sovint, en els segles XII i XIII, es descriu com el que passa davant del forn (AHG. Hospici, Llibre d'Arxivacions, núm. 36). Més enllà, en la mateixa direcció, hi havia una illa urbana sobre la qual la milícia d'Aiguaviva (els templers) va dirimir drets alodials ben bé fins a començament del segle XV. L'abundant documentació recollida permet assegurar que fins a la darrerria del segle XIII va romandre fora del recinte del call i, de fet, l'extrem de cases més septentrionals no s'hi va afegir mai. En aquest àmbit es bastien unes cases i horts o eixides lligats al forn de la Ruca. Part d'aquestes propietats van ser llegades a la Pia Almoina a mitjan segle XIII i des de llavors aquest espai sempre més va restar lligat a aquesta institució. (AHG. Hospici, Llibre d'Arxivacions, núm. 49). A migdia afrontava amb dues cases que fins a la fi del segon terç del segle XIII van pertànyer a cristians. El 1271, però, s'hi constata un titular jueu, Issac Navarra, segons consta a la venda que feia Jaume d'Olives a Ferrer de Coc de la seva casa. L'afrontació cap a migdia era la casa de l'Almoina judaica. El límit nord del call per aquesta banda devia ser aquesta finca. Tanmateix, les notícies indiquen que la partió era recent en un avenç del barri jueu en aquesta direcció, consolidat durant la primera meitat del segle XIII (ADG. Pia Almoina, Girona, núm. 10) (fig. 200 i 201)

Cap a ponent de les dues illes de cases ara analitzades se n'estenien dues més pràcticament simètriques, mitjançant un carrer esmentat ja en el segle XII (doc. 1197). No sabem la filiació dels habitants del sector. Si bé el 1197 ens hi apareix un cristià, en una venda del 1222 s'especifica que a l'oest del carrer s'estenia el mur del call (ADG. Pia Almoina, Girona, núm. 10 i 24). Per tant, podem constatar un avenç significatiu del call cap al nord a principis del segle XIII. No obstant això, l'illa més septentrional a finals del segle XIII encara restava en zona cristiana, si més no parcialment perquè ja en el segle XII hi figuren residents pels entorns (ACSG. Llibre Gran de la Sagristia Major, fol. 50). Era el lloc on els Escala, fundadors de l'Almoina cristiana, tenien fixada la residència. La sensació que es desprèn dels textos dels segles XII i XIII és la d'uns límits del call poc perfilats i canviants, la qual cosa indica que la separació entre cristians i jueus a les zones de "frontera" devia ser una qüestió més conjuntural que no pas planificada i sistemàtica. En el segle XIV, les dues illes de cases van incorporar-se plenament al barri jueu. Tant és així que el 1322 ja s'esmenta el portal del call que tancava el capdamunt del carrer de la Força (Major del Call), circumstància que obligava al domini hebreu de les dues bandes del carrer (AHG. Not. 65, vol II. Pere Massanet, fol. 65r). La venda que feia la sagristia segona de la seu al prepòsit de l'Almoina, el 1322, del ja conegut forn de la Ruca encara és més clarificador, ja que a les afrontacions de migdia i de ponent hi situa directament el call jueu; és a dir, el barri jueu havia arribat fins a l'actual pujada de la Catedral i ocupava tot l'espai que avui domina la delegació gironina del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, tret, és clar, del petit racó del forn de la Ruca (ACSG. Sagristia Mitjana, Llibre d'Arxivacions, 5, doc. núm. 171) (fig. 200 i 201).

Les excavacions arqueològiques a l'interior del pati de l'actual seu del col·legi d'arquitectes van posar al descobert les restes de part d'una de les cases d'aquest sector i ens donen algunes informacions sobre la seva configuració (fig. 202). Per la seva localització és un dels edificis que es trobaven al límit de tramuntana del call i que inicialment devien pertànyer a un cristià, però que van acabar formant part del call. La part excavada correspon essencialment al pati d'entrada, que presentava un empedrat de lloses com a paviment i en el qual destacava una escala de pedra que permetia l'accés, des del pati interior, als pisos superiors de l'habitatge. Aquesta configuració és la mateixa que es podia observar a l'època a moltes de les

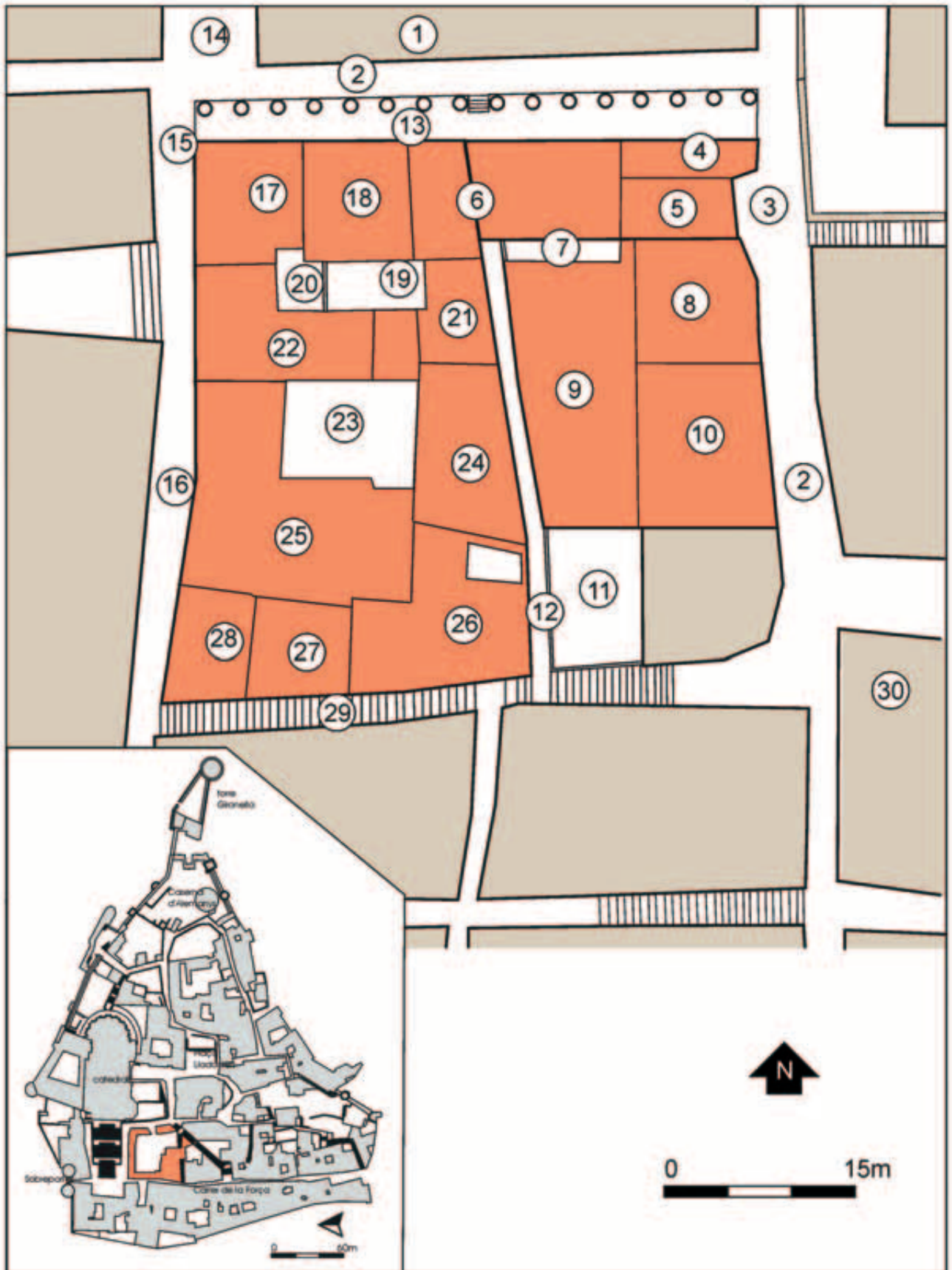

Fig. 199. La construcció de la nova catedral significà el progressiu enderroc de l'edifici anterior (dibuix J. Sagrera).

← Fig. 200. El sector de la seu i el Mercadell en el segle XV:

- 1) La nau única ja s'havia enllestit en les dues primeres crugies.
- 2) Claustre de la Catedral.
- 3) Cos occidental de la seu romànica sobre el qual Pere Sacoma, en el segle XIV hi afegí un campanar.
- 4) La galeria dels claustres era una mena de placeta que connectava la porta, encara romànica, de Sant Miquel amb el refetor i el claustre de la catedral.
- 5) Refetor de la canònica.
- 6) Torre Cornèlia (núm. 19).
- 7) Escales de Santa Maria i cases que la flanquejaven.
- 8) Cases fora muralles entre les que hi havia el palau de l'abat de Sant Feliu.
- 9) Portal de Sobreportes. Aleshores tenia el mateix aspecte que ara.
- 10) El Mercadell havia guanyat espai respecte als segles anteriors mercès a l'enderroc d'una casa que va endegar l'Almoina de la seu per tal de millorar els accessos i la vista de la casa de la Pia Almoina.
- 11) Casa de la Pia Almoina. Va ser construïda entre 1415 i 1427. Avui és la seu de la delegació gironina del col·legi d'Arquitectes de Catalunya.
- 12) Illa de cases que no va ser enderrocada fins a la construcció del casal dels Pastors.
- 13) Església de Santa Maria de les Puelles.
- 14) Església de Sant Genís.
- 15) Forn de pa del castell de Sobreportes.
- 16) Carrer desaparegut que era cobert parcialment amb voltes i arcs.
- 17) Castell de Sobreportes.
- 18) Carrer Ample.
- 19) Palau episcopal.

←

Fig. 201. Planta del sector de la Pia Almoïna a la fi del segle XIV i inici del XV. 1.- Illa de cases recolzada sobre la galta meridional de les escales de la seu. 2.- Actual pujada de la Catedral, aleshores carrer de la Ruca. 3.- Placeta que s'obria davant del forn de la Ruca. 4.- Antiga casa canonical que tenia Bernat Güell. A principis del segle XV era inclosa entre les propietats de l'Almoïna. 5.- Forn de pa de la Ruca. El 1322 fou adquirit per l'Almoïna. 6.- Cases que a principis del segle XV pertanyien a l'Almoïna. 7.- Antic carreró. Era un hort el 1372. 8.- Casa de l'Almoïna des de 1250. 9.- Casa d'Abraham Isaac i de la seva muller venuda el 1372 a l'Almoïna. 10.- El 1372 era una casa que tenia el prevere Jaume Albert. El 1412 ja formava part de les instal·lacions del forn de la Ruca. 11.- Hort propietat, el 1372, del jueu Abraham Isaac. El 1409 ho era de Pere Bonet. El 1412 era la casa del benefici de l'altar de Sant Iu. 12.- Carrer fundacional que surt esmentat diverses vegades durant els segles XII i XIII. El 1409 se'l descriu com un carreró sense sortida. 13.- Galeria porticada que en origen tancava l'area foral pel costat de migdia. Ben descrita en una venda de 1276, podem suposar que romangué parcialment dempeus fins que el 1416 desaparegué per poder edificar l'actual edifici de l'Almoïna. 14.- L'espai davant de les escales de la catedral fou conegut a l'edat mitjana, com el Mercadell o el Forell. 15.- Situació del portal sobirà del call. 16.- Carrer Major del Call, actual carrer de la Força. 17.- Casa venuda el 1416 per Bonastruc des Mestre a l'Almoïna. 18 i 19.- Antiga casa i pati de Salomó de Foix, venuts a l'Almoïna el 1416 pel seu darrer propietari Bonastruc des Mestre. 20.- Casa adquirida a Samuel Salomó de Foix per Dolça, esposa de Mosse Estruc. El 1415 fou adquirida per l'Aljama. 21.- Casa venuda per Estruc Savarra el 1416 a l'Aljama. 22.- El 1417 Mosse Estruc vengué aquesta casa. Aquell mateix any l'Almoïna rebia permís del bisbe per bastir en el mateix lloc la capella de Sant Mateu. 23 i 25.- Pati i casa de la família dels Adai. El 1427 fou comprada per l'Almoïna. 24.- Casa d'Estruc Savarra. Vers el 1416 passà a mans de l'Almoïna. 26.- Casa adquirida el 1409 per Estruc Savarra. 27.- El 1409 era la casa amb pati de Vidal Benet. 28.- Casal de Mosse Bellshom de Blanes el 1427. 29.- Carrer de l'Ardiaca, avui de Cúndaro.

Fig. 202. Fonaments d'un mur recuperat en l'excavació del pati de l'antiga Pia Almoïna (seu de la delegació gironina del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya).

cases de la Força Vella i que encara es conserva als casals del carrer de la Força, en les quals la casa està presidida per una portalada que dóna accés a un pati interior que actua de distribuïdor i on hi ha l'escala que permet accedir als pisos superiors. Aquest edifici es va abandonar a mitjan segle XIV, moment en què la comunitat jueva de Girona ja es trobava en una situació crítica amb els seus veïns cristians i en el qual el call havia iniciat una contracció i havia perdut les cases situades als límits exterior (fig. 200 i 201).

La particular història d'expansió física de l'Almoïna va començar el 1322, quan en una permuta aquesta institució va adquirir el forn de la Ruca. L'interès venia probablement per la mateixa producció de pa, que era una activitat bàsica per a la beneficència. Tanmateix, no sabem per aquesta època l'emplaçament físic de les instal·lacions de l'Almoïna a la ciutat. Van haver de passar 50 anys més perquè es comencés a palesar la

Fig. 203. Restes de la façana de la capella de Sant Mateu construïda i consagrada en la segona dècada del segle XV, encastades en el mur occidental de l'edifici de la Pia Almoïna (seu actual de la delegació gironina del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya).

voluntat dels dirigents de la institució per establir-se pels entorns de la Ruca, que va acabar esdevenint el centre operatiu des d'on l'entitat es va anar expandint amb la compra dels immobles veïns (fig. 200 i 201).

A partir del 1415, les compres es van fer sistemàticament seguint un protocol regulat. Els jueus afectats venien particularment les finques a la comissió rectora de l'Aljama, que ho traspassava a l'Almoina cristiana amb un preu taxat i pactat per ambdues institucions. Els testimonis d'aquestes múltiples operacions són abundants en la documentació dels anys 1415 i 1416, moment en el qual es tanca una primera fase (Escribà i Frago, 1992, doc. núm. 858, 859, 860, 886, 889). L'objectiu que perseguia la institució piadosa es va fer públic el 1416, quan els jurats reunits a la llotja nova amb Pere Bergadà van fer la lectura de l'autorització reial per a la construcció del nou edifici de l'Almoina a la zona que ens ocupa. La veritat és que la casa d'aquest jueu ja havia estat adquirida poc abans amb aquesta intenció (Escribà i Frago, 1992, doc. núm. 889). La dinàmica era ja imparable. Així, el 1417 el bisbe de Girona autoritzava la construcció d'una capella dedicada a sant Mateu a la nova Almoina (ADG. Pia Almoina, núm. 46) (fig. 203) i el 1427 es tancava el periple ja que es va comprar la casa amb pati que tenia Pere Bosc, convers, antigament de nom Bonet Asdai (Escribà i Frago, 1992, doc. núm. 961) (fig. 198 i 201) (fig. 200 i 201).

Notes

1. No es va poder comprovar durant l'excavació ja que el sector era ocupat per un conjunt de canonades i desguassos encara en ús que obliteraven les restes.
2. Creiem que aquest es devia situar davant per davant del final de la volta romànica. El seu paredat explicaria la modificació del parament del mur est i l'eliminació o emmascarament de l'arrencament de l'arc de tanca de la volta.
3. Actualment això és solament una hipòtesi de treball, ja que el parament amb l'arcada podria pertànyer a una construcció anterior sense relació amb la capella i que fos aprofitada.
4. L'existència d'aquesta escala va ser documentada arqueològicament arran del projecte Progress (Freixas *et al.*, 2000, 62-64).
5. De forma anàloga a la que es documenta a l'interior de l'eixample carolingi gràcies a les excavacions als soterranis de la Catedral (*supra*).
6. La casa que limita amb el nostre espai al carrer de Cúndaro.
7. Aquesta plaça apareix documentada a la documentació medieval com un espai que ocupava la part baixa de l'actual plaça de la Catedral i era emprada com a mercat diari de la ciutat.
8. Malauradament aquestes restes no es van documentar adequadament i la informació que proporcionen és relativa i sovint mancada d'una datació ni tan sols aproximada.
9. Tot i que no hi ha proves feaents de l'existència d'aquesta escala en època romana o tardoantiga, no es pot descartar que l'estructura medieval sigui una pervivència d'una comunicació ja existent.
10. Tot i que no deixa de ser irònic que el Palau de Justícia actual se situï pràcticament al mateix emplaçament on en època antiga existia el centre judicial romà.
11. Cal tenir present que la majoria de documentació de l'època per a aquest sector correspon al moment d'adquisició per part dels clergues de moltes de les propietats del sector, i no és fins llavors que molts dels edificis hi apareixen esmentats.
12. Cal donar al cèsar el que és del cèsar. Jaume Marquès, l'any 1984, corregí la seva opinió sobre el significat de Forell tot fent-lo diminutiu de fòrum (J. Marquès Casanovas, *Casals de Girona (IV)*, Girona, 1984, 21). Deixem-ne, doncs, constància.
13. La mateixa excavació del pati de l'obra va permetre determinar que, a la zona occidental de l'actual solar, les restes arqueològiques d'habitatges medievals apareixien a una cota d'uns dos metres per sota del paviment ara esmentat, cosa que demostra l'existència del desnivell i, per tant, també del mur de contenció, ja que havia de marcar el límit del paviment.

4. Bibliografia

- (Adell, 1991) J. A. Adell. L'arquitectura religiosa, *Catalunya Romànica. XXII. Visió de síntesi. Restauracions i noves troballes. Bibliografia. Índexs generals*, Barcelona, 63-92.
- (Amich, 2006) N. M. Amich, *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII). Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'antiguitat tardana*, Girona (Col·lecció Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins, 19).
- (Aquilué i Burés, 1999) X. Aquilué i L. Burés, 11. L'Empúries del període medieval: fase VI, *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, Girona, 423-448 (Monografies Emporitanes, 9).
- (Barberà, Nolla i Mata, 1990) J. Barberà, J. M. Nolla i E. Mata, *La ceràmica grisa emporitana*, Barcelona (Cuadernos de Arqueología, 6).
- (Beltrán de Heredia, 2005) J. Beltrán de Heredia, Les élites locales et la formation du centre de pouvoir à Barcelone. Un exemple de continuité (IVE-XIIIe siècle), *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXVI, Cuixà, 151-168.
- (Beltrán de Heredia, 2006) J. Beltrán de Heredia, Los contextos altomedievales de la plaza del Rei de Barcelona: la cerámica de tradición carolingia (siglos IX-X), *Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona*, 2, Barcelona, 108-139.
- (Bramon, 2001) D. Bramon, Girona en els textos àrabs: encara algunes novetats, *I Congrés d'Història de Girona. Girona Dos Mil Anys d'Història. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLII, Girona, 95-102.
- (Busquets i Fàbregas, 1998) F. Busquets i M. Fàbregas, L'excavació d'urgència del jaciment de la Devesa (Besalú, la Garrotxa), *Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 149-167.
- (Burch *et al.*, 2000) J. Burch, J. M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda i D. Vivó, La fundació de *Gerunda*. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori, *Empúries*, 52, Barcelona, 11-28.
- (Burch *et al.*, 2006) J. Burch, G. Garcia, J. M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda, D. Vivó i I. Miquel, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 2. El castellum*, Girona.
- (Canal *et al.*, 1995 a) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Els jueus i la ciutat de Girona*, Girona (Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 1).
- (Canal *et al.*, 1995 b) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *La ciutat de Girona l'any 1535*, Girona (Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 2).
- (Canal *et al.*, 1996) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Girona comtal i feudal*, Girona (Col·lecció Quaderns d'Història de Girona).
- (Canal *et al.*, 1998) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *La ciutat de Girona en la 1ª meitat del segle XIV. La plenitud medieval*, Girona (Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 3).

- (Canal *et al.*, 2000) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *El sector nord de la ciutat de Girona de l'inici al segle XIV*, Girona (Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 4).
- (Canal *et al.*, 2002) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, Girona, entre l'islam i Carlemany. Una ciutat de frontera (759-801), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIII, Girona, 7-28.
- (Canal *et al.*, 2003 a) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, Girona (Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 5).
- (Canal *et al.*, 2003 b) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, Història urbana de la ciutat. Vint anys de canvis significatius, *Girona, 20 any del Pla Especial del Barri Vell. 1983-2003* a cura de J. M. Birulés, Girona, 69-76.
- (Canal *et al.*, 2004 a) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval (II)*, (Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 6).
- (Canal *et al.*, 2004 b) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, La Catedral i Girona: l'entrada del complex episcopal dins murs entre els segles X i XI, *Actes del II Congrés d'Història de Girona. La Catedral de Girona, 27 i 28 de Novembre de 2003. Annal de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV, Girona, 141-159.
- (Canal *et al.*, 2005) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, El *castellum Uellosos* del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà). Vida i mort d'una fortificació carolíngia, *Estudis del Baix Empordà*, 24, Sant Feliu de Guíxols, 5-54.
- (Canal *et al.*, 2006) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *La forma urbana del call de Girona*. Girona (Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 7).
- (Castell, Catllar i Riera, 1992) R. Castell, B. Catllar i J. Riera, *Girona ciutat. catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX*, Girona.
- (Dorca, 1807) F. Dorca, *Colección de noticias de los santos mártires de Gerona y de otras relativas a la Santa Iglesia de la misma ciudad*, Barcelona, sense data (1807).
- (Escribà i Fargo, 1992) G. Escribà i M. L. Fargo, *Documents dels jueus de Girona 1112-1595*, Girona.
- (Espanol, 1996) F. Español, Massifs occidentaux dans l'architecture romane catalane, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXVII, Codalet, 57-77.
- (Fabre, Mayer i Rodà, 1991) G. Fabre, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne. III. Gérone*, París.
- (Fabre, Mayer i Rodà, 2002) G. Fabre, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne. V. Supplément aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*, París.
- (Feliu i Salrach, 1999) G. Feliu i J. M. Salrach, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona.
- (Folch, 2005) Ch. Folch, La ceràmica de la Alta Edad Media en Catalunya (s. VIII-IX dC): el estado de la cuestión, *Arqueología y Territorio Medieval*, 12.2, Jaén, 237-254.

- (Font *et al.*, 1996) G. Font, M. Mataró, J. Mateu, S. Pujades, J. M. Rueda i J. Tura, Intervencions arqueològiques al jaciment de la torre de la Mora (Sant Feliu de Buixalleu. La Selva), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 138-147.
- (Font *et al.*, 2000) G. Font, M. Mataró, J. Mateu, S. Pujades, J. M. Rueda i J. Tura, La torre de la Mora, una construcció d'origen romà reaprofitada en època alt medieval, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 195-198.
- (Foy, 1998) D. Foy, 4.5. Le verre du sondage 10, *Fouilles à Marseille. Les mobiliers (Ier-VIIIe siècles ap. J.-C.)* a cura de M. Bonfay, M.-B. Carre i Y. Rigoir, París, 165-174 (Collection Études Massaliètes, 5).
- (Freixas i Nolla, 2003) P. Freixas i J. M. Nolla, *La Catedral de Girona. L'Obra de la Seu*, Barcelona, 85-98.
- (Freixas i Sureda, en premsa) P. Freixas i M. Sureda, Esglésies de nau única en el primer romànic català. Continuitats i ruptures en l'arquitectura llombarda, *Actes del Simposi "Els comacini i l'arquitectura romànica a Catalunya"*, Barcelona.
- (Freixas *et al.*, 2000) P. Freixas, J. M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera i M. Sureda, *La Catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress*, Girona.
- (Freixas *et al.*, 2004) P. Freixas, J. M. Nolla, J. Sagrera i M. Sureda, La seu, promotora urbanística: les escales de la Pera, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV, Girona, 283-297.
- (Garcia *et al.*, 2002) G. Garcia, J. M. Nolla, L. Palahí i M. Sureda, Excavacions als soterranis de la Catedral de Girona, *Sisenos Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, 285-292.
- (Garcia i Palahí, 2003) G. Garcia i L. Palahí, *Catedral de Santa Maria. Soterranis*, Girona (Memòria d'excavació).
- (Llinàs *et al.*, 1999) J. Llinàs, J. Merino, J. Miró, C. Montalbán, L. Palahí i J. Sagrera, *La Peralada ibèrica i medieval segons l'arqueologia. Les excavacions de 1989 a 1995*, Figueres (Monografies Empordaneses, 4).
- (López *et al.*, 2003) A. López, J. Fierro, J. Enrich, J. Enrich, J. Sales i J. Beltrán de Heredia, Cerámica tardorromana y altomedieval en la provincia de Barcelona. Siglos VII-X, *Cerámicas tardorromanas y altomedievales en la Península Ibérica. Ruptura y continuidad (II Simposio de Arqueología. Mérida 2001)* a cura de L. Caballero, P. Mateos i M. Retuerte, Madrid, 41-65 (Anejos de Archivo Español de Arqueología, XXVIII).
- (Marquès, 1948) J. Marquès Casanovas, Origen y vicisitudes de la plaza de los Apóstoles, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, III, Girona, 226-245.
- (Marquès, 1955) J. Marquès Casanovas, La fachada de la Catedral de Gerona, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, X, Girona, 285-316.
- (Marquès, 1963) J. Marquès Casanovas, El paseo arqueológico de Gerona, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XVI, Girona, 123-183.
- (Marquès, 1968) J. Marquès Casanova, Descubrimientos en la plaza de los Apóstoles de la Seo de Gerona, *Revista de Gerona*, 45, Girona, 29-34.

- (Marquès, 1978) J. Marquès Casanovas, La Pia Almoina del Pa de la Seu de Girona (II), *Revista de Girona*, 82, Girona, 13-22.
- (Marquès, 1980) J. Marquès Casanovas, El Tapís de la Creació en el seu context, *Revista de Girona*, 92, Girona, 217-224.
- (Marquès, 1993) J. M. Marquès, *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Barcelona (Fundació Noguera, Col·lecció Diplomataris, 1 i 2).
- (Martí, 1997) R. Martí, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, 1997 (Fundació Noguera, Col·lecció Diplomataris, 13).
- (Nolla, 1977) J. M. Nolla, *La ciudad romana de Gerunda*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (Nolla, 1980) J. M. Nolla, Excavacions i sondejos a Girona: el sector de la seu, *Revista de Girona*, 91, Girona, 83-91.
- (Nolla, 1987) J. M. Nolla, *Girona romana. De la fundació a la fi del món antic*, Girona (Col·lecció Quaderns d'història de Girona).
- (Nolla, 1988) J. M. Nolla, *Gerunda: dels orígens a la fi del món antic*, *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 7, Barcelona, 69-108.
- (Nolla, 1999) J. M. Nolla El material ceràmic dels nivells fundacionals de *Gerunda*. Els estrats inferiors de Casa Pastors, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9, Lleida, 181-214.
- (Nolla, 2001) J. M. Nolla, El lloc de la ciutat, *I Congrés d'història de Girona. Girona dos mil anys d'història. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLII, Girona, 151-162.
- (Nolla, 2002) J. M. Nolla, L'epigrafia romana de Girona, *Història del Gironès a cura de X. Alberch i J. Burch*, Girona, 177-184.
- (Nolla, 2007) J. M. Nolla, *Gerunda* y la defensa de la Via Augusta en la Antigüedad Tardía, *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma. Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo (26-29-XI-2005) en el V aniversario de la declaración, por la UNESCO, de las Murallas de Lugo como Patrimonio de la Humanidad a cura de A. Rodríguez Colmenero i I. Rodà de Llanza*, Lugo, 633-647.
- (Nolla, en premsa) J. M. Nolla, Govern i poder polític a *Gerunda*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLVIII, Girona.
- (Nolla i Casas, 1997) J. M. Nolla i J. Casas, Material ceràmic del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses), *Contextos ceràmics d'època romana tardana i d'alta edat mitjana (segles IV-X)*. *Arqueomediterrània*, 2, Barcelona, 7-20.
- (Nolla i Nieto, 1979) J. M. Nolla i F. J. Nieto, Acerca de la cronología de la muralla romana tardía de *Gerunda*: la *Terra Sigillata* Clara de "Casa Pastors", *Faventia*, fi, Bellaterra, 263-283.
- (Nolla, Palahí i Vivó, 2004) J. M. Nolla, L. Palahí i D. Vivó, Carrer Ballesteries número 26 (Girona). La torre carolíngia, *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 335-340.
- (Nolla i Sureda, 1999) J. M. Nolla i M. Sureda, El món funerari antic, tardoantic i altmedieval a la ciutat de Girona. Estat de la qüestió, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XL, Girona, 13-66.

- (Oliva, 1950) M. Oliva Prat, Restos romanos del Museo. Sección lapidaria (Instalaciones de 1948), *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1948-1949*. IX-X, Madrid, 74-88.
- (Palahí i Vivó, 2004) L. Palahí i D. Vivó, Gasificació del sector de Sobreportes i Sant Feliu (Girona), *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 361-364.
- (Palomo *et al.*, 2000) A. Palomo, M. Burch, M. Carbó, S. Comellas i J. Llinàs, Treballs arqueològics del condicionament de la carretera GI-681 Llagostera-Tossa de Mar del PK 0+000 7+500 (Gironès, la Selva), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 277-280.
- (Puig, 1998) A. M. Puig, El jaciment de *Rhode* a la fi de l'antiguitat tardana. Els contextos del segle VII dC a la ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Pyrenae*, 29, Barcelona, 171-192.
- (Ruestes, 2001) C. Ruestes, *L'espai públic a les ciutats romanes del conuentus Tarraconensis: els fòrums*, Bellaterra.
- (Sagrera i Sureda, 2001) J. Sagrera i M. Sureda, Un casal medieval amb torre: "la Pabordia" de Girona, *I Congrés d'Història de Girona. Girona dos mil anys d'història. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLII, Girona, 243-260.
- (Sagrera i Sureda, 2003) J. Sagrera i M. Sureda, La primera catedral de nova planta, *La Catedral de Girona. L'Obra de la Seu*, Barcelona, 115-126.
- (Soler, 2004) Narcís Soler i Masferrer, El palau episcopal de Girona al segle XV, *Actes del II Congrés d'Història de Girona. La Catedral de Girona, 27 i 28 de novembre de 2003. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV, Girona, 589-665.
- (Sureda, 2001) M. Sureda, Dos itineraris litúrgics per la Girona medieval i moderna, *Actes del Primer Congrés d'Història de Girona. Girona dos mil anys d'història. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLII, Girona, 281-303.
- (Sureda, 2004 a) M. Sureda, La Catedral de Girona, matèria històrica. Historiografia a l'entorn de la seu, *Actes del Segon Congrés d'Història de Girona. La Catedral de Girona. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV, Girona, 69-112.
- (Sureda, 2004 b) M. Sureda, Altars beneficis i arquitectura a la seu de Girona (993-1312), *Actes del Segon Congrés d'Història de Girona. La Catedral de Girona. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV, Girona, 667-678.
- (Sureda, 2006) M. Sureda, Intervencions arqueològiques a la Catedral de Girona, *Vuitenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Roses, 377-380.
- (Torroella, 1905) J. B. Torroella, Troballes arqueològiques a Girona, *Revista de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa*, IV, (1903-1905), Barcelona, 623-626.

Resumen

En este trabajo se analiza con todo detalle el sector septentrional de la antigua ciudad de Gerona donde, desde el origen tardorepublicano (tercera década del siglo I aC hasta los albores de la época moderna (finales del siglo XV o inicios del XVI), se concentraron los símbolos del poder y de la actividad política y religiosa de la comunidad.

Es un estudio de detalle a partir de una extensa documentación escrita conservada en los numerosos y ricos archivos de la ciudad, de los resultados interesantísimos de investigación en historia urbana y de los trabajos arqueológicos antiguos y recientes que han afectado solares de esta área urbana.

El trabajo se estructura en tres grandes capítulos. En el primero se presentan los datos de todo tipo relativos a este sector de la ciudad reunidos hasta el 2001 a modo de punto de partida. En la segunda parte se presentan en detalle los resultados de una serie de importantes excavaciones recientes que han afectado grandes espacios urbanos de esta zona (sector oriental del Palacio Episcopal, interior de la nave única de la Catedral, bóvedas de sustentación del claustro, patio del edificio del Colegio de Arquitectos (Pia Almoina) y plaza de Catedral) que permiten, por primera vez documentar la evolución urbana de diversos sectores a partir de secuencias estratigráficas notablemente conservadas. En la tercera, a partir de todos los datos se presenta al lector diacrónicamente la evolución de este sector de la ciudad –área foral y aledaños– a partir de datos contrastados o de hipótesis bien sustentadas en la documentación recogida.

Para las épocas más remotas tan sólo es posible trabajar con los datos arqueológicos y la aplicación de los modelos urbanísticos antiguos. En este aspecto, la identificación de la *forma urbis* fundacional ha sido un gran éxito y una herramienta de trabajo de gran utilidad que permite observar la evolución de los diversos sectores a partir de la forma teórica inicial. Para época romana el aspecto más novedoso se centra en la identificación y la definición de la plaza foral que aprovechó una orografía compleja para disponer el sector sagrado en posición elevada y el área civicopolítica en la parte baja, comunicados a través de una escalinata monumental identificada arqueológicamente. Todo ello comportó grandes obras de aterramiento y la construcción de muros de contención y bóvedas de *opus caementicium* con la finalidad de ordenar y domesticar el espacio. Así mismo, se ha identificado la existencia de una nueva puerta urbana, la puerta o poterna del foro, que comunicaba la ciudad con el sector nororiental del suburbio a través de un camino convertido desde muy pronto en importante vía funeraria. Es interesante destacar unas importantes reformas militares que afectaron hacia el 400 las poderosas murallas edificadas en época tetrárquica, al reforzar especialmente la llamada puerta foral.

Es posible seguir la evolución de la plaza pública romana y la evolución de un sector que perdió con el paso de los años el papel que había asumido. La construcción, en el siglo VI, de un enorme edificio que ocupó casi completamente el sector occidental del área foral, más allá del *Cardo Maximus*, que con buenas razones se identifica con el palacio del *comes ciuitatis* de época del dominio visigodo, el representante del rey y jefe militar. Como en Barcelona, esta poderosa construcción conservó el centro del poder político a lo largo del dominio árabe (siglo VIII) y de toda la etapa carolingia (IX-X) y acabó, más tarde, en manos de la Iglesia. La ocupación de espacio público en desuso pone de manifiesto los cambios importantes que a lo largo de la Antigüedad Tardía afectaron la trama urbana de las antiguas ciudades.

La ciudad que ha mantenido viva la imagen del emperador Carlomagno fue “refundada” durante los últimos años del siglo VIII y primeros del IX. El papel de ciudad fron-

teriza con la potencia emiral obligó no tan sólo a reconstruir a conciencia sus dañadas murallas sino que significó la primera ampliación del perímetro urbano que afectó las inmediaciones de la Catedral y la construcción de la acrópolis de Gironella, una sólida fortaleza urbana situada en el vértice de levante. Fueron unos 5000 metros cuadrados que han podido ser estudiados con detalle gracias a las excavaciones recientes efectuadas en los subterráneos del ala occidental del claustro. En este sector, llamado en el siglo XII Palestrina, se localizó el *cellarium* episcopal con decenas de grandes silos para guardar cereales del mismo modo que el piso inferior del palacio del *comes*, a poca distancia, se convertía en el depósito de grano ligado al poder político gerundense.

El siglo XI significó los grandes cambios que sucedieron a la entrada del *episcopium* dentro de los muros urbanos con la construcción del palacio del prelado, de un *xenodochium*, de una nueva iglesia catedral consagrada el 1038 y de la canónica asociada que modificó substancialmente el lugar de Palestrina. Paralelamente se documenta la presencia de casas adosadas a la gran escalinata que ponía en relación la Catedral con la parte baja de la antigua plaza foral llamada en esta época el *Mercadell* o el *Forell* nombres que hacen referencia a su función o a su origen.

A través de los datos arqueológicos y documentales podemos seguir con gran precisión la evolución de todo este sector septentrional de la ciudad hasta el 1500 cuando la construcción del gran edificio de la Pia Almoina, sede actualmente de la demarcación provincial del Colegio de Arquitectos, consolidó el aspecto meridional de la vieja plaza.

Résumé

Ce travail analyse de manière détaillée le secteur septentrional de l'ancienne ville de Gérone où, depuis le début de l'époque républicaine tardive (troisième décennie du Ier siècle av. J.-C.) jusqu'à l'aube de l'époque moderne (fin du XVe siècle ou début du XVIe), se sont concentrés les symboles du pouvoir et de l'activité politique et religieuse de la communauté.

Il s'agit d'une étude détaillée, à partir d'une abondante documentation écrite conservée dans les nombreuses et riches archives de la ville, des résultats très intéressants de recherche en histoire urbaine et des travaux archéologiques anciens et récents qui ont concerné des terrains à bâtir de cette zone urbaine.

Le travail est divisé en trois grands chapitres. Le premier présente comme point de départ les données de tous genres réunies jusqu'en 2001 sur ce secteur de la ville. Le deuxième expose de manière détaillée les résultats d'une série d'importantes fouilles récentes qui ont été effectuées dans de vastes espaces urbains de cette zone (le secteur oriental du palais épiscopal, l'intérieur de l'unique nef de la cathédrale, les voûtes de soutien du cloître, la cour du bâtiment de l'Ordre des Architectes [Pia Almoïna] et la place de la cathédrale) qui permettent, pour la première fois, de documenter l'évolution urbaine de différents secteurs à partir de séquences stratigraphiques particulièrement bien conservées. Dans la troisième partie, en partant de toutes ces données, nous proposons au lecteur l'évolution diachronique de ce secteur de la ville – zone relative au *fòrum* et limitrophes – à partir de données vérifiées ou d'hypothèses bien étayées dans la documentation recueillie.

Quant aux époques plus lointaines, on ne peut travailler qu'avec les données archéologiques et en appliquant des modèles urbains anciens. Sous cet aspect, l'identification de la *forma urbis* constitutive a été un important succès et un instrument de travail de grande utilité qui permet d'observer l'évolution des différents secteurs à partir de la forme théorique initiale. Pour l'époque romaine, l'aspect le plus nouveau est l'identification et la définition de la place du *fòrum* qui a tiré parti d'une orographie complexe afin de placer le secteur sacré sur une position élevée et la zone civile et politique dans la partie basse, les deux zones communiquant entre elles par un escalier monumental signalisé sur le plan archéologique. Tout cela impliqua de vastes travaux de terrassement et la construction de murs de contension et de voûtes d'*opus cæmenticium* afin d'agencer et de domestiquer l'espace. C'est ainsi que l'on a identifié l'existence d'une nouvelle porte urbaine, la porte ou poterne du forum qui permettait la communication entre la ville et le secteur nord oriental du faubourg par un chemin très rapidement transformé en voie funéraire. Il est intéressant de souligner d'importantes réformes militaires qui, vers l'an 400, touchèrent les puissants remparts construits à l'époque tétrarchique et qui renforçaient tout spécialement la porte dite du *fòrum*.

Il est possible de suivre l'évolution de la place publique romaine et l'évolution d'un secteur qui, au fil des temps, perdit le rôle qu'il avait joué. La construction, au VIe siècle, d'un énorme bâtiment qui occupa presque complètement le secteur occidental de la zone forale, au-delà du *Cardo Maximus*, et que l'on identifie comme étant le palais du *comes ciuitatis* datant de l'époque wisigothe, le représentant du roi et chef militaire. De même qu'à Barcelone, cette impressionnante construction a conservé le centre du pouvoir politique pendant toute la période de domination arabe (VIIIe siècle) et toute l'étape carolingienne (IXe et Xe siècles) pour tomber plus tard entre les mains de l'Église. L'occupation de l'espace public non-utilisé rend évidents les importants changements qui, tout au long de la Basse Antiquité, ont touché la trame urbaine des villes anciennes.

La ville, qui a maintenu vivante l'image de l'empereur Charlemagne, a été « refondée » au cours des dernières années du VIIIe siècle et des premières du IXe. Le rôle de ville frontière et la puissance de l'émirat obligea non seulement à reconstruire consciencieusement ses remparts abîmés mais a marqué aussi la première extension du périmètre urbain qui affecta les abords de la cathédrale et la construction de l'acropole de Gironella, une solide forteresse urbaine située à l'est. Environ 5 000 mètres carrés ont ainsi pu être étudiés de manière détaillée grâce aux fouilles récentes effectuées dans les souterrains de l'aile occidentale du cloître. Dans ce secteur, que l'on appelait au XIIe siècle Palestrina, on a localisé le *cellarium* épiscopal contenant des dizaines de silos dans lesquels on conservait les céréales, en même temps que l'étage inférieur du palais du *comes*, situé tout près, devenait le dépôt de grain lié au pouvoir politique de Gérone.

Au XIe siècle apparurent de grands changements à l'entrée de l'*episcopium*, à l'intérieur des murs de la ville, lorsque l'on construisit le palais du prélat, un *xenodochium*, une nouvelle église cathédrale consacrée en 1038 et une église canonique associée, ce qui modifia considérablement le lieu dit Palestrina. Parallèlement, on trouve des documents concernant la présence de maisons jumelles à côté de l'escalier monumental qui reliait la Cathédrale à la partie basse de l'ancienne place forale appelée à cette époque le *Mercadell* ou le *Forell*, noms qui font référence à leur fonction ou à leur origine.

À travers les données archéologiques et les documents nous pouvons suivre de manière très précise l'évolution de tout ce secteur septentrional de la ville jusqu'en 1500, date à laquelle la construction du grand bâtiment de la Pia Almoïna, siège actuel de la démarcation provinciale de l'Ordre des architectes, consolida l'aspect méridional de la vieille place.

Summary

In this paper a detailed analysis is made of the northern sector of the old city of Girona, where, from its Late Republican beginnings (3rd decade of the 1st century BC) until the dawning of the modern age (late 15th – early 16th century), the symbols of the community's power and its political and religious activity were concentrated.

It is a detailed study based on the extensive written documentation conserved in the city's many rich archives, the very interesting results of research into the city's history, and the old and recent archaeological work that has been carried out on sites in this part of the city.

The paper is divided into three main parts. In the first, as a point of departure, all types of data gathered up to 2001 relating to this sector of the city is presented. In the second part, the results of a series of important recent excavations are presented in detail. These have been carried out on large urban sites in this zone (eastern sector of the Episcopal Palace, inside the single nave of the Cathedral, supporting vaults of the cloister, courtyard of the Association of Architects [Pia Almoina] building and Plaça de la Catedral). These allow us, for the first time, to document the urban development of different sectors based on remarkably well-conserved stratigraphic sequences. In the third part, based on all the data, the development of this part of the city –the forum and its surrounding area– is presented to the reader diachronically, based on comparative data or hypotheses that are supported by the documentation that has been collected.

For the more distant periods it is only possible to work with archaeological data and the application of ancient models of the urban layout. In this respect, the identification of the original *forma urbis* has been very successful and a very useful work tool that makes it possible to observe the evolution of different sectors based on the theoretical initial layout. For the Roman period, the most novel aspect is centred on the identification and definition of the forum, which made use of the complex relief to lay out the sacred area up above and the civic-political area down below, connected to each other via a monumental flight of steps, which have been identified archaeologically. All this entailed a huge amount of terracing work and the construction of retaining walls and vaults of *opus caementicium* with the aim of organizing and domesticating the space. Moreover, the existence of a new city gate has been identified, the entrance or sally port of the forum, which connected the city with the north-eastern part of the outskirts via a highway that very soon became an important funerary road. It is interesting to point out some important military alterations that around 400 AD affected the powerful walls built in the time of the Tetrarchy, by reinforcing the entrance to the forum in particular.

It is possible to follow the development of the Roman public square and the evolution of a sector that over the years lost the role it had once had. In the 6th century, an enormous building was constructed that took up almost the whole of the western part of the forum, beyond the *Cardo Maximus*. There is clear evidence to suggest it was the palace of the *comes ciuitatis*, the king's representative and military commander, in the period of Visigothic rule. As in Barcelona, this mighty construction remained the centre of political power throughout the period of Moorish rule (8th century) and the entire Carolingian period (9th-10th centuries), and later ended up in the hands of the Church. The occupation of this disused public space clearly shows the important changes that affected the urban layout of ancient cities throughout Late Antiquity.

The city that has kept alive the image of the Emperor Charlemagne was “refounded” during the late 8th and early 9th centuries. Its role as a city on the frontier with the lands of the emirs made it necessary not only to conscientiously rebuild its damaged walls, but

it also entailed the first enlargement of the urban perimeter, which affected the vicinity of the cathedral and the construction of the Gironella elevation, a solid urban fortress set at the eastern corner. It covered about 5,000 square metres that it has been possible to study in detail thanks to the recent excavations carried out beneath the west wing of the cloister. In this sector, known as Palestrina in the 12th century, the episcopal *cellarium* was found, with dozens of large silos for keeping cereals in, just as the lower floor of the palace of the *comes*, a short distance away, became the grain storehouse linked to political power in Girona.

The 11th century brought with it the huge changes that took place at the entrance of the *episcopium*, inside the city walls, with the construction of the prelate's palace, a *xenodochium*, a new cathedral church consecrated in 1038, and the associated canonical church that substantially altered the site of Palestrina. At the same time there is evidence of the presence of houses built onto the huge flight of steps that connected the Cathedral with the bottom of the old forum square, called at this time the *Mercadell* or the *Forell*, names alluding to its function or its origin.

Through the archaeological and documentary data we can follow very precisely the development of the entire northern sector of the city until 1500, when the construction of the huge Pia Almoina building, the present headquarters of the provincial chapter of the Association of Architects, consolidated the appearance of the south side of the old square.

Índex onomàstic

Abraham Isaac 253
Adai, família 253
Adelaidis 241
Al-Malik 200, 201, 209
Al-Mansur 202, 224
Arnaleta 240, 241
Berenguera 240, 241
Berenguer Ramon I, comte 11
Bernat d'Escala 238
Bernat Desclot 204
Bernat Güell 253
Bonastruc des Mestre 253
Bonet Asdai 255
Borrell II, comte 91, 235, 240
Borrell, comte 130, 232
Calvet 240
Carlemany 183, 188, 197, 198, 202, 205
Ermessenda, comtessa 11, 191, 224, 227, 231
Escala, família 240
Estruc Savarra 253
Ferrer de Coc 248
Gotmar, bisbe 130, 191, 235
Guillem de Peratallada, bisbe 232
Isaac Navarra 248
Jaume Albert, prevere 253
Jaume Caçador, bisbe 148
Jaume d'Olives 248
Lluís, rei franc 198, 202
Lucius Plotius Asprenas 117, 173
Mosse Bellshom 253
Mosse Estruc 253
Octavià 8
Odó, rei 195
Pere Bergadà 255
Pere Bosc 255
Pere d'Escala 240
Pere Roger, bisbe 170, 224, 231
Ramon Borrell, comte 224
Salomó de Foix 253
Servus Dei, bisbe 195
Teodosi 183
Vidal Benet 253

Índex temàtic

- Almoïna 247, 248, 251, 254, 255
- Almoïna judaica 248
- Apòstols, plaça 9, 12, 15-17, 32, 35, 160, 169, 172, 191, 227, 242
- Aquileia 163
- Ardiaca, carrer de l' 253
- Areny 120, 133, 156, 196, 240, 245
- Assís 199
- Balaguer 201
- Ballesteries, carrer 9, 156, 197
- Banys Àrabs 166
- Barcelona 180, 181, 181, 191, 200, 202, 203, 204, 209, 220, 221, 223, 224, 242
- Bellmirall, carrer 9, 192
- Call 247, 248, 253, 254
- Call jueu 141, 146, 244, 245, 247
- Cardines* 159
- Cardo maximus* 119, 120, 123, 155, 178
- Carreró del Palau 151
- Casa Pastors 12, 23-31, 119, 126, 127, 134, 158, 159, 160, 169, 180, 196, 236, 240
- Castellum Fractum* 195
- Catedral 9, 32, 37, 39, 40, 41, 95, 99, 104, 105, 107, 108-119, 141, 151, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 166, 169, 170, 171, 173, 174, 180, 189, 191, 194, 195, 197, 198, 202, 205, 224, 225, 227, 230, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 245, 247, 248, 249, 253
- arcosoli 108, 224
- baptisteri 105, 110, 111, 170, 224, 227
- canònica 13, 14, 39, 40, 41, 42, 49, 55, 92, 93, 104, 105, 107, 108, 132, 162, 185, 186, 188, 192, 225, 227, 229, 233, 247, 250, 253
- capella de sant Joan 115
- claustre 10, 11, 12, 13, 37, 39-41, 42, 44, 45, 47, 48, 90, 91, 104, 105, 107, 108, 157, 158, 162, 163, 173, 183, 185, 187, 189, 204-206, 211, 216, 225, 227, 229, 230, 234, 247, 251
- cloquer vell 105, 170, 224, 227
- escales façana 10, 21, 22, 23, 32, 52, 109, 115, 119, 120, 133, 158, 165, 169, 176, 191, 196, 227, 231, 238, 239-242, 251, 253
- Galilea 108, 110, 115, 170, 224, 225, 227, 228
- nau gòtica 10, 11-13, 32, 38, 108-119, 224, 245, 251
- porta dels Apòstols 111, 242, 247
- porta de Sant Miquel 105, 111, 113, 225, 229, 230
- portalada 224
- sala capitular 35, 40, 42, 48, 49, 52, 95, 108, 227
- soterranis (sales de sosteniment del refector) 13-15, 37-99, 102, 162, 186, 174, 178, 183, 184, 186, 188, 205, 206, 216, 224, 230, 255
- torre de Carlemany 105, 112-114, 225, 231
- transepte 112, 114, 225
- tresor 37, 48

Catedral, plaça 10, 12, 21-23, 32, 33, 38, 67, 74, 114, 119-140, 160, 169, 173, 189, 194, 205, 206, 215-216, 236, 239-242
Cellarium 65, 191, 192, 193, 194, 196, 205
 Cementiri 15, 163, 174, 191, 202, 227, 230, 242
 Cerdanya 201
 Ciutadans, carrer 240
Ciuitas 153, 158
Clunia 167
 Coll de la Perxa 201
Comes civitatis 128, 133, 178, 180, 181, 182, 194, 216, 242
Compluvium 28
 Cor de Maria, convent 184
 Cornèlia, torre 37, 39, 43, 48, 49, 50, 53, 191, 227, 247, 251
 Correu Vell, placeta 10, 160
 Criptopòrtic 32, 116, 171, 238
 Cuguçacs 244
 Cundaro, carrer 143, 144, 253, 255
Decumani 151, 155, 159
 Ebre, riu 201
 Feurs 167
Flamen 117, 173
 Força Vella 7, 8, 10, 12, 25, 35, 38, 120, 160, 185, 204, 205, 225, 244, 245, 254
 Força, carrer 9, 15, 23, 191, 227, 240, 242, 247, 248, 253, 254
 Forell 191, 227, 240-244, 247, 253
 Forn de la Ruca 227, 247, 248, 253, 254
 Fòrum 32, 33, 37, 41, 61, 62, 104, 106, 108, 110, 114-120, 128, 133, 141, 158, 160, 161, 165, 166, 168-170, 173, 174, 176, 178, 180, 182, 191, 197, 202, 205, 225, 227, 232, 235, 236, 238, 242, 244, 245
aedes 180, 182
 basílica 32, 119, 160, 165, 167-169, 178, 180, 182, 183
 cùria 119, 165
tabularium 119
 temple 17, 32, 37, 110-112, 116, 117, 119, 160-162, 165, 167-174, 183, 191, 198, 199, 202, 224, 225, 245
 Gàl·lies, porta de les 119, 159
 Galligants, riu 157
 Gavarres, muntanya de les 9
Gerunda 8, 15, 24, 62, 114, 116, 117, 119, 128, 154, 158-161, 176, 183, 200-202, 205, 209
 Gironella, castell 183, 201, 202, 204, 235
 Gironella, torre 9, 154
 Hèracles, camí 8, 9, 119, 153, 155, 159
impluvium 27
insulae 10, 32, 116, 155, 159, 162
 Júlia, torre 191, 230, 235
 Júpiter *Anxur*, temple 171
Kerunta 8, 9
 Lledoners, plaça 9

Lugdunum Conuenerum 167
 Major del Call, carrer 240, 247, 248, 253
 Manaies, carrer 52, 158
 Mare de Déu de la Pera, font 15
 Mediterrani 201
 Mercadell 34, 120, 130, 133, 169, 191, 227, 235, 238-240, 242, 243, 245, 247, 251, 253
 Mehun-sur-Loire 195
 Montjuïc 153
 Monuments funeraris 39, 57, 106, 164, 165, 166
 Muralla carolíngia 41, 43, 49, 50, 52-55, 61, 72, 90, 93, 98, 99, 103, 104, 105, 107, 188, 191, 192, 245
 romana 43, 61, 66, 98, 99, 104, 184, 191
 Museu d'Art 10, 38, 146, 232
 Narbona 201
 Nimes, casa quadrada 198
 Nyon 167
 Onyar, riu 37, 153, 154, 155, 156, 163, 196, 240, 244, 245
Oppidum 8, 9, 153, 154, 158
Opus caementicium 25, 163, 175, 183, 184
Opus quadratum 25, 130, 174, 175
Opus signinum 23, 24, 25, 26, 27, 28, 115, 116, 117, 123, 130, 134, 148, 149, 170, 171, 174, 180, 196, 233
Opus vittatum 30
 Osa 201
 Palau de Justícia 12, 23, 158, 168, 169, 240, 255
 Palau Episcopal 10, 16, 17, 35, 38, 112, 146, 147, 172, 182, 191, 204, 225, 227, 232, 233, 235, 247, 251
 Palau-sacosta 196
 Palestrina 32, 37, 64, 80, 83, 90, 97, 103, 106, 107
Parietes Rufini 195
 Passeig Arqueològic 14
 Pedró 110, 170
 Pia Almoina 10, 12, 17-21, 35, 37, 141, 146, 160, 168, 183, 191, 241, 244, 245, 247, 248, 251, 253, 254, 255
 Praeneste 172
 Puig Aguilar 37, 154
 Rambla 245
 Rufí, portal 9
 Santa Anastàsia, altar 241
 Sant Daniel, vall 37, 176
 Sant Cristòfol, portal 17, 204
 Sant Feliu
 palau de l'abat 247, 251
 burg 102, 227, 243
 cementiri 163, 174
 església, 163, 180, 197, 202
 Sant Narcís, capella 164
 pujada 117
 Sant Genís 23, 120, 169, 182, 191, 239, 241, 247, 251

Sant Julià de Ramis 8, 153, 154, 158, 180, 206, 208, 209, 217, 220
Sant Mateu, capella 253, 254, 255
Sant Miquel, capella 108
Sant Pere de Galligants 21, 22, 243
Sant Pere de Roda 112
Santa Maria de les Puelles 120, 168, 169, 180, 182, 191, 237, 240, 247, 251
Santa Maria sopra Minerva, església de 199
Sarracines, carrer 39, 158
Sobreportes, castell 133, 235, 238, 247
Sobreportes, portal 10, 23, 30, 37, 39, 52, 61, 104, 106, 119, 120, 130, 132, 154, 157, 158, 159, 162, 163, 164, 165,
166, 168, 175, 176, 180, 184, 191, 196, 199, 227, 236, 237, 239-242, 247, 251
tabernae 162, 168, 191
temenos 170
Ter, riu 7, 153
Terracina 171, 172
Tivoli 172
Tolosa 201
Tortosa 200, 201
Vall del Segre 201
Velleia 167
Vi, plaça del 245
Via Augusta 8, 9, 119, 128, 153, 155, 159, 163, 164, 202, 240
Viena, temple de Livia 198
Vila-roja 37
Xenodochium 235

Índex

Pròleg	5
Primera part: estat de la qüestió	
1.1. Introducció	7
1.2. Les antigues evidències. Estat de la qüestió	11
1.3. Claustre romànic de la seu	11
1.4. Interior de la nau gòtica de la Catedral	11
1.5. Sala de sosteniment del refetor del claustre de la seu	13
1.6. Plaça dels Apòstols	15
1.7. Pia Almoïna	17
1.8. Plaça de la Catedral, davant l'escalinata	21
1.9. Casa Pastors	23
1.10. Restitució planimètrica d'aquest sector abans de les darreres excavacions. Com ho interpretàvem ...	32
1.11. Què pretenem	35
Segona part: les excavacions	
2.1. Sales de sosteniment de l'antic refetor del claustre de la seu i de l'actual Tresor de la Catedral (sector anomenat, al segle XII, de <i>Palestrina</i>)	37
2.2. Exploracions arqueològiques a la Catedral (1998-2004)	108
2.3. Intervenció a la plaça de la Catedral	119
2.4. Intervenció a la seu del Col·legi d'Arquitectes de Girona	141
2.5. Intervenció als jardins del Palau Episcopal (2006)	146
Tercera part: evolució històrica i urbanística	
3.1. Una mica de topografia	153
3.2. Època romana	158
3.3. L'antiguitat tardana	174
3.4. L'època carolíngia	183
3.5. La ceràmica dels nivells precarolingis i carolingis. Caracterització i consideracions	205
3.6. Època comtal	224
3.7. L'època baixmedieval	244
Índex onomàstic	269
Índex temàtic	271
Índex	275

Aquest llibre s'ha pogut dur a terme gràcies al projecte ministerial
**“Arqueología e historia de núcleos urbanos tardoantiguos y medievales
en el noreste peninsular” (HUM 2004-04-507)**

Edita:

Ajuntament de Girona i Universitat de Girona

Autors:

Josep Maria Nolla, Lluís Palahí, Jordi Sagrera, Marc Sureda,
Eduard Canal, Gustau García i Maria José Lloveras i Josep Canal

Disseny col·lecció:

Joan Casanovas

Impressió:

Gràfiques Alzamora, s.a.

Dipòsit Legal: GI-104-08

ISBN: 978-84-8496-053-9

